Digitized in 2006
by
Thrinaina Informatics Ltd, Secunderabad, A.P., India.
(http://www.thrinaina.com)

From the original owned by
Sundarayya Vignana Kendram
and its partner Institutions

as part of the
British Library Endangered Archives Programme
supported by the
Lisbet Rausing Charitable Fund

Except for individual research purpose
any reproduction should be made with
written permission from the

Sundarayya Vignana Kendram,
1-8-1/B/25/A, Bagh Lingampally, Hyderabad - 500 044
Andhra Pradesh, India

COPYRIGHT STATEMENT

The copyright laws of the United States (Title 17, United States Code) and of India (Copyright Act of 1957) govern the making of photocopies or other reproductions of copyrighted material including foreign works under certain conditions. In addition, the United States extends protection to foreign works by means of various international conventions, bilateral agreements, and proclamations.

Under certain conditions specified in the laws, libraries and archives are authorized to furnish a photocopy or other reproduction. One of these specified conditions is that photocopy or reproduction is not to be used for any purpose other than private study, scholarship, or research. If a user makes a request for, or later uses, a photocopy or reproduction for purposes in excess of "fair use," that user may be liable for copyright infringement.

These institutions reserve the right to refuse to accept a copy order if, in their judgment, fulfillment of the order would involve violation of the copyright laws of the United States or India.

సూరిశాస్త్రి, పురాణం

నాట్యన్ అశోకము

బందరు, 1925-27

Record no. 245

Sūriśāstri, Purāṇaṃ

Nāṭyan Aśōkamu

Bandaru, 1925-27

Record no. 245

SUNDARAYYA VIGNANA KENDRAM
1-8-1/B/25/A, Bagh Lingampalli
Hyderabad – 500 044, Andhra Pradesh, India

Bibliographic Record Target

సూరిశాస్త్రి, పురాణం.

నాట్యన్ అశోకము / పురాణం సూరిశాస్త్రి.- బందరు : సుధర్మ ముద్రాక్షరశాల, 1925-27.

273p. :ill. ;17 cm.

Record no. 245

Sūriśāstri, Purāṇaṃ.

Nāṭyan Aśōkamu / Purāṇaṃ Sūriśāstri.- Bandaru : Sudharma Mudrākṣaraśāla, 1925-27.

273p. :ill. ;17 cm.

Record no. 245

35 mm microfilm
Image placement: IA (IIA) IB IIB   Date filming began:

శ్రీకృష్ణదేవరాయాంధ్ర భాషానిలయము
విమర్శనము 57
సంఖ్య 119

శ్రీ కృష్ణ దేవరాయ ఆంధ్ర భాషానిలయము
విభాగము
విభాగ సంఖ్య

నెం. ....
తేది ....

శ్రీ కృష్ణ దేవరాయ ఆంధ్ర భాషానిలయము,
విషయము ....
విభా. సంఖ్య ....

ఆనంద బైండింగ్ వర్క్స్

విద్యానిలయ కుసుమాంజలి—5.

నాట్య - అశోకము.

పురాణం సూరిశాస్త్రి.

విద్యానిలయము, బందరు.

బందరు, సుధర్మ ముద్రాక్షరశాలయందు,
ముద్రింపబడియె.

1925—1927

సర్వస్వామ్య సంకలితము [వెల 1-8-0.

THE ANDHRA BOOK HOUSE,
...SULTAN BAZAR HYDERABAD-DN.

తాటాకులలో పచార్లు.

I.

ప్రస్తుతము మనదేశంలో ఆడబడుచున్న స్టేజినాటకాలు సుమారు నల్భైయేండ్లనుంచి ఆంగ్లగీర్వాణరూపక పద్ధతుల సంపర్కమున వ్రాయబడినవి. మొదటినాటకాలను వ్రాసినవారు సంస్కృతాంగ్లభాషా పరిచయముగల పండితులయి ఆంధ్రభాషాసేవ నుద్యమించి తెలుగున సంతరణములు, అనుకరణములు, స్వతంత్రనాటకములు వ్రాయుచుండిరి. తరువాత పార్సీ బెంగాలీ హిందీ మహారాష్ట్ర రూపకముల రీతులుకూడ తెలుగునాటకములకు జేరినవి. ఇట్లు అన్యభాషా సంపర్కమున గూర్చబడిన యాటలజూచి పరభాషా పాండిత్యమొదవని వారనేకులు వందలకొద్ది డ్రామాలనువ్రాసి యచ్చొత్తించుచున్నారు.

తెలుగునాటకాల పూర్వరూపములెట్టివి ? వీనిజాతీయస్వభావమెట్టిది ? నవీననాటకములకు వీనికి యెవ్విధమైన సంబంధమున్నది ? మొదలైన ప్రశ్నలు విచారణీయములై దట్టుచుండ నాట్యాంబుజోత్పలములలో దొల్లిటి తెలుగునాటకములు, సుద్దులు, జంగంకథలు, తోలుబొమ్మలు, యక్షగానములు వీరోత్సవాలు మొదలైన జానపద వినోదముల

నుండి పరిణమించెనని సూచించియున్నాము. ఇచ్చట నాటకమంటే దృశ్యప్రసంగమని మా అర్థము. ఇట్లాంటి ఆటలు మెరకజిల్లాలలో గొల్లభాగవతులు మొదలయిన ప్రాకృతజన వినోదులచే నాడబడుచున్నవి. కొన్నిముద్రితములై దొరుకుచున్నవి. ఇవే తెలుగుదేశాన స్వతంత్ర వికాసమొందిన నాటకస్వరూపములు. వీని పూర్వరూపములు లభించునను కోర్కెతో తంజాపురి సరస్వతీమహాలులోని ప్రాకృతనాటకములను వెదకిచూచినాము. అందు సుమారు ముప్పది తెలుగునాటకాలు మాచేతికందినవి. వీటిని చదివిచూడ నివి విద్వత్కవికృతంబులుకావనియు, శూద్రభాగవతులచే నాడబడుచుండిన యాటలనియు, వీధిభాగవతములకు సంబంధించినవనియు, ప్రస్తుతపు స్టేజినాటకములకివి సంబంధించవయు తెలియుచున్నది. సంస్కృతాంగ్ల నాటకములనాధారపడిన యధునాతనాంధ్రరూపకములలో పాత్రసంభాషణమువలన స్వభావోన్మీలనము కథావిన్యాసము యేర్పడుచున్నవి. అంతేగాని నాటకపాత్రల స్వభావమును, కథావిన్యాసమును పాత్రలకు భిన్నులైన సూత్రధారులు వర్ణించి వివరించరు. అయినను వ్రాతలో దొరికేమొదటి తెలుగునాటకాలు యివేగనుక వీని పరిచయము మనకు సంతోషకరమగుచున్నది. వాటిలోకొన్ని రమ్యసందర్భములు, చక్కని పలుకుకూర్పులు, పరివేషాదులలో ఆనాటి యాహార్యలక్షణములు, దరువులు, వర్ణనలు దొరుకుచున్నవి. ఈనాటకములన్నీ వొకేకాలములో వ్రాయబడినవై చాలవరకు శాహాజికృతంబులుగ నెంచబడుచున్నవి. తంజాపురి భూపా

నులు కొందరు భాగవతులను, ఆటగాండ్రను కవినాయకులను దగ్గరబెట్టుకుని అదివరకు అమలులోనుండిన తెలుగు వీధినాటకాలను కొంతవరకు మెరుగుబెట్టి రచించి రాజసభలలో ప్రదర్శింపజేయుచుండిరి. ఈఆటలలో క్రమవికాసమును జూపు భేదములేమియు గానరావు.

సంస్కృతనాటకములు, వీరకథలాదిగాగల బీజముల నుండి తొలుదొల్త మొలకెత్తి కాలక్రమంబున విస్ఫారి ప్రశాంతసంపన్న పరిస్థితులలో చక్కని పరిణామమొందినవి. ఆకాలమున నాటకరచనాభినయము లొక గొప్పకళాంశముగ భావింపబడుచు పరిషదామోదితములై రాజమాన్యములై దనరుచుండెను. బౌద్ధజైన శకముల ప్రభావమంతరించెడి వేళ దేశభాషలుదయించి వాడుకలోనికరుదెంచెను. అంతవరకు జనసామాన్యము తమసాంసారిక వ్యవహారములను దేశభాషలలో జరుపుకొనుచుండినను, కృతికర్తలు సంస్కృత ప్రాకృతంబులనే యవలంబించుచుండిరి. అటుతరువాత భరతవర్షమందు గొప్పసాంఘిక రాజకీయ విపర్యాసములేర్పడెను. బౌద్ధ జైన మతములు వాసిదప్పి ధర్మప్రచారమొనర్పక నిరుపయోగములై జీర్ణదౌర్బల్యమున నల్లాడుచుండెను. కాపాలికాది వీరాచారములు జనుల నార్య సాత్విక దైవోపాసనల నుండి మరలించి వికృతయవస్థల నేర్పరచెను. శంకరాచార్యుడవతరించి క్రమ్మర నార్యసాంప్రదాయముల నిలునబెట్టెను. వీరి యుపదేశములు తత్త్వార్థమున జగన్మాన్యతనొందియు జీవనపు టోలమునంబడి పెనుగులాడు వాస్తవ్యులకు అందరానివై యుపచరింపకుండెను. శంకరమతము ప్రచ్ఛన్నబౌద్ధమనిపిం

చుకొనినది. దేశములోని బుద్ధిమంతులు మతానుబంధములచే భారతీయుల నొకకట్టులో నుంచ యత్నించుచుండిరి. ప్రజలకు ఆర్యసద్ధర్మములను మతాంశములను సుబోధకముగ గరపవలసియుండెను. ఇందుకొరకు శైవ వైష్ణవ పురాణములు శేషముగ నేర్పడినవి. ఇవి యార్యసంప్రదాయ ప్రాచుర్యమునకు దోడ్పడినను, రాజ్యాధికారములు శిథిలమై మతములు కూలబడి సాంఘికమర్యాదలు విభిన్నపరిభ్రమణంబున దల్లడిల్ల నింతకన్న తీవ్రమగు సామాన్యప్రవృత్తి దేశమందేర్పరచవలసివచ్చెను. భజనలు, రాసక్రీడలు, యాత్రలు మున్నగు భక్తిపద్ధతులలో వర్ణాశ్రమ విభేదములను మన్నించక సర్వజనుల కందునట్లుగ పద్యగీతికాసహాయమున నార్యధర్మములు ప్రీతికరముగ నుపదేశింపబడుచుండెను. ఇంతలో మ్లేచ్ఛదళము లార్యావర్తసుక్షేత్రముల నాక్రమింపదొడగెను. హైందవప్రభుత్వము లంతరింపదొడంగెను. అచ్చటచ్చట కొన్ని స్వాతంత్ర్య సంరక్షకప్రయత్నములు జరుగుచుండినను పరాధికార విజృంభణమంతకంతకు పెల్లుబ్బి భారతీయులను స్వతంత్రవిహీనుల గావించుచుండెను. భక్తి సంప్రదాయములతో బ్రజలనొక కూడలిగగూర్చి హిందూమత సంరక్షణమొనర్ప పెద్దలు పాటుపడుచుండిరి. అచ్చటచ్చట హిందూరాజులు విజయపతాకముల నెత్తి రాజ్యముల నిలిపి కొంతకాలము మ్లేచ్ఛాఘ్రాణ ప్రకోప మాపియుండవచ్చును. కాని ప్రశాంతమైన సుస్థిరమైన పరిస్థితులేర్పడలేదు. ప్రజానేతలు మతాచార సంరక్షణమే ముఖ్యకర్తవ్యముగ నెంచిరి. ఇందుకుదగిన వాఙ్మయమే విస్తరిల్లుచుండెను.

తెలుగుకవిత్వము పురాణసంతరణముతో నారంభించినది. తొల్లిటి యాంధ్రకవులు సంస్కృతభాషలోని కావ్యనాటక పురాణేతిహాసముల చక్కగ గరచియుండిరి. అందుచేత వీరిపురాణాంధ్రీకరణములో మహాకావ్యలక్షణములకన్న ప్రాబంధికవైచిత్ర్య మెక్కువగోచరించును. సంతరణముకన్న స్వతంత్రకల్పన మెక్కువగ నభిమానింపబడినది. మహాకావ్యముల విశాలోదారగతులకన్న విచిత్రకావ్యసౌందర్యము నన్నయ, తిక్కన, శ్రీనాథ పోతనాదులందు గన్పడుచుండును. వీరిరచనలందు పాత్రస్వభావోన్మీలనము, సరససంభాషణలు, నాట్యావస్థలు, రసపోషణము సంస్కృత కావ్యకారులందుకన్న యినిమిక్కిలిగ నగుపడును. తరువాత స్వతంత్రకావ్యరచన మారంభించిన తెలుగుకవులుగూడ నాటకముల వ్రాయలేదు. వీరు సంస్కృత వాఙ్మయంబెరిగియు, నాటకవాఙ్మయపు సరసప్రశస్త్య మెరింగియు, నాట్యకవితావైఖరు లందనురక్తిగలిగియు, రూపకసంకాశ కావ్యముల రచించియు, నాటకములను వ్రాయకుండుట మిక్కిలి యాశ్చర్యముగనున్నది. ఇందుకు రెండేకారణము లగపడుచున్నవి. నటుడు స్వయంవ్యక్తిని చంపుకొని, పాత్రస్వభావము నావేశింపజేసుకొని, జనారాధనమే కర్తవ్యముగనెంచి, నటవృత్తి సహజమగు నీచాచారములను అలసరచుకొనియుండుటచే నటులకు దేశమందు సభామర్యాద తప్పియుండవచ్చును. నాటకరచనాభినయములకు విద్వద్గౌరవమేర్పడక యుండినం మన పెద్దకవులెవరూ నాటకరచన మవలంబింపకుండి యుండవచ్చును. రెండవది దేశములో రూపకకవితావిర్భావమునకు

వలయు పరిశాంతోత్సాహములు లేకపోవచ్చును. ఎట్లైననేమి యాంధ్రవాఙ్మయ ధురంధరులగు మహాకవులేరును నాటకముల వ్రాయలేదు. పూర్వకాలములలో వీథినాటకము లాడబడుచుండెననుటకు సందియము లేదు. ప్రభావతీప్రద్యుమ్నమందలి నటప్రవేశంబను జూచినచో పూర్వకాలమందు కొన్నిరకముల నాటకము లాడబడుచుండెననియు, నటులు ముద్దుచేతల కీయకొనుచుండిరనియు, రాజులు కొన్నిసమయములందీనటులను రాజ్యతంత్రమం దుపయోగించుకొనుచుండిరనియు తెలియుచున్నది. ప్రాయశః ఆకాలపు నాటకరచనము అభినయము పెద్దచదువులెరుగని శూద్రజనములపాలబడి వారిచే జనవినోదముకొరకు ఆచరింపబడుచుండెనని దోచును. ఇట్టి శూద్రమేళములాడుచుండిన నాటకములు హిందూదేశములోని నానాప్రాంతముల వ్యాపించి ప్రజాపోషితములై ప్రాకృత వాఙ్మయాంశములై బరగుచుండెనను మాట కావంతయేని సందియముండదు. కాని వాటివ్రాతప్రతులు లభించవు. బహుశః నటులు కులక్రమాగతముగ కర్ణాకర్ణికగ నీమాటలను నేర్చి యాడుచుండిరి. ఇవి లిఖితవాఙ్మయములో జేరలేదు. రాజసభాగౌరవమందికొనలేదు. పండితామోద మనుభవించలేదు. చాళుక్యభూపాలురనాటి యాంధ్రవాఙ్మయము పౌరాణికస్వభావము గల్గియున్నది. ఆ తరువాతి యాంధ్రసామ్రాజ్యమగు విద్యానగరపు కళాపోషణములో ప్రాబంధికకవిత్వ మభిమానింపబడినదేగాని నాట్యవిద్య రాచమర్యాద లందికొనలేదు. ఇది శూద్రాభినేతలయాధీనమునుండి ప్రాకృతనాట్యసమాజములచే నవలంబింప

బడుచుండెననుట వాస్తవము.

విద్యానగర సామ్రాజ్యమంతరించిన వెనుక దక్షిణాఖండియాను ప్రాభవమొప్ప బాలించిన హిందూరాజ్యము మహారాష్ట్రరాజులది. అంతకుముందు గోల్కొండనవాబులు వీథినాటకముల నాదరించుచుండిరనితోచును. కూచిపూడివారికి తానేషా కొన్నిమాన్యములొసంగెనని చెప్పుచున్నారు. మహారాష్ట్రరాజ్యము దక్షిణాదికి వ్యాపించులోపలనే సిద్ధేంద్రయోగి మున్నగు విష్ణుసంకీర్తనులరుదెంచి తెలుగు బ్రాహ్మణనటులకు నృత్యగీతాభినయములతోగూడిన భాగవతకాలక్షేపమును గరపియుండిరని దలచవచ్చును. ఘూర్జరసంపర్కమున, పండరపురిసాంప్రదాయమున, గణేశోత్సవముల జరుపునాచారమున, మహారాష్ట్రులు భజనభాగవతాదికాలక్షేపముల నభిమానించుచుండిరని దలచవచ్చును. వీరువచ్చునరికి తెలుగుదేశములో కొందరు బ్రాహ్మణులు భాగవత ప్రదర్శనమందు శిక్షితులైయుందురు. కాని ఉషాపరిణయము, శశిరేఖ మొదలగు నాటకములను వీరిటీవల గల్పించుకొని యాడనేర్చితిమని చెప్పుచున్నారు. అందుచేత మహారాష్ట్రప్రభువుల కాలమునకు గొల్లభాగవతులు మొదలుగాగల శూద్రనటులును వీథినాటకములరచించి యాడుచుండిరని దలచవచ్చును.

హొసలరాజపుంగవులు కర్ణాటకులయ్యును దేశభాషలందు తెలుగులెస్సయని మన్నించినటులనే మహారాష్ట్రభూపాలురు తంజనగరములో కుదురుదగిలి స్వస్థులైయుండి తెలుగుపాటకులను, కవులను, నటులను, ముచ్చివాండ్రను రావించి గారవించినట్లగుపడును. తంజాపూరిరాజులు పెక్కు తెలుగు

నాటకములనాడించి వానిపాఠములను తాటాకురేకులమీద వ్రాయించియుంచినారు. వీనికట్టడి మున్ముందు విచారించి యీవల కొన్నిపట్టులను వుదాహరించెదము. నాటకములను రచించిన కవులెవ్వరో నిశ్చయముగ నిర్ణయింపజాలము. వీరికాలముగూడ తెలియదు. ఎవరురచించినను యివిచాలవరకు రాజులపేరిట బ్రవర్తించుచున్నవి. రాజచరిత్రములు ప్రభాకరశాస్త్రిగారి పొత్తమువగానగును,

---

II.

తంజావూరి సరస్వతీమహాల్‌లో సుమారు అరువది తెలుగునాటకములు కలవని కొందరు పత్రికాముఖంబున వెల్లడించిరి. కాని మొదటిజాబితాలనుకూర్చిన గోపాలయ్యరుగారు తెలుగులిపిలో వ్రాయబడినయితరభాషానాటకములను తెలుగువానిగ బొరపడినందున యీసంఖ్య యింతపెద్దదిగ నగుపడినది. పుస్తకములన్నీ వెదకిచూడగా యిరువదియెనిమిది నాటకములే మాకు దొరికినవి. ఒక్కొకదానికి అనేకప్రతులు గలవు. ప్రతులన్నీ సంపూర్ణముగలేవు. వీలైనంతవరకు సంపూర్ణముగనున్న ప్రతినే గైకొని చదివినాము. వ్రాతప్రతినంబరు 466—680 మధ్య యీ యిరువదియెనిమిది నాటకముల ప్రతులు వున్నవి. ఇవి సత్వరముగ జీర్ణించిపోవుచున్నవి. రూపకనామమును, కవినామమును దిగువ నుదాహరించుచున్నాము.

నాటకనామము.			కవినామము.
వల్లీకల్యాణము.	...	...	శాహరాజు

నాటకనామము.			కవినామము.
గంగాపార్వతీ సంవాదం		...	శాహరాజు
పార్వతీపరిణీయం,	...	...	,,
పార్వతీకల్యాణం.	...	...	,,
విఘ్నేశ్వరకల్యాణం	...	...	,,
రతీకల్యాణం.	...	...	,,
రతీపరిణీయం.	...	...	,,
శివకామసుందరీ పరిణీయం		...	,,
రుక్మిణీసత్యభామా సంవాదం		...	,,
సరస్వతీకల్యాణం		...	,,
కిరాతవిలాసనాటకం		...	,,
శాంతాకల్యాణం		...	,,
సతిపతిదాన విలాసనాటకం		...	,,
లీలావతికల్యాణం		...	,,
జలక్రీడానాటకం		...	,,
ప్రాకృతనాటకం		...	,,
రామపట్టాభిషేకం		...	,,
భక్తవత్సల విలాసనాటకం		...	,,
ప్రబోధచంద్రోదయము		...	సూరయ్య
పారిజాతాపహరణము		...	మాతృభూతకవి.
గణేశకల్యాణము		...	రంగనాథుడు
విఘ్నేశ్వరకల్యాణము		...	ఏకోజీరాజు
కొరవంజి		...	గిరిరాజు
రాజకన్యాపరిణీయము		...	,,

సర్వాంగసుందరీ కల్యాణము ... గిరిరాజు
శచీపురందరనాటకం ... త్ర్యయంబకో
బాలకృష్ణవిలాసనాటకం ... అకన్నలింగోజీ

ఈ నాటకములలో మాతృభూతకవి పేరట బరగు పారిజాతాపహరణము మన కూచిపూడిభాగవతు లాడెడి భామాకలాపమునకు తుల్యముగనున్నది. ప్రాయశః ఆపాఠమే కావచ్చును. గాన దానిని మేము సంగ్రహించలేదు. చల్లా సూరయ్య అనునాతడు రచించిన ప్రబోధచంద్రోదయము సంస్కృతమూలమునకుగల గౌరవమునుబట్టి కడుంగడు మాననీయమై సంపూర్ణముగ కాపీచేసి ముద్రించవలసిన యోగ్యతనొప్పుచున్నది, కాని, పూటకూండ్లిండ్లలో మొదలును తుదియైన సాంబారుచే శక్తిచచ్చుచుండ నోపిక లేక కాలావకాశముచిక్కక, మచ్చుకొరకు కొంతభాగమునే వ్రాసియున్నాము. మిగిలిన నాటకములను కథాసందర్భము కొన్నిరమ్యావస్థలు తెలియునట్లుగ సంగ్రహించి నోట్సుతీసుకొనియున్నాము. వీటిలోని సామాన్యలక్షణములను వేర్వేరు తలకట్లక్రింద విమర్శించెదము.

— భాష —

తంజావూరి నాటకాలు శూద్రపాఠములనుండి వ్రాతకు దింపబడినవని మానమ్మకము. గిడుగురామమూర్తి పంతులుగారు వీని వర్ణక్రమములో పండితజనంబులు పనివడి రసవంతమనియెంచి ప్రయోగించిన గ్రామ్యసూచనలు పొడగట్టుచున్నారు. కాని, పండితులు పదవ్యుత్పత్తి నెరింగిన వారు "సీత"ను "శీత" యనియు "వృత్తాంతము"ను

"వ్రిత్తాంతము" అనియు వ్రాయరు. ఇటులనే యెన్నేని యసంస్కారి వర్ణక్రమంబులు నామవాచకములపట్ల నగుపడుటచే, శ, స, చ, లభేదము గమనింపబడకుండుటచే, యివి పండితప్రయుక్తములు కావనియు, శూద్రవాచికముల నుండి వ్రాయబడినవనియు, నెంచుచున్నాము. తరువాత కన్నులగట్టు ముఖ్యాంశము పూర్ణానుస్వార తరువాత వచ్చెడి హల్లును ద్విత్వమొనర్చుట "చేయించి రావించి" "చేయించ్చి రావించ్చి" అని వ్రాయబడియున్నవి. ఈద్విత్వము క్రియాపదముల వట్లనేగాక నామవాచకముల యెడకూడ నుపయోగింపబడినది. తాటాకు చిరిగిపోవునను తలపున దీర్ఘ ఆకారము హ్రాస్వముగ కించిద్భేదముతో సూచింపబడినది. కాని యీసంజ్ఞ సార్వత్రిక మగుటవల్ల దీర్ఘముగమార్చి కాపీచేసుకొన్నాము. ద్విత్వము ఆనాటి తంజావూరినాటకాల ప్రత్యేకాంశము కాదనియు, యిప్పటికిని కోమటిలెక్కలందును, వ్రాతలందును, బిందుతరువాతి హల్లును రెట్టింపుచేయు నాచారమున్నదనియు, అబ్బూరి రామకృష్ణారావుగారు చెప్పినారు. దీర్ఘఏత్వము యెచ్చటను వ్రాయబడియుండలేదు. వంచ్చులరాజును చెరిశెనాని చేరిసేనాని అనురీతిగ వ్రాయబడినది. ఇటులనే ఈ, ఓ. మొదలైన ఊర్ధ్వగామినులగు దీర్ఘాచ్చుసంజ్ఞలు హ్రస్వములుగ వ్రాయబడినవి. ఇవి తాటాకుమీద కుదరనందున నిట్లు వ్రాయబడినవనియు ఆనాటి ఆదేశపు వుచ్చారణను దెలుపు నిదర్శనంబులుగ నెంచకూడదనియు, నాకు దోచుచున్నది. ఎటులైనను అర్థసౌకర్యముకొరకు ముద్రణా సౌకర్యముకొరకును, అచ్చు

లలో మార్పులనుచేసి మేము ముద్రించుచున్నాము. మిగిలినపట్ల మూలములోనున్న వర్ణక్రమమునే కాపీచేయుచున్నాము. ఇదివరకు సుప్రసిద్ధాంధ్ర కావ్యములను సంస్కరించి ముద్రింపించుటలో సంపాదకపండితోత్తములు సంపూర్ణముగ నాంధ్రవాఙ్మయమును పరిశోధించిచూడక తమెరెరింగిన పదజాలమును ప్రమాణముగ గైకొని, వ్రాతప్రతులను యిచ్చవచ్చినట్లు మార్చి సంస్కరించుచుండిరి. తరువాత గిడుగు రామమూర్తిపంతులు మున్నగు పరిశోధకులు, వీని లోపములను గనిపెట్టి వ్రాతప్రతుల శబ్దసౌష్టవమును గుర్తించి సులభాన్వయమమర్చి పండితులు తప్పుగ నెంచిన పదములు సాధుప్రయోగములని సాధించియున్నారు. ఇట్టి ప్రమాదము మా ముద్రణముపట్ల జరుగకుండుటకు వ్రాతప్రతి ననుసరించియే ముద్రింపదలచినాము. అదికాక మనము విచారించు విషయము నూరు నూటయేబది సంవత్సరముల క్రింద తంజాపురి మహారాష్ట్రరాజులను వినోదపరచిన భాగవతుల రూపకపాఠములు. వాటిని ఆనాడు అచ్చట వ్రాయబడినరీతిగ నచ్చొత్తించుటలోనే యందముండును. వాడబడిన పదములుకొన్ని అచ్చంపువైదికపు ఖత్తులో అష్ట్లా యిష్ట్లా, అష్లా మున్నగురీతులనున్నవి. ఇవి యిటీవలి వగటి భాగవతపు బ్రాహ్మణవేషాల హాస్యభాషగ నుపయోగింపబడుచుండినను, ఆనాడు యీప్రయోగములను వైదిక బ్రాహ్మణులే వాడిరని నమ్మజాలము. ఈయుచ్చారణ వైఖరి దక్షిణదేశమందును కర్ణాటకమందును నివసించుచుం

డెడి తెలుగువారల సంభాషణమందు సామాన్యముగ నగుపడును. బ్రాహ్మణులుకూడ వీనినే వాడుచుందురు. ఆంధ్రబ్రాహ్మణులు దక్షిణావైదికులకు వలసబోవు కాలమునకు పూర్వము మన దేశభాషయందీ ప్రయోగము లుండి, యిచ్చట నవిమార్పుజెందినను అచ్చట మార్పొందక నిలచియుండవచ్చును. లేక అచ్చటి ప్రత్యేకపరిస్థితులవలన నీప్రయోగము లేర్పడియుండవచ్చును. లేక మనదేశపు భాగవతులు, వైదికులు సంపాదనార్థము తమిళకర్ణాటకాది దేశముల కేగి యచ్చటనుండి యీపదములను దెచ్చియుండవచ్చును. మేము చదివినంతలో మాకగుపడిన విచిత్రప్రయోగముల నొకపట్టీగా నివేదించుచున్నాము.

నాటకములలో అచ్చటచ్చట పద్యవృత్తములు చేర్పబడినవి. వ్రాతప్రతులందు గణదోషములు కొన్నితావుల గన్పడుచున్నవి. ఇవేకాక పద్యాంతమందు భాగవతులు స్వతంత్రించిచేర్చిన వృత్తలక్షణవిరోధమైన తోకలగుపడును. ఇందువల్ల పద్యముల జదివినవారు వ్రాసినవారు ఉచ్చరితపాఠము ననుసరించి నడచిరనియు కావ్యలక్షణము నంతగనెరింగినవారు కారనియు, విశదమగును. గద్యవాచకములలో నచ్చటచ్చట ప్రౌఢశైలిలో విజృంభించు ప్రయత్నములు కాననగును. దరువులు, పాటలు, ద్విపదములు, మాత్రము, ముద్దులు మూటగట్టు తెలుగుపలుకులతో కర్ణపేయముగ గూర్చబడినవి. శృంగార రసమందివి చెప్పవలసినట్లుగ నందగించియున్నవి. ఈ నాటకముల భాషావిశేషములను మచ్చుతునుకలవల్ల చదువరులు ముమ్ముందు జూడగల్గుదురు.

—: నా ట క పు కూ ర్పు :—

ఈనాటకములను కూర్చుటలో కొన్నిదరువులను, పాటలను, వృత్తములను, సంభాషణవాచకములను, చేర్చి పెట్టుకుని వాటినే పెక్కునాటకములందు సందర్భోచితముగ వాడినట్లగుపించును. కథాదియందు సూత్రధారుడు చదివెడి ద్విపదమాత్రము ప్రత్యేకముగ నేనాటకమున కది యేర్పడియున్నది. ఇందు కథాసంగ్రహ మర్పింపబడును. ఆటలన్నిటి కట్టడి తెరవును సామాన్యలక్షణముగ నేర్పరచి దిగువజెప్పుచున్నాను.

1. మునుమొదలు దనరాపాటలరీతిలో

'జయపార్వతీరమణ జయమనోభవహరణ
జయభుజంగాహరణ జయ్ జయ్'

అను పాటలుపాడబడును. సూత్రధారుడు పాటగాండ్రతోకూడ రంగస్థలంబున కేగుదెంచి వీనిని పాడునో లేక సూత్రధారు డొక్కడే వచ్చినిలచి వీనిని పాడుచుండ వెనుకనుండి మేళగాండ్రెల్లరు చరణముల నందికొని అనుసరింతురో తెలియదు. సూత్రధారుడొక్కడే మున్మొదలు ప్రవేశించును అని మానమ్మకము.

ఈపాట అయినతరువాత కొన్నిశ్లోకములను శివపార్వతీ బ్రహ్మవిష్ణు పరంబులుగ చదువుదురు. ఈశ్లోకములు నాటకములకొరకు గల్పింపబడినట్లగుపడవు. అంతకుముందు వాడుకలోనున్న ప్రార్థనపద్యములనుండి యివి సేకరింపబడియుండవచ్చును. తరువాత మంగళము పాడబడును. ఆవల విఘ్నేశ్వరుని దలవగ నాతడు ప్రత్యక్షమగును.

2. విఘ్నేశ్వరుడు ప్రవేశించుపట్టున సూత్రధారు డొకదరువును చదువును. అది

'వేడుకతో గణముఖ్యులుగొలువగ
మోదకహస్తుడు ముదమున వెడలెన్,'

అనురీతిగ నుండును. గణపతి ప్రవేశించిన తరువాత మిక్కిలి ప్రౌఢమగు పదగుంభనముతో ధమధమలాడు శ్లోకములను చదివి గణపతిని సేవింతురు. గణపతి నిర్గమనము సూచింపబడియుండలేదు. కాని ప్రార్థన అయినవెనుక గణపతి నిష్క్రమించునని తలచెదము. గణపతికి మాటలు లేవు.

3. అంతట సూత్రధారుడు "అపురా యీవిధంబ్బున విఘ్నేశ్వరుని పాదపద్మంబ్బులకు వందనమాచరించ్చి యాతదనంత్తరంబ్బున అభీష్టదేవతా వందనంబ్బుగావించ్చి సభానాయకాదుల వర్ణించ్చి ...... బ్బనెడు నాటకంబ్బు కథాక్రమముగా వినిపించ్చేము. విననాధరించ్చరయ్యా" అని ద్విపదలో కథావృత్తాంతమును చెప్పును.

4. పిమ్మట వికటాంగుడను ఆస్థానసంతోషి రాక దెలిపెడి దరువు చదువబడును. వికటాంగునకు సూత్రధారునకు కొంత సంభాషణము జరుగును. ఆవల, రాజు ప్రవేశించును. ప్రవేశించి కటికవాండ్రను పిలచి వారివల్ల క్రమముగా పురోహితుని మంత్రిని మిగిలిననాటక పాత్రములను పిలిపించును. ఈపిలుచుటలో పొడుగునా సూత్రధారుడు ప్రవేశింపనున్న పాత్రవేషమును స్వభావమును నడకతెరవులను దెలిపెడి పద్యమొకదానిని దరువొకదానిని చదువును.

ఈప్రవేశపద్యములు దరువులు, ఆనాటిఆహార్యాభినయపద్ధతుల నుదేటపరచుచుమనకు మిక్కిలి యుపయోగకారులుగనుండును.

ఈవేషములు, దుస్తులు, రంగమర్యాదలు ఆనాటి లౌకికపద్ధతుల ననుసరించి యేర్పడినవిగ దోచునేకాని భరతశాస్త్రాను మతముగ ప్రాచీనసంప్రదాయము లనుసరించి కూర్చబడినవిగ కనుపించవు. అనగా పురోహితులు, భోగమువాండ్రు, తలవరులు, కటికవాండ్రు, వేటకాండ్రు, ఆటవికులు, యెరుకలవాండ్రు మున్నగుజనంబు లానాడు గానుపించిన యధారూపవేషములనే సూత్రధారుడు దరువులందు సూచించును. పాత్రాభివర్ణనము స్వాభావికమేకాని సాంకేతికముకాదు. శాస్త్రీయముకాదు. ప్రతిపాత్రము ప్రవేశించునపుడు కటికవాండ్రును ఆపాత్రమును కొంత హాస్యసంభాషణ జరుగును. లోపల ఆస్థానములోచేరిన పాత్రములు కథోద్దేశ్యమును తెలుపుకొనుటతప్ప వేరొండు సంభాషణముసేయరు. ప్రవేశించినపాత్రలు నిర్గమించరు. ఈరీతిగ నొక్కొకరేవచ్చి నాట్యరంగమున జేరినవెనుక సీతాకళ్యాణాది కథాంశము నెరవేర్చబడును. ఆవెనుక మంగళముతో కథపూర్తియగును.

5. అచ్చటచ్చట దౌత్యక్రియ, నాయికా నాయక సంభాషణములు దరువులలో జరుపబడును. వీనియందు పచ్చిశృంగారము కనపడుచుండును. వల్లీదేవి కుమారస్వామి కొరకు విరహతాప మొందుచు పలికిన పాటలు యిందునకు తార్కాణము. కొన్నితావుల ప్రాబంధికపద్ధతులలో చంద్రదూషణాది విప్రలంభావస్థలు విస్తరింపబడినవి.

మొత్తముమీద యీనాటకములు గేయరూపకములు. నాటకపాత్రలమధ్య నెక్కుడు సంభాషణముకాని, కథావస్థలలో అచింతిత వ్యవహారము లేర్పడుటగాని, నాటకపాత్రల స్వభావోన్మీలనముకాని, సంధినిబద్ధమైన కథావిస్తరణముకాని, యగుపడవు. హాస్యప్రసంగము మోటరీతిలో నుచ్చారణప్రధానముగ నుండును. పాత్రలందరు తమ తమ వేషములదాల్చి రంగమున ప్రవేశించుచు, వొకవిధమైన వికృతవేష ప్రదర్శనమువలె (Tablaux) నుండును. అంతేగాని నాటకలక్షణములు వీనియందు కానరావు. ప్రవేశముల దెలుపు దరువులవల్ల ఆహార్యాభినయ సందర్భములు దెలియుగావున వాటిమచ్చులను దిగువ నుదాహరించెదము.

—: ప్ర వే శ ము లు :—

వికటాంగుడు :— దరువు.

భట్టానామామునూబెట్టీ బారికాలాకేలబట్టి । చట్టిపైని దుప్పటిగట్టిగగప్పి । జుట్టూనిండాపూలుజుట్టి మిట్టావండ్లుయెగబెట్టి ! అట్టాహాసముతో వికటాంగ్గూడువచ్చా ॥

కాపువాళ్లు :—దరువు.

ముల్లుకోలలుచేత కొంటా । నోటజొల్లుగార వదరుకొంట్ట । మాల్లెబెదరి చూచుకొంట్ట । కాంపులెల్లవచ్చిరి మొక్కుకుంట్ట॥

వేటకాండ్రు.

వంక్కవిండ్లబ్బులు వలలుకత్తులుబట్టి । బింక్కము మీరంగ్గబిరములాడుచు । కొంక్కక వెంపులు కొంట్టవెంటకాండ్లు । పూర్తిగవెడలిరిపుడు వింత్తగనూ ॥

చెంచురాజు:—వృత్తము.

అంచితమైన విల్లు తన హస్తమునందు బూనికాం
త్తులన్మించి ఫాలదేశమున మేలగు జేగురుబొట్టు మీరగా
చెంచులవారు కొల్వగను శ్రీకరుడై తనకొల్వుజారగా
చెంచులరాజువచ్చె నలచిత్రముగాగ విలాసవైఖరిన్॥

ఈరీతిగ నాయానాటకములలో పాత్రప్రవేశము కన్నులగట్టినట్లు చెప్పబడినది. సందర్భవశమున వాటి నుదాహరించెదము. వీటి ననుసరించి మన ప్రస్తుతనాట్య రంగములు ప్రాకృత పాత్రభూమికలను యేర్పరచుకొన వచ్చును. కొన్ని దరువులనుకూడ సంగ్రహించవచ్చును. ఇదికాక కథాదియందు కథాసంగ్రహమును ద్విపదరూప మునగాని సంభాషణలోగాని, తెలియజెప్పపద్ధతి యాదరణీ యమనియే తోచును. ధార్వాడవారు వచ్చివెళ్లిన క్రొత్త లో తెలుగు స్టేజినాటకాల సూత్రధారులు, గద్యమందు కథాంశమును, తెలుపుచుండిరి. క్రొత్తఆటను క్రొత్తగ చూడవచ్చినవారికి కథాంశము దెలియజెప్పవలసిన యగ త్యముండును కాని, మరలజూచువారికిది వృథాకాలయాపన ముగ దోచును. ఇప్పటి ప్రేక్షకులలో పెక్కుమంది చదు వనేర్చినవారు గాన కథాంశములను ముద్రించి పంచిన చాలును.

—: విచిత్రప్రయోగములు :—

సారిరాగా ; సారిరాంగా. (గుఱ్ఱపుషికారువెళ్లగా)
తదనంతర విధానం బెట్టంటేను.
విఘ్నేశ్వరుఁడు వచ్చేమార్గంబె విధానమంటేను.

వచ్చినాండు.
తోడ్కొరారా (ఉత్తమపాత్ర కుమారస్వామి భాష)
శరణు శరణయ్యా కొమారసామీ
సామీ ! (ప్రభువును సంబోధించుట)
మీరు ఆయుధాలతో ముస్తీదుకారోయీ !
తెలియపల్కరించవోయీ (తెలియజెప్పవోయి)
మేముయెఱగమె (ఎరుగమె)
యెందిరా (ఏందిరా ఏమిటిరా)
అద్ధ్యా (అదిదా ! అదే)
వస్తున్నాడు గంట్టె (కనుక) మరిగంటే అనేమాట
కథారంభానికి వాడుచుందురు.
ముస్తీదుసేసి [తయారుచేసి]
తోడకరావోయి.
వెంటకాండ్లు [వేఁటకాండ్లు]
రాంగా
అయ్యవారిని (పురోహితుని)
మాబాగు (మహాభాగ్యము)
కటికవాండ్లు (ద్వారపాలకులు)
వినరో (వినండి) కేళో, హేళోవలె
యుగడికత్యలు (దాసీలు)
యిత్యెరంగున (ఈతెరంగున)
శింగారించ్చి (శృంగారించి)
శ్రిగ్గారవేషభాషా
గొడవ

శేశితి (చేసితి)

మీాయాలిముండ్మోయ (నీయాలిముండ మోర)

యీాడకూకుందు ఇక్కడకూర్చుందు

ఇదిగోవయ్యా సామీ కొలువుకూట (నౌకరు ప్రభువును సంబోధించుట.]

అద్యే; అద్యా; [అదేనూ]

మాస్తిగంట్టి (గంట్టి– కనుక)

పరామరించ్చి [విచారించి- పరామర్శించి]

గోధనము [కోరినప్పుడె పాలుగురియుచుండుట.]

కొంఙాటలాడించాను.

సారివెడలివచ్చె.

యక్కడనుండి వస్తిరిచెప్పండ [కర్ణాటకతెలుగు రండా చెప్పండా కూర్చోండా]

పుచ్చుకొనేరు (పుచ్చుకొండ్డా ;] పుచ్చుకొనండి]

దొడ్డ [గొప్ప]

ఆడేరు [ఆడుచున్నారు.] పనువడి (పనివడి)

ప్రీతినప్తృలుబెరసి వచ్చుటయును.

బంగారునిండి

లేకంటే (లేకుంటే)

మొల్లపూవుల పొట్లముల్విప్పినట్లు

నన్నుయెవరంట్ట అడిగేవు. [నన్ను ఎవరని అడుగుతావు.]

మరిగంట్టె

వరాకు

యక్కడవుడ్డివస్తివి. (ఎక్కడనుండివస్తివి.)

కూర్చునవయ్యా

మహాలెస్సాయెను.

తోడ్కొరారా [తోడుగొనిరారా]

మిర్గములు (మృగములు.)

మునుకొనివచ్చుట.

పెండ్లికి అడుక్కుపొయ్యేటందుకు వచ్చేమార్గం

రాండాయెనే

తామెర (తామరక; మలము.)

పొంకిగా (పొంకముగా)

వీంపున (వీపున)

—♦ వల్లీ కల్యాణము. ♦—

వ్రాతప్రతులు 467—470 శాహరాజు కృతము.

కథాక్రమము. సూత్రిధారుడు చదివినద్విపద :—

మును కొమారస్వామి ముదముమీరగను।

తననిత్యకొల్వుకు దనరవచ్చుటయు।

వెంటకాండ్లనుగూడి వేటాడబోయి।

మెట్టైనయావల్లి మెలతనుజూచి

అతిమోహ విభ్రాంతుడై చెలికాని।

అతివ విర్తాంతంబ్బు అడుగబంప్పుటయు।

చెలికానికిని వల్లిచెలియకునపుడు

పలుమారు వుచిత సంభావణంబ్బగుట।

తరుణివృత్తాంతంబ్బు తద్దయుశక్తి।

ధరునికెరిగించ్చి యాతని సంమ్మదమున।

చెంచ్చులరాజును చేరికేనాని ।
కించుబోణిని అప్పుడిమ్మనుటయును ।
అరయ చెంచ్చులరాజు అనుమతించ్చుటయు !
పురుహూతని భశాహభూపాలుడేలు ।
తంజ్జాపురిని శక్తిధరునికి సతికి ।
మంజ్జులతరమైన మంగ్గళంబ్బగుట ।
ననుకధలను చాలనమరిరాజిల్లు ॥

వ॥ అవురా యీరీతినుదార శృగ్గారవేషభాషాది భూషితంబ్బగ శ్రిశాహమహారాజ ప్రణీతంబైన కొమారస్వామి కళ్యాణంబ్బనెడు నాటకంబ్బువందు తొలుత కుమారస్వామి కొలువుకువచ్చుట ముందు ఆస్థానసంతోషియైన వికటాంగుడు హెచ్చరికదెల్పవచ్చే మార్గంబెట్లంటేనూ:—

కుమారస్వామి వేటగాండ్లనుకూడి పూపొదరింట విశ్రమించివుండే అవసరాన వల్లీదేవి చెలికత్తెలతోగూడి విలాసంగా వచ్చేమార్గము.

ద్వి॥ కనకాంగివయ్యారి నలినిమితారి ।
మనశిజుసతిచిల్క । మరువంపుమొల్క ।
అంగజుపూతోంట । అద్దంపుకోట
బంగారుబొమ్మ సొంపైనపూరెమ్మ ।
వలరాజుగొంకు చెలువగుచిగురాకు ।
వలపులటెంకి జవ్వాజిమెల్వంకి ॥

వల్లీదేవి విరహతాపము. దరువు.

యింత్తిరో వానిపొంద్దు యెన్నాడుగల్గునమ్మా ముద్దుగుంమ్మా । తాళజాలనె ముద్దుగుంమ్మా । వింతాగవాని

మోవి వింధ్ధహాశయుటెంన్నాడే । వలరాజుకేళిని వానిగూడు టెప్పూడే ॥ ......

తాళజాలనె చెలియారో యెంత్తని దెల్పుదుచెలియారో

—♦ సీతాకళ్యాణము. ♦—

(వ్రా ప్రి 530—36 శాహరాజు.

ఈకథ జానకీపరిణయ వృత్తాంతము. ఇందు నాటకశాలస్త్రీలు వచ్చేమార్గము :—

సీ॥ కురులపైనెత్తావి సరులుపిసాళించ
కలిగిచూపుల నీటులోలుకుచుండ
మెరుగుగుబ్బలపైట చెరగుదువాళించ
హారువుముత్యపుసరుల్ మురుపులీన ।
జాళువా యుందెల లీలఘల్లని మోగ్రియ
గిలుకుమెట్టెలసద్దు గుబ్కరింప ।
బంగారురవికడాల్ శృంగారమలరంగ
పలుకు తేనియలొలుకుచుండ ।
చిత్రరుబొమ్మ చందంబు చెలువుమీర ।
చిత్రజునిమాయవైఖరి శ్రీ చెలంగ ।
కొలువుకోగంపుచానలై అలర జనకు ।
కొలువుసేయంగవచ్చిరి చెలువొనంగ ॥

రాజులప్రవేశము. దరువు :—

వెడలిరిపుడు రాజులు । వెడలిరిపుడు । వెడలిరిప్పుడు పుడమిపతులిరుగడల ముత్యపుగొడుగులుం। మేటిగామమ్మాటికి తమసాటిలేదని మాటలాడుచు । హరుచాపము విరుతుననుచు మురియుచును దొరలు । మిక్కిలి గరిమమీరగ ॥

ఈనాటకములో కటికవాడు హెచ్చరిక తెలపవచ్చే మార్గం :—

సూత్రధారుడు :— వోయి నాయడ నివుయెవరు యెక్కడ నుండి వచ్చినావు తెలియపల్కరించ్చవోయి ॥

కటికవాడు :— నేనా ! నంన్నా నంన్నెఅడుగుతునారు మీఅయ్యాకోడక నంనెరగవు॥

సూత్ర — మేముయెగనెమె ! తెలియజప్పవోయి.

విక — మీారెవరా.

సూ :— మేము భాగవతులం

విక :— మిరేనా అబ్బాగవతులు

సూ :— అవునోయి జాణకోతి నివెవరోయి తెలియజప్పవోయి.

విక :— నన్నెరగవుట్ర జనకయ్యవాకిటి గొల్లవాడురా నేను.

సూ :— కాదురా జనకయ్య అనగా యెంద్దిరా జనకభూపాలుడని చెప్పరా.

విక :— అద్దాయ్ అద్దాయ్

సూ :— మంచిది గట్టిది యెక్కడివచ్చినవని యెమోయి తెలియజప్పవోయి.

విక :— మరి మాజనకమహారాజు యెక్కడ కొలువైవున్నాడు. గంట్టి అంద్దుకు తోరణాలుచల్లి నీళ్లుకట్టి ముస్తిదుసేసి విడిడిగిడి దివులుపగిలువ బియ్యం గియ్యం పప్పు గిప్పు నెయ్యి గియ్యి అంత్రాడైభై రెండువిని యీగాలవారు నుస్తిదుగావుండరోయి.

సూత్రి :— మంచిది. ముస్తిదుగావుంచునాము. మీాదోరను తోడకరావోయి-

—♦ సర్వాంగసుందరీ కల్యాణము. ♦—557. గిరిరాజు.

ఇందు శాహరాజు వివాహవృత్తాంతము వర్ణింపబడియున్నది. కటికవాండ్లప్రవేశము.

దరువు ॥ వెండి బెత్తాములు బట్టి ! విభూతి పెండికట్లు బెట్టి !

ఖండేంద్దు ధరునిసన్నిధికి కటికవాండ్లువచ్చిరి.

కరణంప్రవేశం

ధోవతిపైన దుప్పటిగట్టి ! ఘట్టిఘంటమూకుబట్టి కరణంవాడు వచ్చెను.

వేశ్యమాతలు పాతచీరలుకట్టుకొని శివదర్శమునకు వత్తురు.

సాతానిదరువు ॥ తిరుమాలబొట్టుబెట్టి తిరునామమును బెట్టి తిరువళ్లుచదువుకొంట్టూ తిరుసాతానివాడు వచ్చె.

(సర్వాంగసుందరి ప్రవేశం)

ద్విపద ॥ మరునిపట్టుపుదంత్రి మరువంపుబంత్రి ! పరగు చిత్తరుబొమ్మ బంగారుబొమ్మ ! వెన్యలలోత్యాట విరువాది తోట ! ఉన్నవమణిప్యాట అద్దపుకోట ! అలినీలసమవేణి అంబుజపాణి ! చెవులలోనిమిత్రారి చిగిలికతారి ! వన్యలను వన్య రాజుకన్య ! చెన్నరావెడలెను చిత్రింబుమీార ॥

శాహరాజు శివరాత్రిపూజచేయుచుండ సర్వాంగసుందరి కనుపించును. ‘కనుగొని మోహించి కడునుతియించి మన శిజుచేజిక్కి మమతలసాక్కి.’ మంత్రిచేత ఆపిల్లతల్లి దండ్రులకు కబురంపును. ఇంతలో సుందరికూడ శివుని

సభరితాంగరంగులై వంచలెగరవేసి పలికేమార్గం :—

మచ్చిమచ్చి వింత్రగంటిరా పెదిభొట్లు । వించ్చి
బోయిూరి జూడరామన । మంచిగానితోడి వాడురా । వీడు
యంత్రమత్స్య మేయవస్తున్నాడురా । పిల్లజుట్టుచుట్టికట్టిరా
మొరగింభట్లు।పిల్లకాయ యంత్ర దిట్టరా। సాహసము వీనికేషు
వలెను బుట్టెరా॥

ద్రుపదునివప్పగింతలు :—

పోయిరావమ్మా । మాయమ్మా । పోయిరావమ్మా అత్తమా
మలపట్ల భక్తితో నడువుమి । చిత్తమున చింతనుండ్డకుమీ।
పతియొదైవమని భావించుమీచాలా॥

దుర్యోధనాదులు కోపగించి ద్రుపదుని భయపెట్టు
మార్గము.

కొండల కైవడి నుండెడి ధరణి । మండలేంద్రుల
యంత్రమత్స్యమున । బెంకువలెనేసితి కండ గరువమున ।
భండనమున నిను దండింత్తుము ద్రుపదా ॥

అర్జునుడు కుంతితో చెప్పునది :—

కం॥ నెరతీవులుగలది రాజ శిఖామణులకైన దొరకినదమ్మా।
తరువున వొడవనిదమ్మా । తిరముగ వొక వింత్ర ఫలము
తెచ్చితినమ్మా ॥

కుంతి :— మీలో వంచవలె రాదన్నా । మీరు పంచి భుజిం
చుడి యన్నా ॥

వేగులవాళ్ల ప్రవేశము :—

గుదియుల చేబూని చద్దికూటిమూటలు వ్రేలాడ ।
ముదమున వేగులవారు ముక్కుచు వచ్చిరిపుడు ।

రతీకల్యాణము :— 538. శాహరాజు.

ద్విపద॥ రతీనిమన్మథ మహారాజువచ్చుటయు
రాకేంద్రువదను లూరతీవసంతుడునూ
శ్రీకరంబుగ కొలువులు శాయవచ్చుటయు
కొలువు వేశ్యలు నంతకుండోదరుండు
వెలయవచ్చుట నంత వేగులవారు
చనుదేరనారాజు సారివచ్చుటయు
యనయుఃత్రివన వృద్ధులెదుట నుండుటయు
సరణికన్యయు బ్రహ్మచారి వచ్చుటయు
తరళాక్షిరతీదేవి దాదియు సఖియు
చనుదేరుటయునంత సఖియు చంద్రుడును
ఘనత బంధులతోడ కల్యాణ మపుడు
నెరవేర్చుటయు శాహ నరనాథుడొనరించు నవ్యనా
ఇంకొక ప్రతిలో టకము.

ద్విపద ॥ శ్రీమణి విభాసిత శుభాకారు
కారుణ్య రసఝరీకవద శూపారు
పారుష్యకలుషాది భవభయదూరు...యీరీతిగపూర్వ
పాదాంతములగు అక్షరములను తరువాతి పాదాదియం దెత్తి
కొనుచు ద్విపదమాలిక లున్నవి, 541. నంబరు గల రతీపరి
ణయముగూడ దీనికి నకలే. సూత్రధారుడు దరువులు పద్య
ములు చదివినతరువాత అన్నాడు కనుక అని అనుచుండును.
ఈ నాటకాలు ప్రబంధ లక్షణాలతో కూర్చబడినవి.

వసనునిప్రవేశము. దరువు.

తావులు వెదచల్లానట్టి। పూవ్వూలాకొంమ్మాలుబట్టి

భావజుగోల్వాగా వెడలె పవనుఁడు బడలికావెడలా
వసంతునిరాక. వృత్తము.

పొలుపుగవింత్త వింత్తలగు పూవులదండ్లు దివ్యవాసనల్ ।
వెలయుముఖాంబుజాళులకు విందులుశాయంగతోపుడుప్పటిన్
కలితవిచిత్రభూషణనికాయము లెల్లెడ నుల్లసిల్లగా
అలరుల వింట్టిజోడు ప్రియుడైన వసంతుడువచ్చె వేడుకనూ ॥

విదూషకుడు ప్రవేశము.

చొంగ్గాచారు తుడుచుకొంట్టా । సొట్టచూపు చూచుకొంట్టా । కొంగకాళ్లునీడ్చుంట్టా । కుండోదరుడువచ్చెననపుడు ।

వేగులవారు, చద్దిమూటలు కంబళిగొంగళ్లు కోలలు, దుడ్డుకట్టెలతో వచ్చిరి. తపంబొనరించు సుందరాంగిని వర్ణించుచూ 'తొలకరిమెరుపుల తొలగించు మెరుగు,' అను చక్కనివాక్య ముపయోగించబడినది. వృద్ధాంగనప్రవేశము.

నడ్డిసార నీలుగుకొంటా। నామస్మరణజే సూకొంటా। దుడ్డుకోలా పూనుకొంటా। దొడ్డవృద్ధవనితవచ్చె। బొమ్మల పెళ్లిచేస్తూ, అందముమీరిన మందహాసముల పొందుగ నాడేరు పొలంతులెల్ల.

—♦ శచీపురందర నాటకం. ♦— 547 శాహరాజు.

దేవేంద్రుడు తపోవిఘ్నమొనర్చుచున్న వజ్రదంతుడను రక్కసుని జంపవెడలునప్పుడు దారిలో శచికన్యను జూచి మోహించి మంత్రిచేబిలపించి వుంగరమిచ్చి పంపించుటయు, శాహేంద్రుడేలు తంజాపురమునను వివాహంబుగావింప, వజ్రివచ్చుటయు అనిమెడికథలచేనమరిన వేడ్కదనరెడు శచీపురంద్రనాటకంబుపనువడిఘనుడుశాహేంద్రుడురచించెను.

కపిలకణ్వాదుల ప్రవేశము. వొప్పుగా ముక్కుచు నవ్వుచు పనసలు చదువుచూ వచ్చిరి.

పులోమాసురుడు కుంభోద్భవుని తపోభంగమొనరింప బంపుట, మునులు కపిలాపురంబునకు వచ్చుట, అక్కడ కుంభోద్భవుడు మునులచే దండింపబడుట, అంత పులోమాసురుడువచ్చితపోభంగమొనర్చుట, మునులుదేవేంద్రునివద్దకు వెళ్లుట, రంభాప్రవేశము, దేవేంద్రుడభయమిచ్చి చంద్రస్కందులను వెంటగొని రక్కసునిజంపనేగుట, చంద్రునిదౌత్యము శచీదేవి, విరహతాపమును నిశాకరుడు ఆలకించుట రాక్షసుడు చంద్రుని యాలోచనచొప్పున శచీదేవిని ఇంద్రునకిచ్చి శరణుజొచ్చి కదనమాపికొనుట.

—♦ పార్వతీ కల్యాణము. ♦ — 508 శాహరాజు.

ఇందలి కథాసంవిధానమంతా పార్వతీపరిణీయము వంటిదే. హాస్యప్రసంగములు మాత్రము కొంచెము భేదముగానున్నవి.

505—♦ పార్వతీపరిణీయము ♦—శాహరాజు

ముందుగా శుకవాణివచ్చెను. తరువాత పార్వతివచ్చి శివుని ప్రార్థింపనాతడు నిజరూపమలర ప్రత్యక్షమగుటయు, సప్తఋషు లరుదెంచుట హిమవంతుడు అతని భార్యప్రవేశించుట ఆపల బ్రహ్మవిష్ణు దేవేంద్రాదులువచ్చుట పొగిడిరంభాదులు నద్భుతముగా నాడ శ్రీమీరపెండ్లి రంజిల్లగానగును.

పార్వతిప్రవేశము.

వెలిపట్టుపుట్టంబు వెలదివెన్నెలగాయు। మెరయవిభూతి చందురునిఛాయ। అలంతిముత్యాల రుద్రాక్షపేరు లెన్నంగ।

ముంజేత జపసరంబుపొసగ । మానవ్రితంబు శివాధ్యానంబు నూచించ । చేతబంగారునిండ్డి చెవులుమించ । చందురుబోలిన చక్కనినొసలను । పొందుగా భూతిధరించి॥ పార్వతీపరమేశ్వరుల ప్రిణయప్రిశంసతు పచ్చిశృంగారముతో యున్నవి.

సప్తఋషులుప్రివేశము—రుద్రాక్షమాలికలు జటాభారము 'ఘనజపాసన యుక్తకషపాలలతోడ రకమైన యోగపట్టికల తోడ.'

అరుంధతివచ్చి 'వేగిరం పెండ్లికూతురుగావె। అమ్మాముద్దులగుమ్మా। అపరంజిబొమ్మా' అని పార్వతినితొందరబెట్టును.

—♦ సరస్వతీకల్యాణం ♦— 516 శాహరాజు.

610 నంబరు సరస్వతీకల్యాణముకూడ దీనినకలే.

ద్విపద॥ శ్రీమోహనవిలాస చిరతరోల్లాస।
కోమల దరహాసగుణగణావాస।
చరణానుతవ్యాస సౌవర్ణవాస।
పోషిత నిజదాస పూర్ణవికాస।
శేషాచలనివాస జితమరుత్రాస।
సేవించితావక శ్రీపదాబ్జములు।
భావించిభారతీ పరిణయంబనెడు।
నాటకంబొనరించె శాహేంద్రుడిపుడు॥

నారదశిష్యుడగు విశారదుడు భారతిని వెదుక వచ్చును. వచ్చి చెలికత్తెయగు చంద్రిముఖిని దేవీవృత్తాంతమును జెప్పనడుగును. అంత నారదుడువచ్చి శిక్షించుతరి చంద్రిముఖియరుదెంచి కలహముమాన్పి సరస్వతిని పిలచుకొని శాహేంద్రుడింటికి తెచ్చును. అంతట నారదుడు

బ్రిహ్మవద్దకువెళ్లి వాణీసౌందర్య మెరుకపరచును. వేల్పుపెద్ద మరుకోలల కాగలేక సావిత్రిని బ్రతిమాలుకొనును. వారిరువురికీ కొంతకలహమైనవెనుక అందరు శాహరాజు మందిరమున కేతెంచి వాణీకల్యాణమతి వైభవంబున జరుపుదురు.

ద్విపదమాలికలో యీనాటకమును శాహరాజుపేరుగా భా ర ద్వా జ గో త్రి డు, ఆ ప స్తం భ సూత్రిడు, నివృత్తి లోక్యనాథ మంత్రిపుత్రిండును అగు శేషాచలుండు రచించెననియున్నది. నారదుడు సరస్వతీ వర్ణనమొనరించు ద్విపదమునందు సర్వాంగములు విచిత్రిముగ వర్ణింపబడ్డవి.

కలుగుతామరలందు కనకకాహళులు। కనక కాహళులపై కరికరంబులును। కరికరంబులపై ప్రికాశించునభము అరుదైన నభమునందగు హస్తతలము। అలహస్తతలమున నంద్దమరుశైవలము। అలరుశైవలముపై హస్తికుంభములు। వొనర శైవలముపై వొప్పుశంఖంబు। వినుముశంఖముపైని వెలయుచందురుండు।

—: 581 శ్రీరామ పట్టాభిషేకము. :— శాహరాజు.

రాముడు రావణాదులదునిమి విభీషణునకు బట్టముగట్టి జానకీలక్ష్మణసమేతుడై యయోధ్యకుదరలివచ్చుచు హనుమంతుని భరతునికడకు బంపుట. ఆంజనేయుడు రాముని సేమ మెరుకపరచుట. భరతశత్రుఘ్ను లెదురువచ్చుట. ధరణీశ్వరుండు తనతమ్ముల కరుణతోజూచి కౌగలించుట. అంత

వసిష్ఠాదులువచ్చి పట్టాభిషేకమొనర్చుట. మొదలయినకథలు యిందుగలవు.

భరతుని ప్రవేశము దరువు :—

కనకమయములైన ధనువును కరయుగములనుబూని । దనరశత్రుఘ్నునితో వెడలెను ఘనుడుభరతుడిపుడు । శిరమున జడలుమెరయా మేలగునారచీరలుధరియించి । ధరణీశుడగు రామచంద్రుని దలచుచు వచ్చెరిప్పుడూ॥

వశిష్ఠునిప్రవేశము. దరువు :—

కరమున దండముమెరయా । రుద్రాక్షసరములు మిక్కిలి సరసతదనర । గరిమెను తనశిష్యగణములతోగూడ॥

గుహునిప్రవేశము :—

వన్యమృగములు కొట్టా గుహుండిపుడు । వచ్చె శ్రీరాముకొలువుకు । శానుకకొంట్టవచ్చె శ్రీరామకొలువుకు॥

దైవజ్ఞుల ప్రవేశము :—

పంచాంగములు చేబట్టి । పట్టవర్ధనముబెట్టి ।యెంచంగదైవజ్ఞులు యేతెంచిరియిపుడు॥

—: 597 బాలకృష్ణవిలాసము. :—

ఇందు సత్యభామ విలాపము, కృష్ణుడు రుక్మిణియింటనుండునట్లు సత్యభామతెలుసుకొని యచ్చటికివెళ్లుట మొదలయిన వృత్తాంతములున్నవి. ఇందలి రచనపాటలు మిక్కిలి యందముగనున్నవి.

—: 630 లీలావతీకల్యాణము. :—

దీనిని బాలకవి సుబ్బన్నయనునాతడు రచించెను. దీని సంపూర్ణనామము „ లీలావతీ శాహరాజీయము ”

—: 579 భక్తవత్సలవిలాసనాటకం. :—

ఇందు బాణాసురుడు శివునిప్రార్థించి తనవాకిట గొలువుండుమని వరమడిగెడి సందర్భమున్నది.

—: 505 పారిజాతాపహరణము. :—

కథాంశము :—

అమరసింహ మహీపాలునకు.

సీ॥ సమరాశనుడు పారిజాతసుమముదెచ్చి
యింపుతోకృష్ణునకిచ్చుటయును ।
ఆకుసుమంబు శ్రీహరి రుక్మిణికొసంగ
ముదితవెసచియందు ముడుచుటయును ।
అది సత్యవిని మదినాకులబడి గుంది
తొడిబడి కృష్ణుని దూరుటయును ।
హరినాథునిగొని సురతరుతెప్పించి
యొగిసత్యముంగిట నునుచుటయును ।
ధాత్రి నీకథ పారిజాతాపహరణ !
మాటగావున నిది యెల్ల నాటకముగ ।
పూని రచియించినాడను బుధులుతప్పు ।
లెంచిచూడక నన్ను మన్నించరయ్యా॥

—: 544 రాజకన్యాపరిణయము. గిరిరాజు. :—

ఏకరాజసుతుండగు శాహేంద్రుడు సారిరాంగాజూచి రాజకన్యకమోహించి తనతలంపులను దాదికెరిగించుట, యీసంగతివిని తల్లిదండ్రులు సంతసించి రాజకన్యను శాహేంద్రునకిచ్చి పరిణయంబొనర్చుట. ఈకథనిందులో వర్ణింపబడది. శృంగారముచాల పచ్చిగానున్నది.

జలదములెల్లా మిక్కిలి । నలుదెసలందు కమ్ముకొని । తళతళమనె మెరుపులు । దనరుచున్నవి । కలికి । యీసమయాన కాంతుండూ రాండాయనె । కదళీమేఘములెల్ల । గర్జనజేశేదిజూచి । ముదమున మయూరాములు । ముదమున నాడగా । తామెరమొగ్గలోన । తగిలిన తుమ్మెదరీతి ।

—: 492 గంగాపార్వతీ సంవాదం. గిరిరాజు. :—

విద్యాచతురుని ప్రవేశము. పార్వతి విరహతాపము, పరమేశ్వరునిరాక, విద్యాచతురుడు పార్వతిని పిలుచుకొని వచ్చుట; పొదరింటిలో పార్వతీ పరమేశ్వరుల సమాగమము; గంగాపరమేశ్వరులు కలుసుకొనుట. పరమేశ్వరుడు పార్వతిని యర్ధాంగిగాభావించి గంగను శిరసావహించి యర్ధనారీశ్వరుండై వెలయుట మొదలయిన సంగతులిందున్నవి.

గంగా ప్రవేశము :—

ద్వి॥ మగువమిత్రారి । మన్మథుచేకటారి ।
వగలను పెంక్కి । జవ్వాజిపూవంక్కి ।
మలయుచుండెడిచిలుక । మరువంపుమొలక ।
జలదసన్నిభరాణి । సైకతశ్రోణి ।
చెలువంబ్బుమీరంగ్గ । చెన్నైనగంగ ।
వెలయంగ వెడలెను । వేడ్కతోనిపుడు॥

—: 524 కొరవంజి. గిరిరాజు. :—

రాజకన్యక శాహభూపాలుమీద మోహితచిత్తయై సఖులతో కదలివచ్చుటయు, విరహభరంబుచే వెతలజెందుటయు, యెరుకతవచ్చి యెరుకజెప్పుటయు, శాహేంద్రుడాపిల్లను బరిణయించుటయు నిందు వర్ణింపబడ్డవి. శైలికొంచెము గారవముగా కవి సమయ భరితమైయున్నది. కానిమార్దవము తక్కువ.

—: చంద్రదూషణ. :—

చల్లనివాండవు । జనులకెల్లనీవు చంద్రమామ । నెజల్లి నాపాలికి చిచ్చవైతివినీవు । విరహజనులనెల్ల వెతలబెట్టెడి నిన్ను । బట్టిమరలవిడచిన రాహువు కరమె యీదోసము । పంకజవదనుల పరితపింపగజాయె । కొంకకనీవు కళంక్కమైతివిరా । వో చంద్రమామా.

—: యెరికలదివచ్చేమార్గం. :—

అరచందురునికి సరియైనట్టినుదుట । మెరుగైన ముత్యాలి మించంగ శంకుపూసలు । గురిగింజపూసలు పాలపూసలపేరులు పొంకిగాదనర గండుమీరెడి చనుకట్టునరెండుకొండలగతి గబ్బిగుబ్బలు చెలంగ । దంతపుకమ్మలు తళతళమనుచును । వింతగా చెక్కుల విలశిల్లుచాల । కులుకుచు పారుటాకుల చీరగట్టి । పొలుపైన యెరుకలబుట్టచేబట్టి । వాడవాడలనెల్ల వారలు జూడ । వేడుకబిడ్డన వీంపునగట్టి । యెరుక యెరుకోయని యెరుకత వెడలె.

యెరుకతె తానుతిరిగివచ్చిన దేశములను అచ్చటిజంతు భూరుహాది విచిత్రములను వర్ణించి యావల తమజాతి యాచారములను తెలియజెప్పును. అడివియెరుకలు, కొండయెరుకలు, జేజేయెరుకలు, దేశయెరుకలు అనినాల్గు విధములట.

—◆ యెరుకలవాండ్ల హాస్య ప్రసంగము ◆—

దరువు ॥ మగునరో మాజాతివగలు వినవమ్మా । తగవు గానిదిమాకు తగవానెయమ్మా । మగడు పోయినమరిది మగ

డొనేయమ్మా। సారిదిమద్యమె తాగిసొక్కుదుమెయమ్మా। అరయపిల్లులమూంప మాసింతుమమ్మా। సింగడూరకెగుడిసె చేరియుండుఃమ్మా। రంగ్గుగావాని మేమురచ్చింతుమమ్మా। కట్టెండనీడ గుహాగాలివానసక। చెట్టనక చెట్టనక చెలియింతుమమ్మా।

497 —: ప్రబోధచంద్రోదయము సూరన్న :—

ఆపస్తంభసూత్రము, కౌండిన్యసగోత్రము, శంకరమతము, వేదాధ్యయనశాలి, పొందవాకపుర కాపురస్థుడు చల్లా సూరయార్యభువి లక్ష్మమ్మల కుమారుడగు చల్లకవి సూరయ్య రాజమన్నారుస్వామి కంకితముగ ప్రబోధచంద్రోదయమును గద్యపద్యగీతికా సమేతముగ నానాటి తెలుగునాటకముల రీతిలో రచించెను. దీనిని ప్రత్యేకముగ సంపూర్ణముగ ముద్రించు అభిప్రాయము కలదుగాన నిందు దాని విశేషముల నుదాహరించము.

తంజాపూరి సరస్వతీ మహల్‌లో లభ్యమగు ప్రాక్తనాంధ్రనాటకములను చదివి యందులో విచిత్రముగదోచెడి పట్టులను గొన్నిటి నుదాహరించియున్నాము. పలుకుకూర్పులు మిక్కిలి మెత్తనివై లలితమనోహరంబులై ముచ్చటలీనుచుండెను. గాని, కొన్నిదరువు తెరవులు అనుకరింపదగినవేకాని నవీనాంధ్ర నాట్యరంగమునకు వీనివలన గలుగనోపెడి ప్రయోజనమగుపడదు.

చెట్లక్రిందిముచ్చటలు.

—♦ బందరురంగము ♦—

అది మార్గశిరశుద్ధ చవితి. మైలతుత్తపు నీలిరంగుతో మెరుగారు పట్టుదుప్పటి పరచినట్లుగ జెలువొందు గగనరంగమున— బంగరునది వెల్లువిరిగి విప్పారినట్లు— పంచపన్నియలొకదానితో నొకటి డీకొని నిజప్రతిభా ప్రకర్షణంబున మిడిసిపడినట్లు,— భూగోళపు నగనదీద్వీప సాగరవిన్యాసమంతయు నంతరిక్షమున జిత్రింపబడినట్లు,- చిత్రోజ్వల ప్రభావానుభవమున దివ్యార్థసూచన లందికొని రసికచిత్తములానందవార్ధిలో దేలునట్లు,- ఆనాటి సంధ్యాదృశ్య మనంతశోభానంపూర్ణమై యందంపుమూటయై దోచుచుండెను. పడమటితెరమీద, శీతయూదారంగు లలికిన యస్తగిరి శిఖరతలమున, ఖండేందుడావిర్భవించి చలువరాతిలో బొదిగిన ముత్తెంపుపేలికవలె జిలువారుచుండెను. వేల్పుటాకలిదీర్పవచ్చిన పరోపకార యశఃపుంజములు- కళాక్షయమునుండి దెప్పరిలి, దరిజేరి, గోలుకొను నవ్యారోగ్యవిలాసశోభలు,- వియోగానంతర సమావేశ సంరంభమున మిక్కిలి మెరుగారు తారపై బ్రసరించు మందహాసము,- ఆ చవితిచందురుని చలువచూపులో దేజరిల్లుచుండెను.

విద్యానిలయపు పూదోటనడుమ నాటసెల వొకటి సిప్పీసున్నపు గారసొబగులతో నమరియున్నది. నలుప్రక్కల చిక్కని గడ్డిచెక్కలమధ్య పూలజొంపము లలరారుచున్నవి. కొబ్బరిచెట్ల మొవ్వటాకులు సంధ్యకిరణముల నందుకొని మెరయుచున్నవి. జపాపుష్పముల రక్తకాంతులు సంధ్యారాగములతో మిళితమై వింతవన్నెల దాల్చుచున్నవి. మల్లెగుబురులు వచ్చిపోయెడి సంజపయ్యెరలకు సౌరభసౌభాగ్య మొసగుచున్నవి. పులుగుజంటలు తమాలశాఖాంతరంబుల విడసి ముచ్చటమీర గూయుచున్నవి. శ్వానశాబకములు చెలగాటలాడుచు, పట్టీలగొట్టుచు, గెంతుచు దొరలుచు, ప్రీతిపై నొండొరుల దాకుచు, నంతలో కినుక వహించి ఘీంకరించుచు, వేడుక లీనుచున్నవి. వేదికాసోపానములపై గూర్చుండి వ్యాయామపరిశ్రాంతి నపనయించుకొనుచు నొజ్జల గడుసుతనమును జర్చించు నుత్సాహములో విద్యార్థులుండిరి. చీకటితెరలు మెల్లగ గ్రమ్ముచుండ బొద్దుతుమ్మెదలు రెక్కలెగబెట్టి పవనసాగర మీదుచున్నవి. కోటరోడ్డుమీద గటగటలాడుచు దొరలిపడెడి జట్కాబండ్ల చప్పుడు దారినరిగెడి యాలపాటప్రియుల గానస్రవంతితో మేళవించి దూరపురొద లీనుచున్నది. ఉద్యానప్రశాంతత కప్పుడప్పుడు పిల్లగాడ్పులతోబాటు నడిపీని కలవరింతలు జేరుచుండెను.

బంతులాట కోర్టుమీద నల్వురైదుగురు కూర్చుండి లోకాభిరామాయణమందు సందడించుచుండిరి. ఇంతలో నొకరు.

ప్రథమ :— నటసభ కెవరెవరు వస్తారండీ? ఇల్లుకదలకుండా రాఘవాచారి ఆటలు చూస్తామనుకుంటాను. (అందొకరివంకతిరిగి) మనకేమైనా కాంప్లిమెంటరీ టిక్కెట్లు దొరుకుతవా?

ద్వితీయుడు :— డెలిగేటు టిక్కెట్టు కొంటేసరి—ఆటలన్నీ చూడవచ్చు. భోజనానికికూడా యేర్పాటులుచేస్తారు.

ప్ర :— ఇదేమిటండీ ఆతిథ్యానికి పేరుపడ్డ మనదేశంలో కూడా పదిహేందిపెద్దలు గ్రామంలోకి వస్తే పట్టెడన్నము పెట్టలేరూ? ఏమీటింగులయినా పెద్దవూళ్లలోనే జరుగుతవికద. కాంగ్రెసువంటిదయితే పిలిచిన దేశమంతా చందావేసుకొని డెలిగేట్లకు భోజనం పెట్టవచ్చు. చిన్నసభలను యేవూరైనా భరించగలదు.

ద్వి :— అవునండీ కాకినాడ కాంగ్రెసులో యిట్లాంటి సత్రయాగము చేస్తామని చీరాల రామదాసుగారు తలపెట్టారు. సాగితే బాగానేవుండేది. 'రఘూరమణ గోవిందోహరి' అంటూ భోంచేసేవాళ్లము.

ప్ర :— గోపాలకృష్ణయ్యగారి మాటయెత్తితే జ్ఞాపకం వచ్చింది. నటసభవారు పిలిచారటగదా యేమయిందో?

ద్వి :— మొన్న దిబ్బలమీటింగులో వొకకార్డు దెచ్చి చదివారు. ఆంధ్రరత్నగారికి యీసభలు రుచించలేదట. దేశమంతా శవప్రాయంగా వున్నదట. అన్యాక్రాంతమై జీవకళారహితమై శవాకృతిలోనున్న

యాంధ్రప్రజా స్వరూపమును భగతమువట్టించు సమర్థత నాయందు లేదు. శివనాట్యశిఖాధురంధరులు పవిత్రకళాకోవిదులు రుద్రాకారులునగు గణాచారులచే త్రొక్కించుచిందులు తక్క యేయితర తైతక్కలకు దేశముసిద్ధముకాలేదు. అట్టిచిందుల విషయమైతే నేను ప్రయత్నించుటకు అవసరముండును.' అవికావుకనుక రానని వ్రాసారు.

ప్ర :— మీరావుత్తరాన్ని కంఠోపాఠం చేసినట్టున్నారే రాఘవాచారిగారు యేమన్నారో.

ద్వి :— ఏమంటాడు! యిట్టినటసభల ప్రయోజన మగుపడలేదని వ్రాశాడు.

ప్ర :— ఆయనే అట్లాంటిమాట చెప్పడము యేమిటండీ? మనదేశంలో నాటకవిషయం ప్రధానంగావుంది. తప్పకుండా సభజరిపి అనేకవిధాల సంస్కరించవలసివున్నది. పెద్దలంతా పూనుకొనకపోతే కళలెట్లా అభివృద్ధియవుతవి.

ద్వి :— రాఘవాచారి అన్న మాటకూడా కొంచెం సబబుగానే తోస్తుంది. మీటింగులవల్లా విమర్శనాలవల్లా, కళలూ. లోకులరుచులూమారుతవని తోచదు. మన మెన్నిచెప్పినా లోకులు వినరు. నటులూ వినరు. ఎవరయినా యొకమహానటుడు వచ్చి క్రొత్తతరహాగా అభినయించి రక్తికట్టిస్తే ప్రజలదే మంచితెరవనుకుంటారు. నాటకసమాజాలు ఆకోవలో ఆడవలసివస్తుంది. చూడలేదా. నాగరాజారావొక్క-

డు వచ్చి వచనంలో అభినయించేసరికి దేశమంతా సంగీతాన్ని తగ్గించుకొన్నారు. కళలకు కళలే విమర్శనలు, లక్షణములు, అవుతవి. నటసభవారి కీగొడవ యెందుకు?

ప్రె :— మనము మ్యాసెస్సను ఎడ్యుకేటు చెయ్యాలిగదా. నాటక కవులకు, నటులకు, రుచికరమైన శాస్త్రీయమైన పద్ధతులు తెలుపవలెనుగదా. అందుకు యిట్లాంటి మీటింగులు తోడ్పడవా?

ద్వి :— అందరూ వస్తే పదిమందొకచోటకూర్చుండి సద్విషయమేదైనా చర్చిస్తే కొంతమంచి బయలుదేరక మానదు. కాని యీగొడవ సమాజాధికారులకు నటులకు నాటక కవులకు పట్టినట్లులేదు, వారురారు. లోకారాధనము. ద్రవ్యసంపాదనము, వారిలక్ష్యాలు, వీరు తమవృత్తిలోనున్న లోపాలున్నవని గ్రహించి తమ అనుభవాలను కూడపలుకుకొని, శాస్త్రజ్ఞులు, రసజ్ఞులుఅయిన మహానుభావులతో సంప్రదించి మంచిచెడ్డలు తెలుసుకోవలెనని అనుకుంటే, అప్పుడు నాట్యసభ ఉపయోగంగా పనిచేస్తవి. ముఖ్యంగా సమాజాధికారులు యీపని తలపెట్టవలసింది. వారికేమీయిది రుచించలేదు. ఇక విమర్శకులైనవారు నాట్యరంగాలకు సంబంధించినవారుకారు. ఎవరైనా యొకపెద్దనటుడు అభినయించి చూపి విమర్శనచెప్పితే కొంత విశ్వాసం కలుగుతుంది.

ప్ర :— విమర్శకులు చేయవలసిన పని లేదా? వారు నాట్యకళను సంస్కరించవలదా?

ద్వి :— చేయవచ్చు. కాని ఆపని రెండు విధాలుగా జరగాలి. ఎట్లాగైనా నాట్యకళకు ద్రవ్యసంబంధము తప్పదు. కవులొంటరిగా కూర్చుండి అష్టకష్టము లారబోసుకుంటూ సరసమైన కావ్యరత్నాలు కల్పించవచ్చు. చిత్రకారుడు దేశరుచులను ధిక్కరించి తన యుపాసనచొప్పున తనకు సాక్షాత్కరించిన రూపము చిత్రించవచ్చు. నాటక మట్లాంటిదికాదు. నలుగురితో పని, రంగము, ఆహార్యము, సంగీతము మొదలయిన ప్రత్యేకవిషయాలు చాలాయున్నవి. డబ్బుపెడితేగాని తళుకు కలుగదు. డబ్బొచ్చేది ప్రజలవల్ల. పెద్దమనుష్యులొస్తారేమో అనుకుంటే కాంప్లిమెంటరీటిక్కెట్లు పంపించి చుట్టూతిరిగినా రారు. వీరికి రుచి లేకపోలేదు. కాని దానందుకు చాలాకారణాలున్నవి. ఇక వచ్చే జనసామాన్యానికి మంచిరుచి పుట్టించాలి. నాటకకళ సంస్కరించడానికిదే మార్గము.

ప్ర — ప్రజలు మన విమర్శనలు చదువుతారా? వారల కర్థమవుతవా! రోజల్లా పొట్టకోసము పెనుగులాడుతూ వుబుసుపోక నాటకాలకు వచ్చేవాళ్లకు పత్రికలెక్కడ దొరుకుతయ్యి. వారి రుచులను మనమెట్లా మారుస్తాము.

ద్వి — ఇదిచాలా శుభమైనపని. నాటకపు కంపెనీవాళ్లు తమరు ఆడే ప్రతినాటకాన్ని గురించీ చిన్నకరపత్రాలు అందంగా పుస్తకంవలె మడిచినవి తయారుచేయించాలి. ఇట్లాంటివి వొక్కొక్కటి పదివేలప్రతులు అచ్చుకొట్టించి వుంచుకొని, దానిఖర్చు టిక్కెట్లతో పాటు చేర్చి, ఆటకువచ్చే ప్రతివాడికి నొక్కొక్కప్రతి యీయవచ్చును. దానిలో ఆనాటకపు కథాసంగ్రహము, అందులో వచ్చే పాత్రల స్వభావాలు, ప్రేక్షకులు శ్రద్ధగా చూడవలసిన సందర్భాలు, తేలికశైలిలో చక్కగా వ్రాయవలెను. ఇవి మంచి కాకితాల మీద వీలైతే వొకటి రెండు బ్లాకులుకూడాచేర్చి, అందంగా ముద్రిస్తే దాన్ని పారేసుకోకుండా దాచుకొంటారు. యెట్లాగైనా చదువక మానరు. కథాసందర్భం తెలిసినతరువాత అభినయాదులు తదనుకూలంగా వున్నవో లేవో వాళ్లే గ్రహిస్తారు.

ప్ర — ప్రజలు కరపత్రాలు మాకు అక్కరలేదు కొనమంటేనో?

ద్వి: — పావలాటిక్కెట్టు ఆరుఅణాలు చేస్తే వెళ్లడంలేదా! పావలాకానీ చేసి టిక్కెట్టమ్మినా కొంటారు. అప్పుడు కరపత్రి మూరకే యిచ్చినట్లుంటుంది. సంతోషిస్తూ తీసుకుంటారు. చదువుతారు, ఇంతకూ యీపూనిక సమాజాధికారులకుండాలి.

ప్ర — ఇక నటులను సంస్కరించే పద్ధతి యెట్లాగంటారూ?

ద్వి — వాళ్లకూ యిట్లాగే ఆటలోని సందర్భాలన్నీ తెలు

పుతూ వారు ప్రదర్శించునప్పుడు వారి లోపాలను చక్కగా కనిపెట్టి తెలియపరచాలి.

ప్ర — అవునవును, ఇట్లాంటి విమర్శన శ్రీపాద కామేశ్వరరావుగారు చేస్తూవుండేవారు. మన శాస్త్రుల్లుగారు యిన్ని పేపర్లకు వ్రాస్తారు. ఇట్లా నటులకు అభినయంలో దిద్దుబాటు లెందుకు సూచించరో ?

అనునంతలో నేను సాయంస్నానమొనర్చివచ్చి 'పాపము చాలాసేపు కూర్చోబెట్టాను. ఏదో గోష్ఠీప్రసంగ మవుతున్నట్లున్నదే' అనికూర్చుండ ;

ప్రి :— మీరు వస్తూవుండగా జరుగుతున్న మాటలు విన్నారుకదా ? మీవిమర్శనలలో నటులకు సలహా లెందుకివ్వరు ?

నేను :— నేనిచ్చేసలహా, విస్తరించేపద్ధతి, సామాన్యంగా నాటకకథకు ప్రధానపాత్రల స్వభావాలకు సంబంధించి వుంటుంది. ప్రసిద్ధంగా అభినయించగలవాళ్లు పాత్రస్వభావాల కిచ్చిన భావవ్యాఖ్యానముకూడ తెలియజెప్పుతాను. ఈపద్ధతి రెండుఆలోచనల మీద యేర్పరచుకొన్నాను. నటులకు మనము యేపట్టున యెట్లాఅభినయించాలో చెప్పనక్కరలేదు. కథాసందర్భాలను పాత్రస్వభావాలను తేటపరచితే అందు కనుకూలంగా యెవరి అనుభవాన్నిపట్టి లోకజ్ఞానాన్నిబట్టి యానటుడు అభినయపద్ధతి నేర్పరచుకొనవలెనని నాయుద్దేశ్యము. ఇవి తెలిసిన తరువాత సందర్భానుకూలముగ భావప్రకటన జేయలేని

నటుడు రంగమున ప్రవేశించకూడదు. అర్థము తెలిసికూడా ఆడలేనివాడిని నటుడుగ నెంచుకొనను. మన రంగంలో కనిపించే లోపాలు చాలవరకు అభినయదారిద్ర్యముచేత కలిగినవి కావు. అర్థము, ఔచిత్యము, తెలియక తప్పుడాటలు పుట్టుచున్నవి. అందుకోసము ఆవిషయాలనే యెక్కువ విస్తరిస్తాను. తరువాత మీరుచెప్పినట్లు వొకసమాజపునటులు వొకనాటియాటలో చేసినలోపాలు వారికి తెలియబరచవలసినదే కాని వారు అడిగారా పెట్టారా ? స్వతంత్రించి లోపాలు యెరుకపరిస్తే గౌరవించి మన్నించెదరో ? ఈర్ష్యాభరితములని కోపగింతురో ? యీపనికోసము పెద్దనాటకసమాజాలు కవులను చిత్రకారులను వుంచుకొన్నట్లే ప్రత్యేకవిమర్శకులను అప్పుడప్పుడు పిలిపించుకొని రిహార్సలు చూపించి వారివల్ల సలహా పొందవచ్చును. ప్రస్తుతంవ్రాసే విమర్శకులు తమంతటతాము తమ సంతోషాన్నో అయిష్టాన్నో తెలియబరచడానికి వ్రాస్తున్నారు. అదికాక పత్రికలలోగాని పుస్తకాలలోగాని దేశీయులంతా చదవాలిసినచోట యిట్లాంటి సూక్ష్మవిమర్శన పనికిరాదు. ఏలూరు సీతారామాంజనేయసమాజంలో వొకనటుడు చేసిన పొరబాటులను తెలుసుకోవలసిన అగత్యం బళ్లారిలోవుండే ఆంధ్రపత్రిక చందాదారుల కేమిపట్టుతుంది ? వారి కేదైన రసవంతంగా సుఖంగా చదువదగినది కావాలి. అందుకే

నావిమర్శనలు బహుజనరలుగా వుంటవి. ఎవరికైనా సలహాయివ్వదలచితే యేకాంతంగా చెప్పవచ్చును. అయినా విమర్శనలలో అనేక పద్ధతులున్నవి. దారులున్నవి. ఎవరిదారి వారిదే! పదిమంది వ్రాస్తేగాని మంచిచెడ్డలు బయటపడవు. వ్రాసేవాళ్లూ బయలుదేరారు.

అనగానే టెన్నిసుకోర్టు సున్నపుచపటామీద పరుండి చుక్కల లెక్కించుచు నింతవరకు సాక్షీభావమున నూరకుండిన నాట్యకళోపాసియొకరు మన గోష్ఠీప్రసంగికులలో తృతీయపురుషు డుత్సాహోద్రేకమున నులికిపడి లేచి,

తృ :— ఇదంతా మీ నాట్యాంబుజము తెచ్చిపెట్టిన గోలయేకదా? వెనకెప్పుడో పోటీయాటలు పెట్టి, విమర్శనాలు తెప్పించి, కొంతభాగవత మాడించారు. ఇప్పుడు మళ్లా నుడిచికూర్చోలేక యీ నాట్యాంబుజమొకటి ప్రకటించి గందరగోళము తెచ్చిపెట్టారు. మీకేమి? లీలాపురుషులు. చక్కగా చదువుకొన్నారు. పరమేశ్వరు డిచ్చినదానిలో మీకుతోచిన వుపకారం లోకానికిచేస్తున్నారు. అయితే పైమాట, నటసభవారు యేమంటున్నారు. రాఘవాచారిగారు వస్తారా?

ద్వి :— ఏమంటున్నారో? వారికేంతెలుసు? నన్నడగండి చెప్పుతాను, బందరువాళ్లు బల్పుండాకోరులని, కాంపెటేషనులని, నటసభలని విమర్శకగ్రంథాలని, పేరు పెట్టుకొని, చల్లగా పెద్దనటులను రప్పించి తామేదో ధనలాభం పొందుతున్నారని కొందరునటు లనుకొంటున్నారు. ఈఅల్లరి అంతటాపాకింది. పెద్దనటులు రావడానికి సందేహిస్తున్నారు. వచ్చినా దారికే డబ్బు వారు బొక్కడానికే చాలదు.

ప్ర :— పాపము నటప్రకాశిక శాస్త్రులుగారి విద్వత్ప్రదర్శనాలలో యిట్లాగే జరిగింది. ఆబ్రాహ్మడు చాలా నష్టపడ్డాడు.

నేను :— నష్టమేమిటిలెండి! లాభం లేకపోవడమే నష్టము. అయినా కవిత్వమువచ్చినవాడికీ, సంగీతం వచ్చినవాడికీ, యేకళలోనైనా రూపకల్పన మొనర్చగలవానికి విమర్శన వ్యాపారమెందుకు? అట్టిశక్తి లేక రసికుడు మాత్రమై యున్నవాడు కావ్యనాట్యాదికళలలో గల యందమూహించి గద్యధోరణిలో ప్రజల కెరుకపరచవచ్చును. కొందరు మహాకవులు విమర్శనలు వ్రాశారుకాని అవికూడా ప్రశస్తరమ్యాంశముల విస్తరించు గద్యకావ్యములే.

ద్వి :— నటప్రకాశిక శాస్త్రిగారు నాట్యభారతాన్ని రచిస్తున్నారు. ఇంతగొప్పపని వీరుచేస్తుండగా, దేశముదాసీనత వహించి ముద్రణకేమీ సహాయము చేయకున్నది. ఏమి ఆఅన్యాయము!

ప్ర :— సామాన్యంగా మనదేశంలో పూర్వం యెట్లాజరిగిందో తెలియదుకాని, విదేశాలలో విమర్శనలు వ్రాసేవారు ధనికులుగనైనా వుంటారు. లేక, మహాపండితులై యుంటారు. ధనికుడైతే తనపుస్తకమును తానే అచ్చొత్తించుకొనగలడు. పండితుడైతే పేరు

బలిమిన యభిమానించి, ముద్రించే విద్యాలయా లుంటవి. పైగా విమర్శనకు నిష్ఠూర్యము తప్పదు. విరోధము తప్పదు. ఎంతమంచి దలంచినా యేదో వొక వ్యతిరేకపరిణామ మేర్పడక మానదు. వీటిని సమర్థించుకొనేవాడు ధనికుడైనా కావలెను. పండితుడైనా కావలెను. పేదకవులకు యీపని కష్టకారణమే కాని, జయావహముగాదు. కవిత్వానికి, అభినయానికి, సొమ్ము పెట్టేవాళ్లున్నారు. కాని, విమర్శకులకు అడ్డపడేవారు కనుపించరు.

ద్వి :— అడ్డపడడమేమిటి ? అంతకూడానా ? లాయరులను సంప్రదించి మానసనష్టమునకు డావావేసి, రౌడీలను పురిగొల్పి తన్నించకుండావుంటే బ్రతికినట్లే. ఇవి జరగకపోయినా బండబూతులు మాత్రము, నాట్యవిమర్శకులకు తప్పవు.

ప్ర :— తప్పవంటే, వాళ్లను అధిక్షేపించడానికి విమర్శకునకేమి అధికారముకలదు ? వాళ్లు ఆడుకుంటే వీడికేమిపట్టింది.

నేను :— మీరన్నమాట న్యాయంగాలేదు. నటుడుమాత్రము విమర్శకుడుకాదాయేమిటి ? రామాదులు యెట్లాంటివారో యెంత రూపసులో యెట్టి మహనీయ సద్గుణసంపన్నులో, యెట్టి తేజస్వులో యే జీవితసందర్భమందు వారి చిత్తవృత్తు లెట్లుండునో ? నటులెరుగున్నారా ? వారిప్రవర్తనవైఖరు లెరుగున్నారా ? ఎరుగక, తమ బుద్ధితోచ్చిన శ్రీరామ

హరిశ్చంద్రాది మహాపురుషుల జీవితార్థాలకు అభినయరూపమైన కువ్యాఖ్యలు జేయుచుండగా, చూచి సహించగల దేశము నాట్యరంగమున కులుకులాడు నటుని చర్యలను విచారించు విమర్శన లొప్పికొనజాలదా ? నటుడికి రామాదుల స్వభావాన్ని విస్తరించడానికి యెంత అధికారముందో, విమర్శకుడికి తానుచూచిన రమ్యసందర్భాల మంచిచెడ్డలను విప్పిజెప్పుట కంతేహక్కు కలదు. అప్రమేయ భగవద్విలాస విరాజితంబులగు జగద్రహస్యముల నెరుక గవికెట్టి హక్కుగలదు ? దేవుని వర్ణింప భక్తులకెట్టి హక్కుగలదు ? అంతటి సాహసాలకే మనీషులు దుముకుచుండ నటప్రవర్తన నాలోచింప విమర్శకులకు దగదా ?

ప్ర :— అవునులెండి. విమర్శనలు వ్రాయవచ్చును. కాని, వాటివల్ల నటులనోట్లో మన్నుపడుతున్నదని కొందరనుకుంటున్నారు. శాస్త్రిగారూ మీరీపాపము చాలా కట్టుకొంటున్నారు.

నేను :— నాటకసమాజాధికారులు, విమర్శకాభిప్రాయమనుసరించి, నటప్రాశస్త్యము నిర్ణయింతురని మేము నమ్మను. వారట్లా చేసియుంటే యిదివరకే నాట్యకళ, యెంతో బాగుపడేది. నటుల జీతభత్యాలు, మాయభినందనాధిక్షేపముల నాశ్రయించునని నేను నమ్మను. సమాజాధికారులు, నటులు, సామాన్యంగా గురిపెట్టిచూచే సంగతి, డబ్బురాబడి. ఇది

జనసామాన్యపు రుచులవల్ల నేర్పడుతుంది. ప్రజల రుచులెరింగి మెప్పించగల నటులకెప్పుడూ లాభముండనేయున్నది. అందుకు తగనివాడు వెనుకపడుతాడు. మేముకూడా కవులవలె కొంచములో చూపుగలిగి రాబోయే రుచిభేదాలు సూచిస్తాము. జనసామాన్యము యింకా పదిరోజులకు తెలుసుకునే సంగతి మేమీనాడే వెళ్లబెట్టుతాము. అదిచూచి ద్వేషబుద్ధితో వ్రాశామనుకుంటారు. కాని యేనటులపట్ల నేవిషయములు ఆక్షేపణీయములని మేము సూచించుచుందుమో, లోకముకూడ కొన్నాళ్లకు ఆలోపములనే వారియందు కనిపెట్టును. విమర్శకుడేమి? జనసామాన్యమేమి? అందరూ వొక కాల ప్రవాహములో కొట్టుకొని పోయేవారే. విమర్శకుడు ముందుగా లోతు తెలుసుకుంటాడు. నిజానికి నటుని శాసించు అధికారము విమర్శకునకు లేదు. పైగా నటప్రతిభా సామర్థ్యమున విమర్శకుడు రూపకతాత్పర్యములను పాత్రస్వభావములను, తెలుసుకొనవచ్చును. విమర్శకుని రసవ్యాఖ్యానమువల్ల నటుడు పెక్కువిశేషముల గ్రహించవచ్చును. వీరన్యోన్య సహాయమున కళావైభవమేర్పరచగలరు. అందుకే కాళిదాస మహాకవి 'ఆపరితోషాద్విదుషాం నసాధుమన్యే ప్రయోగవిజ్ఞానం' అన్నాడు. అంతా విమర్శకులే. కవి కావ్యరూపంగా ప్రకృతిరహస్యాలను విమర్శించుచున్నాడు. నటుడు, అభినయసాధన

చేతలోకస్వభావాన్ని, విమర్శిస్తున్నాడు. విమర్శకుడు తార్కికోపాయములచేత రమ్యసందర్భాలను లెక్కిస్తున్నాడు. వీరంతా ఒకవంగడములోనివారే.

ప్ర :— పోనీ, మీరు ప్రశస్తనటులని యుగ్గడించిన వారియందు అట్టిప్రాశస్త్యము కనపడకపోవడమే కాక మీవ్రాతలు జదివినవాళ్లు కొందరు వ్యయప్రయాసలకోర్చి నాటకములను చూడబోయి భగ్నాశులై తిరిగివచ్చిరి. మీరు వ్రాసిందంతా అసత్యమని విమర్శనలు మోసపుమాటలని యనుకొంటున్నారు.

ద్వి:— అవునవును. కొందరుపత్రికావిలేఖకులుకూడా యిట్లాగే చెప్పారు. విమర్శనములు తిమ్మినిబ్రహ్మ బ్రహ్మనితిమ్మి చేస్తున్నవి. నిజమంటారా లేదా? విమర్శనాలవల్ల నాటకాభిమానులకాశాభంగము వ్యయప్రయాసలు గల్గవా?

నేను :— యిప్పుడు ముఖ్యమైన నాటకసమస్యయిదే. నటన, శరీరము నాశ్రయించియున్నది. నటుని పరిస్థితిని పట్టియున్నది. వీనికితోడు, ఆనాటి పరిస్థితులు, ద్రవ్యప్రాప్తి, సభాస్వభావము, ప్రక్కనటులపొందిక రంగపరికరములు, మొదలయిన పరిస్థితులెన్నో తోడగుచున్నవి. భరతశాస్త్ర మనుసరించి, అభినయముపట్టే వొపటి వెంకటనారాయణవంటివాండ్లు తాము చదివే పాత్రమందలి రసమును స్థాయీసంచారీభావములను నాయికానాయకలక్షణములను చక్కగ విమర్శించి, వాటి ప్రకటన కనుకూలమగు సాత్వికాంగికాభినయవైఖరు లేర్పరుచుకొని ఆడెదరు. అందుచేత వీరు

ఒకేఆటను యెన్నిసార్లు చూపినా ఒక్కరీతిలోనే అభినయించగలరు. మన స్టేజినాటకాలనటులు యెప్పటికప్పుడు క్రొత్తదారిలో తమ తానిమిషమున దోచినట్లు అభినయించెదరు. పాత్రయొక్క సామాన్యస్వభావమునకు లోటుకలుగకుండ, సత్త్వము నిలుపుచూ, ఆపైని యిచ్చవచ్చినట్లు స్వతంత్రించి యెప్పటికప్పుడు క్రొత్తస్వారస్యము నొనర్చుచూ, అభినయింపవలెనని కొందరిమతము. మరికొందరు అభ్యాసపద్ధతులతో, నిశ్చితాభినయవైఖరులతో, ఒకేరీతిగ భావప్రకటన మొనర్పవలెనని చెప్పుచున్నారు. కాని, ప్రకృతమందు నటులు స్వతంత్రాభినయ మభిమానించినందున, దీనికొక దారియుండదు. చిత్రశిల్పకావ్యాదులు స్థిరములైనవికనుక వాటినిగూర్చిన విమర్శనలు దృష్టాంతీకరింప నలవియగును. చిత్రశిల్పాలు ఒక్కక్షణమందున్న అవస్థనే మూర్తీకరించి, దానికి శాశ్వతరూప మొసగుచున్నవి. నటుని అభినయావస్థ క్షణభంగురము. కాని, యీనాడొక నటుడు గావించిన అభినయము రేపులేకపోవచ్చును. విమర్శకుడు, ఆశ్రితపక్షపాతము అసత్యము మొదలయిన కల్మషము లేకుండా వ్రాసినను, నటుడి వర్తనము ప్రామాణికాభినయాభ్యాసవిహీనమై యెప్పటికప్పుడు మారుచున్నందున, విమర్శకుడు చూచిననాటి ఆటరీతికిని, తత్పాఠకులు చూచిన మరియొకనాటి ఆటకును, యెంతో భేదముండవచ్చును. ఇట్లాగని చివా

లున విమర్శకుని యసత్యవాదిగ నెంచగూడదు.

ప్రి :— అవునులెండి. ఇంతకూ ఆచూచేవారి దృష్టి, పరిశీలనశక్తి, అర్థజ్ఞానము, రసికత్వము, విమర్శకుడి ప్రజ్ఞతో నెనయైనవైతేకద వీరి అభిరుచులు, శిక్షాసంప్రదాయములు, ఒకటైతేగద వీరి అభిప్రాయాలు ఏకీభవించడానికి. అయినా నాటకాభినయముగురించి యథార్థమెరుంగుటకు ప్రమాణమేమైనా వున్నదా ?

నేను :— పాటకు గ్రామఫోనే సాక్షి. బొమ్మలకు రంగుఫోటోగ్రాఫులే రుజువు. నాటకప్రదర్శనానికి గ్రామఫోను బయస్కోపులు కలిసిన యంత్రపరికరములే యథార్థనిరూపణ సాధనములు. కాని, పలుకుటల్లికలలతో సరిగా వుపయోగకరముగా ఆటతీరులను వివరించలేము. ఫలానాపట్టున ఫలానానటుడు, బాగాచేశాడు—లేదు అంటాము. ఆ పట్టునగల భావము, రసము, విప్పిచెపుతాము. పాత్రయొక్క మనస్థితి, అవస్థలు, ప్రకృతసందర్భములు తెలియబరుస్తాము. ఇవి మాటలతో వర్ణించడానికి వీలవుతుంది. కాని ఆయాపట్టులలో నటుల అభినయాన్ని తెలిపే సాధనం లేదు. సంగీతములో సప్తస్వరములున్నవి. ఇవే మనచెవికి వినబడు త్రిస్థాయిలలో ప్రస్తరించబడుతున్నవి. గాడిద కూసినా, పిచ్చికలు కిచకిచలాడినా, బండిచక్రము కర్ణవిదారకకర్కశధ్వనులతో టకటకలాడినా, శబ్దప్రపంచమందు యెట్టి వికృతమనోహర సంచలన మొదవినా, దానిని చప్పున నీయి

రువదిరెండు స్వరస్థాయిలలో సూచించవచ్చును.
మరల నా స్వర ప్రస్తరణముచేత ఆశబ్దమును జంత్రి
వాద్యములందు పలికించవచ్చును. కాని యిందులో
సూక్ష్మకాలములందు స్వరము విశుద్ధముగ నుండును.
అంటే, బయస్కోపుబొమ్మలు మొత్తంమీద కదిలి
నట్లుగుపడినా, వొక్కొక చిత్రి మత్యల్పకాలమును
దెలుపుచూ, అందులో నిశ్చలాంగవిన్యాసమును
చూపినట్లే వొక్కొక స్వరము సుస్థిరవిశుద్ధ సత్వము
కలిగి యుండును. అందుచేత, స్వరకల్పన సాధ్య
మగుచున్నది. పాటకచ్చేరీ వినివచ్చి యందలి మంచి
సంగతులను గాన విమర్శకులు స్వరరూపమున
యథార్థముగ వర్ణించగలరు. నాటకపుపట్టులకు
కూడా యిట్లాగే అభినయసంకేతము లొసంగి, నిరూ
పించవచ్చు కాని, స్థిరావస్థ మన చూపుబలిమినిపట్టి
సెకనుటైములో వొకవీసముమాత్రిమే యుండును.
1/16 సెకన్డులో 16 నిశ్చల చిత్రములను చూడ
గలము. అంతకన్న యెక్కువబొమ్మలు మనికంటి
యెదుటకు వచ్చినట్లయితే వాటిలో అంగసంచలన
మగుపడుతుంది. ఇదే బయస్కోపు రహస్యము
కనుక మనము నాటకాభినయమును యథార్థముగ
వర్ణించవలెనంటే సెకనుకు పదహారుమాట్లుచొప్పున
రంగములో నిలచిన ప్రతిపాత్రియొక్క అభినయవై
ఖరిని తెలుపవలసియుండును. ఈ వైఖరిలో వొక్కొ
కపాత్రియొక్క అంగప్రత్యంగ వుపాంగములయునికి

తెలుపవలసియుండును. అభినయస్థానాలు ముప్పది
రెండు. వీని కొక్కొకదానికి పదిపదిహేనుతరహా
లున్నవి. అనగా సుమారు అయిదువందల సాంకే
తికపరిభాషాబీజములు (సింబల్సు) యేర్పరచుకొని
ఆరుగురు పాత్రలుంటే ప్రతివానిపట్ల వీటిని యనుక్ష
ణము వివరించవలెను. 1/16 సెకండులోవుండే రం
గావస్థను తెలపడానికి ఆరుగురు నిలచిన రంగమునకు
రెండువందల సాంకేతికబీజములు వాడవలసియుం
డును. ఇట్లాగే ఆటపొడుగునా అభినయవ్యవస్థను
నిర్ణయించుకువచ్చేసరికి ఆవిమర్శన అసభ్యంగా
అర్థంకాకుండా వుంటుంది. భరతశాస్త్రపరిభాషతో
వ్రాసిన విమర్శనాలు అర్థంచేసుకోడానికి చదువరు
లుకూడా, ఆశాస్త్రమెరిగినవారు కావలెను. అను
భవజ్ఞానముకలవారు కావలెను.. పారిభాషికపదాలు
వాడి మనపాండిత్యం వెళ్లబోసుకోవడమే అవుతుంది
కాని చివరకు ఎవరికేయే లాభముపుండదు. దీని
వల్ల నటులకుకూడా వుపయోగంలేదు. అయినా
గాని, మచ్చుకోసము రాధాకృష్ణనాటకంలో పారు
పల్లి సుబ్బారావు వేషాన్ని, యీప్రకారంగా విమ
ర్శించిచూపుతాను. ఇట్లాంటి ప్రక్రియవుంటే నాట్య
సందర్భాలను సప్రమాణముగా నిదర్శించవచ్చును.
కాని, ఆవ్రాతలు సరసవిమర్శనకావ్యములు కాలేవు.
'త్యాగరాజ హృదయము' నకూ, నేను రసావేశ
మున రచించిన 'హరి నాగభూషణంగారి జంత్రి

గానము' నకూ గల భేదమే యిక్కడకూడ కన్పించును. ఇంతకూ ప్రకృతిలోని రమ్యదృశ్యాలు, మనుష్యులు కల్పించే మనోజ్ఞకళలు, మొత్తంమీద అందగించి, పరమానందం కలిగిస్తవి కాని, శల్యపరీక్షలో రమ్యంగా వుండవు. వేదాంతవిచారణ కూడ భగవద్విషయమున శల్యపరీక్ష సేయుచూ, బుద్ధిని కలవరపెట్టునే కాని, ఈశ్వరసాక్షాత్కారము నసంగదు. నిండురూపును చిత్రించు భక్తిప్రసంగములు రసేశ్వరానుభూతి కలిగిస్తవి.

ప్ర :— అట్లాగైతే నాట్యకళను సప్రమాణంగా వివరించలేరన్నమాటేనా? నటప్రకాశిక శాస్త్రులుగారు ప్రమాణస్ఫూర్తితో యథార్థంగా చెప్తానన్నారే. కొన్ని పత్రికలు కొందరువిలేఖకులుకూడ మీనాట్యాంబుజము ప్రమాణవిహీనమని అన్నట్లున్నవి.

ద్వి :— పత్రికలెవరు ? విలేఖకులెవరు ? అంతా రామమయం అన్నట్లు, వొకవెనగే యిన్నిరూపాలుగా తోస్తుంది.

నేను :— (వినిపించుకోనట్లుండి పైప్రశ్నకు జవాబుగా) నాలుగుశ్లోకాలువిసరగానే ప్రామాణికరచన కాదు, అనుభవజ్ఞానమే ప్రమాణం. తప్పిళ్లు వారి స్త్రైణ్యసము రక్తి కట్టను. ఉక్కిరిబిక్కిరిచేసి, అసలైన అందాన్ని బయటికి రానివ్వవు. అందుచేత నేనుమొంతో రసవంతమైన నాటకాన్ని రసానుభవముండగానే వర్ణిస్తాను. భావపోషణ చేయవలసిన కాటిని బాగా మనుపు

తగిలేదాకా మెత్తుకోనను. అప్పుడు తప్పిళ్లు మరుగుపడి, తాత్కాలిక విశేషజ్ఞానమంతరించి, చక్కంపుటందములే స్మృతియందు నిలచియుండును. అదికాక చూచినఆటలో యేదోయొక ప్రధానధర్మము మనస్సుకు తట్టాలి. ఈధర్మము కనిపిస్తే దానిని జ్ఞాపకముంచుకొని స్మృతిస్థిరములైన రసానుభవములతో జోడించి, చక్కగా విమర్శన వ్రాయగలను. ఈధర్మము నాటకకల్పనమందుగాని, నటులోనంగిన సరసవ్యాఖ్యానమందుగాని, పొడకట్టును. అది దొరకకపోతే విమర్శన కాగుండదు. రసావస్థలుకూడ రుచించవు. నాట్యవృత్తాంతాలుమాత్రమే వ్రాయు పత్రికావిలేఖకులకు, యీధర్మము లగుపడ లేదన్నమాట. అందుచేతనే, వారి కబుర్లు చప్పిడిగావుంటవి.

ద్వి :— మీరు నాటకము చూచేటప్పుడు, యేవిధమైన మనస్సులో వుంటారు? పనిపడి జ్ఞాపకముంచుకొంటారా? ఎప్పటికప్పుడు అవస్థను, అభినయాన్ని, విమర్శించుకొని ధారణచేస్తారా ?

నేను :— సంకల్పపూర్వకముగా, ధారణచేస్తూవుంటే, అక్కడే విమర్శించుకొంటూవుంటే, పైపట్టు చూడజాలను. ఇది మానసికవిషయము.

ఇతరుల ప్రేక్షకాచారములు నాకు తెలియవు. నా అనుభవాన్ని చెప్తా వినండి. ఆట చూచేటప్పుడు నాచిత్తము మూడు ప్రత్యేకవ్యాపారములతో మూడు కోశములుగా విభక్తమై వుంటుంది. ఒకటి,

కథామొత్తమును, రామణీయకమును, అందున జనించు రసమును, అనుభవించుచూ, విమూఢతదేకచింతతో నిస్తబ్ధమై యుండును, నటవర్తనమందలి రసభావతరంగము లన్నీ యీకోశమును గదలించుచు, అనురూప వికాసమును నా ముఖనేత్రములందు పుట్టించుచుండును. ఏనటుడైనా, నావంక చూచినయెడల నప్పటున నతని యభినయవిశేషము నావిశుద్ధనిశ్చంచలరసగ్రహణ పారవశ్యములో ప్రతిబింబితమై కన్పడుచుండును. రెండవకోశము, నాసంకల్పము లేకుండానే, జరుగుతున్న నటనను చూస్తూమాటలు వింటూ అందుతో వెలుగొందు వానిని ధారణచేయుచుండును. దాని వ్యాపారము స్వతంత్రము. నాకు తెలిసి జరిగేదికాదు. నాసంకల్పమువల్ల నడిచేదికాదు. ఎందుచేతనంటేనేను రసానుభవపారవశ్యములో మైమరచియున్నాను. అట్టిమైమరపు లేకుంటే, రససమాధి లేదన్నమాట; రమ్యవస్తువునందు ఏకాగ్రత కుదుర లేదన్నమాట. వ్యభిచరించి, బహిర్గతమయ్యేబుద్ధికి, అఖండరసానుభవము లేదన్నమాటే. అందుకోసము నాకు తెలియకుండా ధారణచేసేకోశము వేరేయున్నదని నిశ్చయము. కాని, యీకోశము రికార్డుచేసిన విషయాలు ఆవల సంకల్పప్రభావమున నాయుల్లమునకు దట్టి కట్టెదుట వచ్చినిలచును. విమర్శన రచించెడివేళ నేనొందెడి రసానుభవము తొల్లి నేను నాటకశాలలో పొందిన దానిశేషముకాదు అది అప్పటితోనేసరి. అప్పటి

రసానుభవము, నాకు తెలియకుండ యేదోయొక విధముగ స్మృతిస్థితభావములకు వన్నెగలిగించి, యంతటితో పోవును. నాటకశాల వెడలి రాగానే మామూలుమనిషి నగుదును. కాని, మళ్లా వ్రాయవచ్చునరికి ధారణగ్రస్తములైన దృశ్యశ్రావ్యవిషయములు సాక్షాత్కరించినప్పుడు, వానిమూలమున గ్రమ్మర రసావేశ మేర్పడును. ఈరెండుకోశాలూ కళావిమర్శనకు సంబంధించినవి. ఇవికాక, మూడవకోశము ఇటూఅటూచూచుచు, ప్రక్కవారితో మాట్లాడుచు, లౌకిక వ్యాపారముల జరుపుచుండును. ఇదే నా అనుభవము. నాటకం చూచేటప్పుడుమాత్రము నాబుద్ధిలో రెండుభాగములు — వొకటి తెలిసియు, వొకటి తెలియకనూ, కథావ్యవహారముతో నైక్యమొందియుండును. ఏకాగ్రతవల్ల వ్యక్తిచాంచల్యము నశించును. తన్మయత్వ మేర్పడును. చూస్తున్నాను, వింటున్నాను. అనే కర్తృత్వ మస్తమించును. ఆనందమనుభవించడమే మనపని. కాని అది ఎందువల్ల కలుగుతోందో అప్పుడు ఆలోచించము.

వ్రి :— అబ్బా! ఇవన్నీ మీకెట్లా తెలిసినవండీ.

నేను :— తన బుద్ధిలో జరిగే నాటకమంతా చూడనేర్చినప్పుడే, నాట్యరంగాలయాటలు సార్థకంగా చూడగల్గుతాడు. రస మందారూ ఆస్వాదిస్తారు. జీవితానుభవాలు అందరికీ వుంటవి. బుద్ధిని, మూడుపాయలుగ చీల్చి, వ్యావహారికంలో భోక్తృత్వకర్తృత్వముల

కొకదాన్ని నియమించి — రెండవదానితో జగన్నాటకవిలాసశోభలను, నిత్యానందతూష్ణీభావమున, అనుభవించుచూ — మూడవదాన్ని సాక్షీభావమున, ఏకాగ్రిధారణలో వర్తింపజేయగలిగినవాడే, రసరహస్యమెరింగిన విమర్శకుడగును. విమర్శకవ్యాపారమంతా లోకజ్ఞానముమీద నిలచియున్నది. లోకానుభవానికి జ్ఞానరూపమొనగూర్చుటకు, పైచెప్పిన సాక్షీభావము, యోగసాధన, అలవడవలెను.

ద్వి :— విమర్శనంటే, పనిలేని భాగ్యవంతులు, వుబుసు దొరుకని పత్రికావిలేఖకులు, గర్వంచేత, ఆక్షేపణబుద్ధిచేత, ద్వేషాభిమానాలచేత వ్రాసే పలగాకికబుర్లు అనుకున్నాము. దీనికీ చాలా మనశ్శిక్ష కావలసినట్లుందే,

వ్రి :— కాకేమి! దీనిలోవుండే గొప్పకష్ట మింకొకటియున్నది. చిత్రములను దగ్గిరపెట్టుకొని ఒకదానితోనొకటి పోల్చవచ్చును. ఒకసందర్భములో వివిధకవు లెట్లా వర్ణించినారో పద్యములబోల్చి నిశ్చయించవచ్చును. వాటిఅన్నిటికీ స్థాయివున్నది. నటన, నిలుకడలేనిది. ఒకనటుడే, యెప్పుడెకప్పుడు క్రొత్తతరహాగా వర్తిస్తాడు. ఇక ప్రేక్షకాంగూ, రాంగికజోలూ, కొంతతోడ్పడుతవి. వీటివల్ల నటుల అభినయానికి కొంత వన్నెకల్గుతుంది. ఎటువంటి బొమ్మఅయినా చక్కని అంచుకట్టి మెరుగుచట్రములో బిగిస్తే, అందగిస్తుంది. కాని ప్రాతకాకితాలలో చెదలుపట్టిన దేవ

దారుపెట్టెలో, పడవేస్తే రుచించదు. అట్లాగే, నటులూ. ప్రసిద్ధనటుల ప్రదర్శనాలు' అన్నీ ఒకమాటు చూడలేము. ఏండ్లతరబడి కాలావకాశముతో చూడగల్గుతాము. వివిధపరిస్థితుల అనుకూల ప్రాతికూల్యములతో వారు ఆడినారు. ఇట్లాంటి ప్రదర్శనాలు నాలుగైదింటిని ఒక్కమారు స్మరించి, ప్రేక్షకులు వదలించి నటులందరూ ఒకేపట్టును, కట్టెదుట ఆడినట్లుగ భావించి మానసరంగమున నల్గురినటుల నొక్కపర్యాయ మభినయింపజేసి, చూచి, వారి నడతలు పోల్చివ్రాయనలె అప్పుడె అది విమర్శన అవుతుంది. అందర్ని ఒకమారు చూడలేనుకనుక కొన్ని పొరపాటులు రావచ్చును.

నేను :— అవును మన కంటితో ఒక్కసారి నల్గురిని చూడజాలము. ప్రజ్ఞాచక్షు వీపని చేయగలదు. అందులో ఎవ్విధమైన లోపముండినా, ధారణ నిలువకున్నా విమర్శన చెడుతుంది. భావాలను జ్ఞాపకముంచుకొనుటతేలిక. నటచేష్టలను ఏదోఒకవిధమైన భావములుగా మార్చి మానసకోశము, వాట్ని ధరించియుంచును. అవి మరల చేష్టారూపమున బుద్ధికి సాక్షాత్కరించును. బుద్ధిలోధరింపబడేవి వస్తువులగూర్చిన భావాలు, కానెప్పుకాని వస్తువులుకావు. ఈభావములు తొలుదొల్త యేర్పడేటప్పుడు కొంత వ్యక్తిమాలిన్యం అసంపూర్తి కలుగుతుంది. ఆత

ర్వాతవాటిని మళ్లా వస్తు రూపాన సాక్షాత్కరింప
జేసేటప్పుడు కొంత వ్యక్తి కల్మషమేర్పడుతుంది.
ఈపని వేర్వేరు మనుష్యుల బుద్ధివికాసము, పూర్వ
జన్మసంస్కారము, కులసాంప్రదాయము, ఇంద్రియ
పటుత్వము, మొదలైన వాటివల్ల, అనేకరీతులుగా
నేర్పడును. అంతేకాని, పనివడి, అప్రమాణముల
ను వ్రాయ నెవరునూ సమకట్టరని నాతలంపు.
విమర్శకుడు తనహృదయానందమును వెలిబుచ్చ
డానికి వ్రాస్తాడుకాని, రాగద్వేషాలు అరబోసుకో
నుటకు వ్రాయడు. ఇందులో నాకేమీ స్వార్థప్ర
యోజనము లేదు.

ద్వి :— మీ చిత్తము నిస్స్వార్థమే, కాని ఆశ్రితపక్షపాత
ముమాత్రము మిమ్ములను వదులదు. ఎట్లాగైనా
చేబట్టినవాడ్ని పైకితీసుకురావలెననే పెనుగులాడు
తారు.

ప్రి :— ఒకరిని, అణగత్రొక్కడానికి, ఒకర్ని పెద్దజేయు
డానికి, ఇట్లాంటి వ్రాత లుపయోగిస్తున్నవి.

ఇంతలో నొకప్రక్క గూర్చుండి, జరిగెడి ప్రసంగ
మును క్రీగంట వినుచుండిన తృతీయసోదరుడు మాటఅందు
కొని సోత్సాహుడై,

తృ :— అదుగది ! అమాటఅడుగు బాగుంది. ఆస్థానకవి
గారిని బాగుచేయడానికి ఆరువందలుపెట్టి బుక్కు
వేసే బదులు, ఆడబ్బు ఆతనిచేతిలో పెట్టితే, కాఫీ
హోటలుకైనా కూరకువచ్చేది. తొలకరిమెరుపులో

చల్లపడ్డది కదా ?— ఆస్థాన కవిగారి కావ్యార్భ
టము. అసలు, అందులో కవిత్వమేమున్నది ? రాకు
బండికూడు యతికలిపాడు. సందురాత్రి, కోడిపుంజులు
సాతానిపాటలు' జొన్నచేలు, యివా కవిత్వము ?
బావకయిత్తాలట!

ద్వి :— సరిలేస్తురూ యీమాటలు యెప్పుడూవున్నవే.
మంచుపడుతున్నది. ఇక లేత్తాము.

నేను :— బాబూ యేమన్నాఅనుకోండి. ఆంధ్రమాతగర్భ
మౌక్తికముల మేల్మికాంతిని వెల్లడించడానికి నాట్యాం
బుజ కావ్యాంబుజాలు తలపెట్టాను. కాని, వ్యక్తు
లతో నాకేమీ పనిలేదు. వారివల్ల కనకాభిషేక
మాశించను. వారికోపతాపాలు నన్నేమిచేయవు.
భావకవిత్వంపట్ల ఎంతఅభిమానము చూపించానో, నా
ట్యవిమర్శకులకు కూడా అంతకంటె పదిరెట్లు ప్రోత్సా
హ సహాయాలు చేస్తున్నాను. నాసంతోష సాను
భూతులు భాషావిషయకముగాని, కళాసంబంధమైనవి
కాని, వ్యక్తులకు అంటిలేవు. వారిపైప్రివేటు విరోధా
లను ఈర్ష్యలను, పట్టియెన్నిమాటలైనా పుట్టవచ్చు !
ఎవ్వరేమనిన నాకేమి కొదువ —

అందరూ లేచి యిండ్లకు పయనమైరి. చవితిచందురు
డస్తమించిన చీకటిముసుగు లెల్లెడల వ్రాలియుండెను. కీచు
రాళ్లగీగింత లా యుద్యానవాటిక యందొక వికృతభీభత్స
మేర్పరచి, హృదయమర్మముల గదలించుచుండెను. దక్షిణా
మున నొక పెద్ద రాలుడుచుక్క పొడచి, నిరాఘాట ధాటీ

పరిభావమున, నంతుబొంతులేని చీకటిమింటిలో నొక వెలుగు బాట నేర్పరచి, మాసిపోయెను. ఉజ్జ్వలధూమపటలి యొకింత యా చుక్కవెనుక మెఱసి, చల్లారి, చూచునంతలో నంతరిక్షమున లీనమాయెను.

“ నాట్యాంబుజమింత గల్లంతుచేసింది. మాటకు పది మాటలు బయలుదేరినవి. కావ్యాంబుజముమీద కోటీలను బల్లకెక్కించి తోలుకురావలసినదే, ” అని అందులోయెవరో గొణుగుకొనుచు చెట్లమరుగున దాటిపోయిరి.

అర్ధరాత్రి రైలుదిగి, దారిబోయెడి బాటసారులా నిర్జనపరిశాంత నిశీథసమయమున విద్యానిలయపు క్రిందిగదులలో దీపపువెలుగు నిండార గాంచిరి.

చెట్లక్రింది ముచ్చటలు.

II.

—: సీతసాగరము :—

రాధాకృష్ణుడు లేడిపిల్లవలె ప్రక్కన చెలగాట లాడుచు,-ముసిముసినగవుల గుమ్మరించుచు,- శిరఃకంపమున నుదుటిపై మూగివ్రాలెడి శిరోజముల నెగురవేయుచు, -- వెనుకకు దిరిగి దివాణములోని యడివిపందుల గేరింతలభివర్ణించుచు, నడుచుచుండెను. జీమూతనీలకాంతులతో చెక్కడుబొమ్మవలె జెలువారు నాతని వదనారవిందమున బాల్యచాపల్యసంచలిత దృగ్జాలవీచిక లిటునటు దుముకుచుండెను.

‘ ఇక్కడనే ’ రాజహంస బెదరి, రాజుగారిని బోర్లదోసింది. చచ్చేవాడే—క్రిందరాజు, మీదబండి, గుఱ్ఱముబురదలో యిరుక్కుపోయింది. తామరతూళ్లు ముట్టడించినవి. ఆవేళకు దేవుడల్లే గొల్లవాడు నీళ్లలోకిగెంతి పిలకట్టుకు బయటికిలాగాడు. రాజు, మా లావుమనిషి, అవుగాని కొండదొర. వడ్డిమూకను చేరుస్తాడు. మా డిబేటింగుసొసైటీ యానివర్సరీకి మీరుకూడా రండి,—పదిరోజుల్లోవస్తుంది. బందరు వెళ్లి మళ్లీరావచ్చు ?

“ మీరేమి గేమ్సు ఆడుతారు ? ”

“ హాకీ ఆడుతాగాని మాస్కూలులో ఫోర్తుఫారంలో వడ్డిగుంటడు, మాగొప్పగా ఆడుతాడు. మంచిబలముంద,

మొన్న నాపెన్సలు లాక్కునేటప్పటికి, గిర్రునతిరిగి వొక జెల్లా అంటుకొన్నా — మా యానివర్సరీలో డ్రామాఆడుతాము. రమణయ్యమాస్టరు, నన్ను కృష్ణుడెయ్యమంటున్నాడు. కృష్ణుడేమిటండీ ? పిల్లాడివేషం. నాకు, పటాను వెయ్యాలని వుంది. గర్పటాలు తగిలించుకుని పాపారాయుడేసి, “ పులిపులి బొబ్బిలిపులి ” అని అరిస్తే న్కూలుఅంతా దద్దరిల్లి, విజయనగరపు క్లాసువారు అదరిపోవాలి. ” అనుచు, నూగైనా పుటకరించని నునుపుమూతిపై ప్రచండశౌర్యార్భాటముతో కోరమీసము ముడివైచినట్లభినయించెను. శౌర్యప్రతాపసంస్ఫురణ మా కోమలముఖరేఖలందొక నిమేష మావిర్భవించి నిలచెను.

సీతసాగరము పర్లాకిమిడి రాజమందిరమున కుత్తరముగ విస్తరియున్నది. అనతిదూరమున నలుప్రక్కల చిక్కని యడవిగుబురులతో మరకతస్థగిత మేరుగిరులవలె నెండలో జెలువొందుచు, వచ్చిపోయెడి మబ్బుపింజెలకు విశ్రాంతినివాసము లమర్చుచు, నప్పుడప్పుడు మంచుతెరలచాటున దాగుడుమూత లాడుచు, కొండలువరుసలుదీరి యందంపురాసులై యానకట్టియుండెను. ప్రకృతియంతయు మానవుని సౌభాగ్యసంతోష సంపాదనమునకే వినియోగించు ననురీతి నీసుందరరంగమునకు నడుమ రాజభవన మతికింపబడినది. ప్రాసాదగోపురములు, మిన్నుముట్టుచు, పచ్చనిగోడలమీద నెర్రగ వెలుగొందు పెంకుకప్పులతో—కొబ్బరితలలు దిట్టముగగుమిగూడి, యాకులుకలసి, పెనేసియల్లికొని, తులసిమాలికలవలె కంఠసీమల నలంకరించ—శీతకాలపు లేతయెండలో మిరమిర

లాడుచు, కలువతీగెలు అల్లికొనగ మిగిలిన నీటియద్దములయందు తమరాజఠీవిని జూచుకొని మిడిసిపడుచుండెను. సీతసాగరపు కట్టమీద రాజపథమొకటి గల్పింపబడినది. ఇరుప్రక్కల చెట్లవరుసలు శాఖాగ్రముల జోడించి ముచ్చటలాడుకొనుచుండెను. దిగువలోయలో, వరిచేలు సస్యాభిముఖులై పచ్చగించినవి. రోడ్డువెంట నొకింతదూరము యేమేమో మాటలాడుచు, చేరువ కరిగి కరములదాకుచు, దవ్వున కేగుచూ, పొలపు గాపుల జూచుచు, వృషభరాజముల యున్నతిగాంచియచ్చెరువందుచు, పశుపాలకుల బలుకరించుచు, గేదెల బెదరించుచు, దూడలతో గంతులిడుచు, చెట్లకొమ్మల నందికొనుచు, చింతకాయల రాల్పజూచుచు, సీతసాగరముపై ననుక్షణము వింతరూపున వెలసి, గగనయాన మొనర్చెడి మేఘదళముల వెండిచెంగుల నవలోకించుచు, అడుగడు నిలువబడి, నవ్యవిన్యాసమున సాక్షాత్కరించు ప్రియదర్శనంబున కులికిపడుచు నడచినడచి కుదకొకతావు జేరితిమి. ఒక పెద్దమర్రిచెట్టు సాగరతటంబున వ్రాలి, చెరువులోనికి వేళ్లువిసరి, డోలికాలంకారములవలె యూడల దిగజార్చి, చక్కని ఛాయాప్రదేశ మేర్పరచినది. దానిక్రింద నీటియంచున, నొక యరుగు కట్టియున్నది. అరుగుప్రక్క మర్రిమొదలులో శివలింగమొకటి నాటబడియున్నది. ఓఢ్రవనితలు కొందరు చెరువులో జలకమాడి, శూద్రులయ్యును సూర్యున కర్ఘ్యమిచ్చి దోసెడునీళ్ల నాశివునిపై విడుచుచుండిరి. చేరువ నొక కఱ్ఱదోనె పిల్లయలలలో నూగులాడుచుండెను. తామరాకులపై కొంగలువ్రాలి, బకధ్యానమొనర్చుచు, నాసాగ్రముల సారించి,

నీటిని నడిమి జలావర్తముల రేపుచుండెను. మరకతమణిమయ తోరణమువలె అర్ధవలయాకారమున వ్రాలిన చెట్టుకొమ్మలకు దిగువ తటాకము, నారికేళవనరాజి, హర్మ్యవిన్యాసము, దూరపుకొండల ననుపుమూపులు, నిర్మలవినీలవియద్విశాలశోభలు, అంచుకట్టిన చిత్రపటమువలె సొంపెక్కియుండెను. ఆహా! ఏమి! యీచిత్రసౌందర్య మనుకొనుచు, మర్రిక్రింది ప్రశాంతఛాయావృత రమ్యవేదికపై కూర్చుండి ప్రియదర్శనావలోకన తన్మయత్వమున గొంతతడవు మిన్నకుంటిని. రాధాకృష్ణుడు నీటిచెంగున కూర్చుండి, బొటనవ్రేళ్లతో పిల్లయలల రేపుచు, యిట్లనెను. రంగమింపైనదే! కాని, తనను మించిన పరధ్యానవరాతడు నాయందు సహించనిచందమున, నోరచూపుతో, చివాలున నావంక దిరిగి యిట్లనియె.

రాధా :— శాస్త్రుల్లుగారు! మిమ్మల్నిగురించి పత్రికలలో చదివేటప్పుడు యెంతపెద్దగా వుంటారో అనుకున్నాను. మీరూ కుర్రాళ్లల్లే మాఅందరితో యెంతో సోషలుగా వుంటారండీ—అయితే మావూళ్లో పట్టాభిసీతారామయ్యగారని చెప్పుకుంటారు, ఆయన బురంపురంవచ్చినప్పుడు నేకూడా వాలంటీయరుగా వెళ్లుదామనుకున్నాను. మామాష్టర్లు వెళ్లనిచ్చారుకాదు. మా పెంకివాళ్లు. సీతారామయ్యగారు శానా గొప్పవారుకాదండీ?

నేను :—కాంగ్రెసువిషయాల్లో మనదేశాన అంతటివారు లేరు. ఇక వర్తకవ్యవహారాల్లో కోమట్లంతా ఆయన దగ్గిరికే సలహాకువస్తారు. మనిషికూడా చాలా బాగుంటాడు.

రాధా :— మీరుకూడా స్వదేశంలో తిరగరాదండీ! మీరు వచ్చారంటే స్టేషనుదగ్గరకు స్టూడెంట్సంతావచ్చి ....కు జై అని కేకవేస్తూ తీసుకువెళ్లుతాము.

నేను :— అబ్బాయీ! కొన్నాళ్లపాటు యీముచ్చట నేనుకూడా అనుభవించాను. గ్రంథాలయాల మీటింగులకు లెక్కలేకుండా వెళ్లాను. పల్లెటూళ్లకు పోయి పూలదండలు తొడిగి—నడియెండలో పాటిబజారుల శేగకొట్టి—వూరేగింపు మర్యాదలందుకొని ఒంటిగంటకు భోజనం, రెండుగంటలకు తప్పెడుగారెలఫలహారం, ఆరగించి—మిడసరిలగ్గంలో గొంతుక సలుముకొని లెక్చర్లుకొట్టాను. ఆ దినాల్లో వొకటేమిటి, జిల్లాసంఘాలనీ, రైతుసంఘాలనీ, కాంగ్రెసుకమిటీలనీ తెగతిరిగాము.

రాధా :— ఇప్పుడుకూడా గాంధీగారితో వెళ్లరాదండీ. మా రామలింగంమాష్టరు చక్కగా జైలుకెళ్లిపోయొచ్చాడు. మాఅన్నయ్య, నాన్నకూడా వెళ్లారు. నేనెళ్లదామని తెనాలిలో యేడుబావులదగ్గిర లెక్చరుకొట్టితే 'కుర్రాడా నీకెందు' కని సబ్‌యిన్స్పెక్టరు వొక లంపకాయ యిచ్చాడు. ఆపట్టున నాన్‌కోఆపరేషన్ చేసి, చదువుమానాను. మళ్లీబయలుదేరండీమీరు మీవెంట మేమందరంవస్తాము.

నేను :— నాయనా! వెళ్లచ్చుగాని, దేశనాయకులు వొకతీరూ, తెన్నూగా నడవడంలేదు. గాంధీగారికి అంతా మంచికావాలి. మనప్రభువులు గడుసువాళ్లు. గాంధీ

సత్యకాలపుమనిషి. ఏదైనా పెద్దపని సాగిస్తాడేమో అనుకుంటే, యెప్పటికప్పుడు పన్నులో కాలేసేవాడు. ముందస్తుగా స్వార్థత్యాగ ముండాలిసిన పాలిటిక్సును డబ్బుకుచి చూపించారు, చక్రం వెంట సిరి వచ్చింది. తిలకుపేరుగా కొందరు పట్టెడన్నం తినేవారు. నాయకులకేమి ? ఎప్పటికైనా స్వరాజ్యంవస్తే మంత్రిత్వ ముండనేవున్నది. ఇక చెడిపోయిందల్లా మధ్యస్తపు వాళ్లే — స్టూడెంట్సుకూడా కొందరు చదువులు మానారు.

రాధా :— ఇందుకు మానారంటారా యేమిటి ? ఎవరైనా నలుగురున్నారేమోగాని, బద్ధువెధవలు, అల్లరిగుంటలు — పరీక్షకు చదవాలసి వస్తుందని యీ వంక పెట్టుకున్నారు. వాళ్లు నిజంగా నాన్‌కోఆపరేటు చేస్తే నేషనల్‌స్కూళ్లు యీ పాటికి కిటకిటలాడవండీ ! రామలింగంమాస్టరు బడి పెట్టారు. ఒక్క గుంట దొక్కలేదు. వీళ్లంతా మిషన్‌స్కూలులోనుంచి వెళ్లిపోయొచ్చినవాళ్లు. గాంధీగోల యిప్పుడేమీ కనుపించవండీ! ఇదివరకు పిల్లలమంతా ' మహాత్ముదల్లి పొకతల్లి ' అనిపోగ్గా పాడేవాళ్లము. మేము గాంధీ నాటకంకూడా ఆడాలని చూచాము. నన్ను సరోజినిని వెయ్యమన్నారు.

నేను :— గాంధీగారు దేశంలోవున్న సంగతులు తెలుసుకోలేదు. ఆయన తురకల్నినమ్మారు. దేశమంతా రాగద్వేషాలులేని సాధువు లనుకున్నారు. చివర

కన్నీ వుళ్లక్కిఅయినవి. ఇక మావంటివాళ్లకు పొలంబొట్రూ కలవాళ్లకు గవర్నమెంటుతోనూ పని తప్పిందికాదు, ఇవతల దేశాభిమానమూ వదలదు, పాలిటిక్సు గట్టిగా చదువుకున్నవాళ్లూ, ఆస్తులుకల వాళ్లూ, ఇందులో వెనకపడ్డారు. అనుబంధాలుంచుకోక ముందూ గెంతగలవాళ్లు నాయకులైనారు. ప్రభువులమధ్య, ప్రజలసందునా పిల్లివాటంగా వున్న వాళ్ల పనిబాగుంది.

రాధా :— అందుకోసమే మీరు ఇందులో తిరగడం మానేశారా ?

నేను :— తిరుగుతూవుండగా నాకు జబ్బుచేసింది. కొడుకు, పినతండ్రి పోయినారు. ఆపట్టున యిండియాఅంతా తిరిగి, యెక్కడెక్కడవుండే పట్నాలూ, దేవళాలూ శిల్పాలూ సీనులూ నదులూ నాటకాలూచూచాను. బుద్ధంతా భావాలే. అప్పుడు ఆలోచించాను. ఎన్నాళ్లు తిరిగినా పాలిటిక్సు గాలేగదా। పట్టిన్యాసు. మనం పండితవంశంలోవాళ్లము. మాతండ్రులంతా యావజ్జీవము శాస్త్రాలు చదివారు. పనిచాలించుకొని తీరికగావుండి వారి స్వామనుకుంటూ ఏదీ నెరవేర్చకుండా వెళ్లిపోయినారు. మన ముద్యోగం డబ్బుసంపాదన పెట్టుకోలేదు. ఇక మనతర్వాత ఎవరో ? నేనైన యెప్పుడు రాలిపోతానో! నిత్యం సన్నిహితో మృత్యుః అనేమాట అనుభవానికి వచ్చింది. మనిషికి మూడుపనులు విధించారు పెద్దలు పితృరుణం, దేవరుణం, మానవరుణంఅని. ఈమూడు తీర్చుకొనిసుఖంగా చావ

మనవాళ్లుతీర్థయాత్రలు దేవపితృఋణ విముక్తిసాధనలని చెప్పారు. అవి చేసుకున్నాము- దేవఋణానికి ఒకరామమందిరం గట్టిస్తున్నా. అందులో లైబ్రరీకూడా పెట్టుతాను.

రాధా :— అయితే పుస్తకాలు రాయటమెందుకండీ?

నేను :— అదేచెప్పుతున్నా. మనుష్యులకు చదువనేదభాషఅనేది ముఖ్యంగా గురువులవల్ల వస్తుంది. వారు కష్టపడి మన్ని పెద్దవాళ్లను చేశారు. అదిగాక మనమెంత శ్రీమంతులమైనా లోకంలో యెందరివల్లనో మనపోషణ, సంరక్షణ, అనేకసహాయాలు, కలుగుతుంటవి. దీనినంతా మానవఋణ మంటారు. చదువుకొన్నవాడు పుస్తకాలువ్రాసి యీఋణం తీర్చుకోవచ్చు. ధనికుడైనవాడు విద్యాలయాలు సత్రాలు ఆసుపత్రిలు కట్టించి తరించవచ్చు.

రాధా :—మీరు చాలా రిలిజియస్సుగా వుంటారన్న మాట. కాప్రింగువుంచారేమండీ.

నేను :—ఆ. మనస్సులో నాకు రెండేపిచ్చలు పట్టుకున్నవి. ఎప్పుడూ రాముడి తలపే! రేపు చస్తానేమో? మనం చెయ్యవలసిన పనులు పూర్తికావేమో? అనే ఆలోచనే-ఇది పుట్టినతరువాత అపరిమితంగా బలంగలిగింది నాకు; ఎన్నిగంటలు పనిచేసినా విసుగుండదు. ఎప్పుడూ చదవడం, వ్రాయడం, పనిలోనే వుంటానుకనుక రోజుకు రెండుమాట్లు వృద్ధరిణ్ణిఆడించి, 'యదహ్నాత్ కురుతేపాపం తదహ్నాత్ ప్రతిముచ్యతే' అని అనుకోపలసిన అవసరం నాకుతోచలేదు. అదికాక లౌకిక

వ్యవహారాలన్నిటిలో ఏదో నిష్కార్యము విరోధము వుంటుంది. చివరకు ఎట్టిలాభమూ కనుపించని స్వరాజ్యవాదంలోకూడా అంతులేనన్ని పోటీలు, ఈర్ష్యలు, పార్టీలు వున్నవి. విరోధములేనిదల్లా రాముని పాదసేవయొండే! అది ఎవరికిని అక్కరలేనివస్తువ కనుక, అందులో వుండేవాళ్లు చల్లగా, కాలంగడపవచ్చు!

రాధా :—మనకు ముఖ్యముగా జాతీయవిద్య కావలెనండీ! కాంగా సంస్కృతపు పుస్తకాలు, మన శాస్త్రాలు తెలుగులో వ్రాయాలి. మీరీపనిచేస్తురూ.

నేను :—అబ్బాయీ! మేము చదువుకునే దినాలలో తెలుగు, సంస్కృతం, లెక్కచేసేవాళ్ళంకాము. అందులో ఆశ్లే పరివేశం కలుగలేదు. నాలుగు ముక్కలు ఒంటపట్టే కాలమంతా ఇంగ్లీషుచదువులో వెళ్ళమారింది. తెలుగు మాతృభాషకనుక యేదో వ్రాస్తున్నాము. నేనూ, ఆలోచించా. మనకొచ్చినయింగ్లీషుశాస్త్రాలు మనము తెలిగిస్తూ సంస్కృతపుపండితులు వాళ్ళచదువులను మాతృభాషకుచేరుస్తూవుంటే వుభయసాంప్రదాయాలు తెలుగుభాషకుచేరి దేశమభివృద్ధికి వస్తుందని. ఇంగ్లీషులోచాలా సబ్జక్టులుచదివా. ఈ మాట నాకేకాదు. ఎందరో ఎం.ఏలు భాషాసేవ చేయాలని ఆతురపడే వాళ్లున్నారు- తెలుగుతిన్నగా చదువుకోనివారు. వీళ్లువ్రాయవలెనా? మానవలెనా?

ఈ సంభాషణ జరుగుచుండగా నొక పెద్దమనిషి సన్నదివరకు గుడిలో నుపన్యసించుచుండగా చూచిన వారు

దారిపోవుచు నన్నుబోడగట్టి నేనుండుతావుకువచ్చి కూర్చుండి

ప్ర:— ఒహో! శాస్త్రిగారూ! చెట్లక్రింద ముచ్చటిస్తున్నారే మీకు న్యాచురల్ సీనరీ అంటే చాలా షోకీ అనుకుంటా కృష్ణాపత్రికలో రమ్యదృశ్యాలు మా పొందికగా వ్రాశారు.

నేను :— నాకు ఆర్టన్నా, సీనరీ అన్నా ప్రాణం లేచివస్తుంది. వాటిమీద ఎన్నో వ్రాశాను. అచ్చుఖర్చు భరించలేక శిల్పాలమీద వ్రాతలు ఇంకా బయటపెట్టలేదు.

ప్ర:— ఇన్నిసంగతులు తెలిసినవారు మీరు స్వంతగా ఒక పత్రిక పెట్టినడిపించాలండీ, ఆలోచించండి దానిసంగతి.

నేను :— వీటి కెనిమిది పత్రికలుండుట నా కిష్టము లేదు. వ్రాసేవాడికి కరువుతీర పత్రికలున్నవి. యిది యొక వ్యాపారముగా పెట్టుకుంటే చదువు, వ్రాత, చెడుతవి. ఉపాసనకు వ్యవహార సంబంధం పనికిరాదు. తదేకదీక్షతోగాని ఏపని సాధించలేము.

ప్ర:— అయితే మీ వ్యాసాలన్నీ పత్రికలకు యెందుకుపంపించరండి? పుస్తకాలు అచ్చువేసే ఖర్చుకూడా తప్పుకుంది?

నేను :— నిజమే ఆమాట, కొంతవరకుకాని పత్రికకు వ్రాయవలసినతీరువేరూ. అవి చిన్నవ్యాసాలుగా పలువిషయాలమీద తేలికగా వుండాలి. మనమొక శాస్త్రము పట్టుకొని ఒక పెద్ద బుక్కు వ్రాసి దానినంతా ప్రచురించమని పత్రికాధిపతులను వేధించటం న్యాయము కాదు, నాలాగవ్రాసేవాళ్ళెందరో వుంటారు. అందరికీ

అవకాశముండాలి. చదువరులరుచు లెన్నోవిధాలుగా వుంటవి. అనేకసంగతులు వ్రాయాలి. యేవిషయము పూర్తికాదు. అందుచేత గ్రంథప్రచురణమే మొదలు పెట్టాను. అచ్చుపడే అవకాశం లేకపోతే పత్రికలకే పంపవలసివచ్చును.

ప్ర:— మీకు చాలా సైన్సులలో ప్రవేశమున్నదిగదా వాటినిగురించి వ్రాయరేమి?

నేను :— యిదివరకు కొన్నాళ్లు అనేకవిషయాల్లో గంతులు వేస్తూ నిలుకడలేక జీవితకాలము వ్యర్థపర్చుకున్నాను. యిప్పుడు, ప్రసంగవశంగా దిగినా, నాట్యవిషయం చేపట్టానుగనుక దాని సారము సంపూర్ణంగా తెలుసుకొని, నాకు తెలిసినది. తెలుగువారికి తెలియపర్చాలని దీక్షగా నున్నాను. ఒకవిషయమైనా సర్వతోముఖంగా చర్చించినవాడినవుతాను.

ప్ర:— మీరింగిలీషులో వ్రాయరాదండి? దేశమంతా తెలిసి, పెద్దపేరువస్తుంది.

నేను :— బాబూ వెలుగువుంటే యెందులోవున్నా యెక్కడవున్నా మెరుగారకతప్పదు. మన రచనలే బాగున్నయెడల విదేశీయులు మన భావాలకోసము మన భాషే చదువుకుంటారు. సరుకులేకుంటే యేభాషలో వ్రాసినా, పరువుండదు. అయినా సమస్తదేశాల కవులు, వారివారి స్వంతభాషలో వ్రాసుకొని తాము గౌరవవిహీనులు కాకపోవటమేగాక, తమ భాషకంతకూ గౌరవము తెచ్చారు. అన్యదేశీయుల

జదివింపజేశారు. రవీంద్రుడు లేకపోతే బెంగాలీని తల్చుకునేది యెవరు? అయినా నేను రెండుపనులు పెట్టుకున్నాను. యింగ్లీషు సంస్కృతభాషలలో నాట్యకావ్య శిల్పాదులనుగూర్చి దొరికేసంగతులు తెలిగించాలని ఒకపని. ఆయుర్దాయముండి యిది పూర్తి అయితే మనదేశపు కళాసిద్ధిని యాంగ్లపుస్తకముల వల్ల విజాతీయుల కెరుకపరుచవలెననేది రెండవపని.

ప్ర :— మీరు వ్రాస్తారుకాని, మీశైలి చాలా ఒడుదుడుకులతో, ధారకుతగిన సాఫీలేదనీ, దాన్నిచక్కగా మెరుగెట్టి దిద్దితే యెంతో బాగుంటుందనీ, వ్యాకరణదోషాలు చాలావుంటవని మాశాస్త్రుల్లుగారంటున్నారు. వింతవింత పలుకుకూర్పులు చేరుస్తారు. శాశ్వతంగా వుండవలసిన గ్రంథాలలో తప్పులుండకూడదు. యేమంటారు? మీశైలి ప్రాణవంతమని అంతా మెచ్చుతున్నారు.

నేను :— ఈనాటి పుస్తకాలకు శాశ్వతగౌరవ మేమిటండీ. పూర్వము యెవరోఒకరు కొన్నిశతాబ్దాల యెడములో వ్రాస్తావుండేవారు. విద్యావ్యాప్తి యింత బాహాటముగా లేదు. అచ్చులులేవు. ప్రతులుదొరకవు. పత్రికలు లేవు. పూర్వసూరుల ప్రతిష్ట చక్కగా పాదుగొని, వేళ్లుపారి నిలవబడడానికి చాలా వకాశముండేది. యిప్పుడంటారా, వేలకొద్దిమంది ఒక్కొక్కవిషయంలో పనిచేస్తూ, అచ్చుసౌకర్యాలు పత్రికలు, రాకపోకలు, విద్యాపీఠములు, సాయపడు

చున్నందున ఒకభావము వెలువడగానే దాని నాను కొని, కొంచెము పెంచి, యింకొకకొత్తభావాన్ని కల్పించేవారు, యెందరో వున్నారు. మనకొకటి తోచిందంటే వెంటనే దాన్ని ప్రచురించాలి. లేకుంటే, యింకొకరు దానిని వెలువరిస్తారు. భావతరంగములు పోటీపడి పరుగెత్తుచున్నవి. అసలుసంగతి, భాష యెల్లావున్నా భావాన్నిపట్టే, విషయాన్నిబట్టే, గ్రంథానికి గాని, సాహిత్యానికిగాని, గౌరవ మేర్పడుతున్నది. ఒకరిచేత ప్రతిపాదించబడిన భావాలు చిరకాలము నిలువగలిగినప్పుడు ఆగ్రంథములుకూడా చిరప్రతిష్ట నొందినవి. యిప్పుడు గ్రంథాత్మయగు భావమునకే నవనవోన్మేషచాంచల్య మేర్పడియుండ, గ్రంథము లెట్లా శాశ్వతగౌరము నొందగలవు? మనము అపేక్షించవలసిన దంతా భావోద్దీపనమే. సత్వరప్రచురణమే!

ప్ర :— భాషానిర్దుష్టతవల్ల గ్రంథప్రాశస్త్య మేర్పడదా?

నేను :— రసజ్ఞుడై, భావభరితుడై, ఆవేశపూరితుడై, వుత్సాహవశమున వ్రాయువాని రచనలందు యెట్టిదోషములూ వుండవు. అపరిమితముగా కావ్యాదులను వర్ణించి, యెక్కువ పదార్భాటము సంపాదించిన వారికే వ్యర్థపదములు, వ్యాకరణదోషములు, చప్పిడియల్లిక, నీరసగ్రంథవిస్తారము, యేర్పడుతవి. నాశైలిప్రాణవంత మన్నారుకదా? అది యెందుకొచ్చిందో తెలుసునా? నాభావాలకుమించిన భాష

నాకు లేదు. ఉత్సాహముజాస్తి- భావము, ఉబికి పొరలుతుంది- దానికికావలశిన శబ్దసౌకర్యము అదేకల్పించుకుంటుంది. అదిగాక నాశైలి యెప్పటికప్పుడు నామనస్సు, శరీరము, వుండే స్థితిని అనుసరించి అనేకరకాలుగా నడుస్తుంది. చెప్పేవిషయాన్నిపట్టికూడా వుంటుంది. మనవ్రాతలు మనజీవితకాలంలో యెప్పుడెప్పుడు యెట్లాభావించామో చూపిస్తూవుండాలి. శైలిలో మార్పుకనుపించినపుడెల్లా భావమే మారుచున్నదని, ఆభావమును ప్రకటించే నేర్పు విప్పారుచున్నదని తెలుసుకోవాలి. అయినా ఒకరు వ్రాసినది. యింకొకరు దిద్దకూడదు. యెంత అజాగ్రత్తగా వ్రాసినా, వ్రాయసియొక్క ప్రతిభావిశేషము కనుపడుచునే యుంటుంది. ఒకప్పుడు వ్యాకరణాలే తప్పుకావచ్చును. వాటికట్టుదిట్టాలు ప్రకృతవిషయాలలో విస్తరింపబడు వాఙ్మయమునకు బనికిరాకపోవచ్చును. యెట్లాగయినా రచన రక్తికట్టిందంటే దానిలక్షణము మన మెరిగిన బాలవ్యాకరణానికి సంబంధించకపోయినా దానిలో వ్యాకరణశుద్ధి, శబ్దప్రమాణపరిజ్ఞానము, లేకపోవు. లక్షణవిహీనమైనది రమ్యముగానుండదు. రమ్యవస్తువులన్నిటికీ లక్షణమున్నది. నోటికివచ్చినట్లు వ్రాయడంనాపని. బాగుందనితోస్తే దాని లక్షణం నిర్ణయించుకోవడం మీపని.

ప్ర :— మీరు సజీవవ్యక్తులను విమర్శించుట సాహసము

కాదా ? ఇది మనస్తాపానికి కారణమగుచున్నది.

నేను :— నేను కావ్యనాటకాదులలో తెలుగువారి కళాసిద్ధిని తెలియజెప్పుటకు యీపని మొదలెట్టినాను. ఆంధ్రమాతృ గర్భమౌక్తికముల మేలికాంతి వెదజల్లుటయే నాయుద్దేశ్యము. ఆంధ్రదేశములో ఒకేముసలికవి చిరకాలము చాలా కావ్యములు రచించినవాడు లేకపోయిననూ, బాలకవులందరు వుడతాభక్తిగ తలొక కావ్యప్రసూనమును విదలించి ఆంధ్రభారతి నేయితరభాషకును తీసిపోకుండ చేయుచున్నారు. నేను తిరిగిచూచినంతలో నాట్యవిషయమందు తెలుగువారే యెక్కువ పరిశ్రమ చేస్తున్నారు. చిత్రాలను కావ్యాలను పోషించేదాతలు మనదేశంలో కనపడడంలేదు. నాటకాలకుమాత్రము ప్రజావినోదంగా పరిణమిస్తున్నదిగనుక కొంతపోషణ కలుగుచున్నది. అదే ప్రస్తుతము మనజాతీయకళ. మనదేశంలో గట్టివాళ్లు లేకపోలేదు. పత్రికాధిపతులు అభిమానించి పెద్దచేసుకొనవలెనంటే కావలసినంత బంగారము వున్నది.

ప్రశ్న :— అయితే యింతవరకు మన బాలకవులు, నటులు, చిత్రకారులు, తెలుగుపత్రికాధిపులవల్ల యెక్కువలాభంపొందుతున్నట్లు కనుపించదు !

నేను :— దీనికి రెండుమూడు కారణాలున్నవి. పత్రికాధిపులు, గ్రంథముద్రాపకులు, సామాన్యంగా వ్యవహారదక్షులై నడిపిస్తున్నారు. సమగ్రమైన, విద్వాంసులు పత్రికల నడిపించు శక్తిని చాలకున్నారు. ఇందు

చేత భేషజము నటించగల సామాన్యప్రజ్ఞావంతులు. ఆదరింపబడుచు, నిక్కంపు మనీషులు మన్నింపబడకుండుట కొన్నితావుల జరుగుచున్నది. అయినా యిన్ని పత్రికలుండుటచేత, దేశంలో పత్రికలచందాలుగా యెంతసొమ్ము ఖర్చుపడినను ఇది సారస్వత సేవకులకు పారితోషికఫల మొసంగకున్నది, తెలుగుబాసకు విస్తారముతక్కువ. పత్రికలు బయటి దేశాలలో అమ్ముడుపోవు; అయినా వ్రాతగాండ్లకు కొంత పేమెంటుసిస్టము యేర్పరచడమే మంచిది. అట్లాగైతే చాలమంది. విద్యార్థులు ముఖ్యంగా స్కూలుమాస్టరు పదవిలో నున్నవారు వ్రాస్తారు. మనకు ఒకేమాదిరి పత్రికలు వందలకొద్దియేర్పడడంకన్న ప్రత్యేక పరిశోధకపత్రికలు కొన్ని కావలసియున్నవి, గాలి కబురులుచెప్పేకాలం గడచిపోయింది. ప్రాచ్యపాశ్చాత్య విజ్ఞాన సర్వస్వమును సమన్వయించుకొని ఆంధ్రభారతీ సామ్రాజ్య ప్రతిష్ఠాపన మేర్పరచవలసిన కాలమువచ్చినది.

ప్ర:— నాటకకళలో అంతగా వ్రాయాలిసినది యేముంటుందండీ ?

నేను:— దేనినిగురించి వ్రాస్తే యేమి. సమగ్రంగా విచారించేవాడికి యేది యెత్తుకొన్నా సమస్తశాస్త్రాలకు, అనుభవాలకు, రసాలకు, అందులో సమన్వయావకాశము కుదురుచునే యుంటుంది. వ్రాతగాడిలో సరుకువుంటే, యెందులోనైనా వాని యనుభవపటిమను,

వ్యక్తిప్రభావము, పోకడలు, యెత్తుగడలు, రసికత్వము, కనిపిస్తూనే యుంటవి. ఇంకా వందలకొద్ది నాటకవిమర్శకులు బయలుదేరాలి.

ప్ర:— మీరు సజీవవ్యక్తులను విమర్శించుట కొంత నిష్ఠూర్యమునకు కారణమే!

నేను:— వ్యక్తుల నుద్దేశించి, వారి గౌరవతిరస్కరణములకు మేము వ్రాయలేదు. ప్రపంచములో అనంతకోటి జంతుసంతతు లుత్పన్నమై పంచత్వ మొందుచున్నవి. వీటి సంసారగోష్ఠి ప్రపంచోద్ధరణకారణము కాదు. వారిని మనము స్మరించవలసిన అగత్యంలేదు. కాని, మానవజాతియొక్క లౌకికాధ్యాత్మిక సుఖజీవనమునకు కొందరు వ్యక్తులు కొన్నివిధములైన మత సాంఘిక రాజకీయకళాధర్మములను ప్రతిపాదించి, వానిననుష్ఠించి, మార్గదర్శకులై యుందురు. ఈ ధర్మములందుగల గౌరవాతిశయముచేతనే, వాటివలన తరువాతి మానవసంతతులొందిన యుపకారమునకనురూపముగనే, వ్యక్తుల నారాధించుచున్నాము. మనకు మనిషిమీద గౌరవమూ లేదు, ద్వేషమూ లేదు, వారు పాదుగొల్పిన కళాసాంప్రదాయములు, మర్యాదలు, మొదలైనవాటికి కుదురు లేర్పరచుటకు వ్యక్తినామము లుచ్చరించుచున్నాము. విమర్శనలో కొందరిపట్ల కొన్నిలోపాలు చూపించినా, నా కలమునకు అర్హులైనవారినే పేర్కొనుచుందును. నా దృష్టిలోపము, ప్రజ్ఞాదారిద్ర్యము, చాలా వుండవచ్చును. తగిన

గౌరవ మొసంగ నా భావ చాలకపోవచ్చును. ప్రత్యేకనటుల అభినయాభివర్ణనము శాశ్వతస్థితి గలది కాదు. నేనుచూచినపుడు బాగా ఆడినవాడు, మరునాడు చెడగొట్టవచ్చును. నేను, లోపములుచూపినవాడు, మరునాడు యెంతో జనరంజకంగా, లక్షణయుక్తంగా అభినయించవచ్చు. నటవిమర్శలు నాయొక్క తాత్కాలికానుభవముల దెల్పునే కాని, వ్యక్తులయందు యిష్టానిష్టములవల్ల నేర్పడినవి కావు. చదువరులుకూడ యిదే భావముతో వీనిని పరిగణించి, నా వ్రాతలలో శాశ్వతోపయోగముగల రసభావవిస్తీకరణమునే, పాత్రస్వభావనిరూపణమునే, గమనించవలెను.

ప్ర:— నటులు వేర్వేరు తభాల యెక్కువతక్కువగా అభినయించడం యెట్లాకలుగుతుందో ?

నేను:— పరిస్థితులబట్టి మానవ ప్రజ్ఞ ప్రజ్వలించడమూ కలదు. దమ్ముకొని, తడియారి, వెలుగకుండడమూ కలదు. ఈబాధ నాటకాల కాంపిటీషనులలో చాలా ఎక్కువ కనుపించినది. జడ్జీలు యేమో అన్యాయము చేసారనుకొనే వారు. నిజము అదికాదు. మానవునిలో అమానుషమైన, అతీతమైన, దివ్యశక్తి, సామాన్యసందర్భాలలో వెలుపలి కుబకకుండ నుండును. ఇది కొన్నిపరిస్థితులలో విప్పొంది, దుర్వార్యప్రతాపమున కనుపించును. ఇంతకూ, దివ్యవిభూతి తేజరిల్లినపుడే, దశావిశేషము బాగుండినపుడే, నటులు

గాని, కవులుగాని, యుపన్యాసకులుగాని, రచయితలుగాని, పాఠకులుగాని, మెప్పిదముగ తమ కళాప్రాశస్త్యమును చూపుకొనగలరు. అది లేకుంటే. లేని వేళల, వీరి మట్టిబుర్ర యేమీరంజింపలేదు. మనవాళ్లని గొప్పచేయవలెననీ, నానిలుకడకు, చిత్తశుద్ధికి, సర్వసంగపరిత్యాగమునకు సాధనగ సారస్వతనాట్యాదికళాసేవ యుపయోగించగలదనీ,యిందుమూలమున, విధికృత్యమొనర్చి, సద్గతుల పొందవలెననీ యీపని పెట్టుకున్నాను. హృదయములో యెవర్నిచూచినా సమత్వమే; ఆనందమే; ప్రోత్సహించు కుతూహలమే ! వ్రాతలో, ఏమైనాలోపాలుండవచ్చును.

ప్ర:— అట్లాగైతే, కొందరికి ఎక్కువస్థలము, కొందరికి తక్కువ ఎందుకుఇస్తారు ?

నేను:— ఎందులోనూ, ప్రత్యేకంగా నటులకు యిచ్చే అవకాశముతక్కువే. ఒక్కొక నాటకకథలో ప్రాసంగికాంశములు, భావవ్యాఖ్యానము, చెప్పవలసివచ్చుటచే, వ్యాసము పెద్దదిగ కనుపించవచ్చును. వ్యాసగౌరవము గ్రంథవిస్తీర్ణమువల్ల కలుగదు.

ప్ర:— మీరు ప్రశంసించిన నటులుకాక, దేశంలో యెందరో మాననీయమహానటు లున్నారే? మీ పుస్తకములు అసంపూర్ణముగా, అసమగ్రతగానుండి, మీ ప్రాంతాలలో ఆడేవాళ్లనే మెచ్చుకుంటున్నవి.

నేను:— నాట్యవిషయమై యెవరునూ సమగ్రంగా వ్రాయలేరు, సాహిత్యమైతే, పుస్తకములు తెప్పించుకొని

గాని, త్రైబ్రకీలకు పోయిగాని, కాలావకాశమున సమగ్రసర్వతో ముఖవిచారణ మొనర్పవచ్చును. నాటకాలపట్ల నిది సాధ్యముకాదు. దేశములో అందరు నటులను, వొక విమర్శకుడు చూడలేడు. నిద్రాభంగముతో కూడినవని. ఆరోగ్యము చెడుతుంది. ధారణచస్తుంది. వ్యయప్రయాస లధికము. ఇన్నిటికీ యోర్చినా, వొకేనాటిరాత్రి పలువూళ్లలో పలువురు సమాజాలు తమతమ నాటకాలను ప్రదర్శిస్తారు. ఏదిచూడను? యెవరిని ప్రశంసించను? పదిమందీవ్రాస్తే నాట్యకళా పెంపొందుతుంది. నటులను వర్ణించడములో నిరుపమానము, అనదృశ్యము, మొదలైన పదాలు రేటెటీవు విలువ గలిగియున్నవి. మనుజుని వాక్యములేవీ యింకొకనికి ప్రమాణములు కావు. అసలుచూస్తే మన విజ్ఞానమంతా అహంకార కలుషితమేకాని స్థిరసత్వ మొప్పునది కాదు. 'ఓంతత్సత్—ఏకమేవాద్వితీయం బ్రహ్మ' అనే రెండుమాటలూతప్ప యధార్థంగా ప్రామాణికంగా నిరూపించదగిన విషయాలు లేవు. కళావిమర్శనమందు స్వానుభవ నివేదన మొందగించినట్లుగా ప్రమాణోదాహరణ ముపయోగించదు. స్వానుభవ మెక్కడనున్నదో అక్కడఅహంకార మాలిన్యము తప్పదు. విమర్శనోద్దేశ్యముమాత్రము పవిత్రమైయుండవచ్చు.

ప్ర :— జనసామాన్యమును సంతోషపెట్టాలని నటులు ఆడుచున్నారు. ఇందువల్ల నాటకకళపాడవుతున్నదా?

నేను :— ఈవిషయము సరిగా నిర్ణయించదగినదికాదు. పెద్దవుద్యోగస్తులలో రసికత్వ ముండకపోవచ్చు పెళ్లితాంబూలములకు వచ్చి, మహాగాయకులు పాడుచుండినను వినక, కచేరీకబుర్ల కలవరించు జరీపాగాల మేటిమగలు రసికులన జెల్లునా? సభలోనికి జేరజాలక, వీధిలో నిలువబడి, చిత్తమర్పించి, చూచాయగ వినవచ్చెడి గానస్రవంతి నాకర్ణించుచు, నానందపరవశుడై, నిలుచుండు చింపిరిగుడ్డల బీదవాడు రసజ్ఞుడు కాడనజాలము. రసానుభవమొకరి సొమ్ముకాదు. ఇందుకు వుద్యోగాలు, ఐశ్వర్యము, కారణముకావు. కాని సంస్కారభేదముచేత జనసామాన్యము హాయిని, డోలును, రసపటిష్టతను, భావప్రకోపమును, అపేక్షించుచుండ, విద్యాసంస్కార మొదవినవారు ఔచిత్యమును, సాధురసవత్సద్భావములను మన్నించుచుందురు. జనసామాన్యమునకు రుచించే కళావైఖరులు దుష్కళలుకావు. అవీ, కళలే! కాని, రూపాంతరములు. అక్కడా కళాసిద్ధి రంజించునుకాని ఆభాసము రక్తికట్టదు. ఎట్లాగైనా సాంప్రదాయములకు బానిసలైన విద్యాధికులకంటె జనసామాన్యము, పసిపిల్లలు, కళావిషయములందు నిక్కంపు రస మనుభవించగలరని నా నమ్మకము.

ప్ర :— నాటకసమాజాలు, చాలా సొమ్ము లాగివేస్తున్నవి. ఈసొమ్మంతా మంచిపనులకువినియోగిస్తే బాగుండును.

నేను :— సంపాదించినది, నాటకకళాభివృద్ధికి జతబడితే చాలు! అదికూడా, కలగడంలేదు. ఇంక మన దేశంలో నటకుల నాశ్రయించేసి వారెందరో బయలుదేరారు.

ప్ర :— ఔనండీ ఇదియొక అన్యాయముగానున్నది. మనిషికొక; పత్రిక-మనిషికొక ధర్మప్రతిష్ఠాపనము-దేశోద్ధరణ సంకల్పము-దానికోసము గృహస్థులను, నాటకసమాజములను, నిరంతరము పీల్చి పిప్పిజేయడం. ఈ సొమ్మంతా దేశాభివృద్ధికి సహకారి యగుటకుమారు, కొందరువ్యక్తులను పోషించుటకు కారణమగుచున్నది. ధర్మబుద్ధిని చాలించమని యెవరూ అనరు. కాని, పాత్రాపాత్రత్వమెరింగి అక్కరకువచ్చే కడతేరే నిస్వార్థమైన ప్రయత్నాలకే నాటకసమాజాలు తోడ్పడవలె. అయినా తన్నుమాలిన ధర్మము తగదని పెద్దలన్నారు, నాటకములవల్ల వచ్చుసొమ్మును నాట్యకళాభివృద్ధికే వినియోగించిన బాగుండును. మీపరిషత్తువారు నాట్యరంగ పరిపాలనమును గురించి కళాభివృద్ధిగురించి యెక్కువ పని చేయవలెను.

నేను :— అందరినీ శాసించే అధికారమైనా వుండాలి. ఆదరించే డబ్బైనా వుండాలి. పరిషదామోదమువల్ల నాటకాభిమానులకు జీవనోపాయాలు కుదిరే మార్గమైనా వుండాలి. ఈమూడూ ప్రకృతంలో కనుపించవు. కాలము ప్రజాస్వామ్యసంకలితము. ఎవరిదారి వారిదే! శాసించేశక్తి లేదు; మాట వినే, అభిముఖ్యతా

అంతకంటే లేదు. అయినా యీమాటు నటసభలో యేమవుతుందో, రంగుతేలుతుంది.

ప్ర :— నేకూడా విజయనగరం వస్తాను. అక్కడ యేదో గట్టి ప్రయత్నం చెయ్యాలి. అప్పనబరుచ యివ్వాళటి రిహార్సులకు నన్ను రమ్మన్నాడు. ఇక సెలవుతీసుకొందునా?

అనిలేచి యాప్రశ్నకుడు వెడలునందాక రాధాకృష్ణుడొంటిమై యరుగుకొంగున నొయ్యారముగ జేరగిలి, యొడలివంపు లభిరామరేఖావిన్యాసమున జెన్నొంద కుక్కకువలెగి మోచేతిపై నానుకొని, కోమలకరాబ్జమున ముఖోత్పలముంచి, మోమువాల్చి, తెల్లనివాడిచూపులతో దూరపుకొండలవలోకించుచు, నీరసనిర్వ్యాపారమున గాలము దరించుచుండినవాడు-చప్పునవొకనిట్టూర్పువిడచి, ,, అబ్బా! వదలిపోయింది. ఈప్రశ్నలన్నీ యెందుకండీ? మాష్టరుగారు! పట్టుకుంటేవదలరు,' అని యులికిపడెను. సాయంసమయమేతెంచిన లేతయెండ లాతని. మిసిమిబుగ్గల నాశ్రయించి, సొగసులీనెడిదరహాసచంద్రికలలోగలసి కరగిపోవుచుండెను. ఇంతకాలము బిగపట్టియున్న సంభాషణకుతూహల మొక్కసారి పిక్కటిల్లి యుప్పొంగిపొరల, నిర్మలబాల్యలీలాచాపల్యమున దళుకారు చూపుమెరుపు లొకసారి నాపై, విదలించి,

రాధా :— టంకాలవారి అబ్బాయి, మైలవరంవాళ్లతో ఖరగ్పూరు ట్రిప్పు వెళ్లాడండీ! చాలానేర్చుకొచ్చాడు అన్నారు. వాళ్లకంపెనీ బాగుంటుందికాబోలు.

నేను :— ఇదివరకు చాలా గొప్పగా వుండేది. చిన్నవాళ్ల

కు విశ్వాసాలు లేవు. ఎంత పెట్టినా వొకచోట వుండలేరు. పైగా చుట్టూ పది పెద్దసమాజా లేర్పడ్డవి. ఒకడు కాస్త ముందుకు వస్తున్నాడంటే పదిమంది యెగపడి వెంటనే ఫిరాయిస్తారు. వీడూ పదిచోట్ల తిరిగి, యేవిద్యా, అంటకుండా యెందుకూ కాకుండా గొంతుక, బొమ్మ, మిసిమిసిలాడినన్నాళ్ళు, కులికి, తరువాత దరిగానక తబ్బిబ్బలాడుతాడు.

రాధా :— వాళ్లల్లో మంచి బాయ్‌క్యారక్టరులు వున్నారా?

నేను :— ఆ, బుక్కా సుబ్బారావుఅని వొక కుర్రాడున్నాడు. అతను రాధాకృష్ణలో సత్యభామప్రక్క చెలికత్తెగా వచ్చాడు. మద్రాసులో కూడా మంచిపేరు వచ్చింది.

రాధా :— అవునవును. విన్నా, అతనిపేరు. ఆంధ్రపత్రికలో వెదురుమూడి శేషగిరావుగారు ఒకపద్యం చెప్పారు. అవిఅన్నీ వర్ణించాను నేను.

అచ్చముగనాడు పిల్లయే వచ్చెననుచు,
నళినిగానిన్నుగని మెచ్చినారు సభ్యు
లిక వికర్ణప్రహ్లాదాదుల ప్రకటగతుల
సొంపునేమందురో బుక్కసుబ్బరాయ!

అని యెలుగెత్తి పికస్వరంబున పాడునప్పు డాతని వెలిచూపులో సుబ్బరాయని రాంగికవిజయమం దెంతయు నవ్యాయకమైన ప్రీతిసంతసము లగుపడుచుండెను. వానివలె నాట్యరంగమున కులుకులాడెడి వేడుక రాధాకృష్ణుని డెందమున బుటకరించినదా?

నేను :— వికర్ణుడు చూచానుకాని, దానిలోకంటే నళినివేషంలోనే సుబ్బారావు మెప్పుగా నటించాడు. మీవూళ్లో పులిపాక వెంకటేశ్వర్లును యెరుగున్నావుగా? అతను స్టేజిమీద సంతోషముగా జీవకళతో ఆడునట్లే అట్లాగే బుక్కాసుబ్బారావు తనవేషము అభినయించడంలో చాలా సంతోషము, వుత్సాహము, నేర్పు, చూపిస్తాడు. ఒకచెంప సత్యభామ వెర్రిప్రేమలకు, పిచ్చితగవులకు, అనుమానాలకూ, పొంగుపాటులకూ, ఈర్ష్యలకు, లోలోన నవ్వుకుంటూ— కృష్ణునిదక్షిణనాయకత్వమును గుర్తించినదానివలె, రాధయొక్క నిస్వార్థనిర్వ్యాజప్రభావ మెరింగినదానివలె, జరిగేనాటకమంతా వొక హాస్యప్రసంగంగా తలంచుచూ మరల తనదేవిపై సానుభూతిని, దాసీమర్యాదలను, చూపిస్తూ మన ముద్దులనళిని యెంతో ముచ్చటగ, నటించినది. వేషంకూడా మిక్కిలి మనోహరముగా నవయౌవనాంగుల సౌకుమార్యముతో చెలువొందియున్నది.

రాధా :— అయితే పెద్దవేషాలు యితనికి యివ్వరాయేమిటి?

నేను :— వెయ్యగలిగితే యివ్వకనేమి? కుర్రాళ్లు తిన్నగా నేర్చుకోరు. సిగరెట్లు తాగి, కొబ్బరితిని, అనవసరంగా నిద్రమేల్కొని, చిన్నతనంలోనే గొంతుక చెరుచుకొంటారు. నటులు యెంతో కష్టపడి, నిద్రాహారములపట్ల చాలా జాగ్రత్తగా వుండి అనేకనాటకములల్లో వుత్సాహంగా వేషాలు వేస్తేకాని, ముందుకు

రారు. తెలివుంటుంది. చక్కదనం వుంటుంది. పాట కూడా వుండవచ్చును- కాని, నిలుకడ, పట్టుదల, నటవిద్యాసంపాదనైకనిరతి, సత్ప్రవర్తనము, లేకపోతే ముందుకు రావడము కష్టము. ఇవన్నీ కుదిరినవాడే బాలక వనితాపురుషవేషములను వరుసగ వేసి చిరాభ్యాససంసిద్ధి నొందినవాడే, కొంతకాలానికి మహానటుడగును. బాల్యంలో ముచ్చటలీని మెప్పించే మిఠారిబొమ్మలు చాలమంది తరువాత పేరుపెంపులు లేకుండా పోతున్నారు. సుబ్బారావుకు పాట బాగారాదట. కాని, ప్రోజువేషాలలో దిట్టముగా అభినయించగలడని చెప్తారు. ఏలూరువాళ్లలో ఆంజనేయులని విజయనగరం కుర్రివాడొకడున్నాడు అతనుకూడా పాదరసమువలె, తాచుపామువలె, పొడుపుచుక్కవలె, గద్యాభినయంలో మెరుగుగారవలసిన వాడే.

రాధా :— మీరుచూచిన రాధాకృష్ణలో సత్యభామ యెవరువేసారు ?

నేను :— తిరుమలసెట్టి నారాయణుడు సత్యభామస్వభావాన్ని చక్కగా పోషించాడు. రామనాథశాస్త్రి కృష్ణుడివేషము-- సత్యవంతుడిలో మునిబాలభూమిక తొడగి పీలగా కనుపించాడు. ఎట్లాగైనా దేహపుష్టి తక్కువ. కృష్ణుడివేషంలో దుస్తులవల్ల యీలోపము కనుపించలేదు. ఆతని ముసి ముసి నవ్వులూ, మందహాసము, చూపుబెళుకులూ, కోమలసుందరాననము, నిత్యయౌవన విలాసములూ బాగా, రాణించినవి. ముఖ్యంగా అంతర్నాటకమును చూచుపట్టున రామనాథశాస్త్రి రమ్యతమించి యభినయించాడు. పాటసంగతి చెప్పనక్కరలేదుగదా !

రాధా :— మైలవరంవాళ్ల మట్లూ, పద్యాలూ, చక్కగా పాడతాడుటండీ. ప్రభాకరశాస్త్రిగారేమన్నారో విన్నారా ?

చం ॥ప్రకటముగా రసార్ద్రముగఁ బద్యములంబఠియించి భావరీ
తికిదగినట్లు మోముకళతీర్చెను శ్రీరఘురామచంద్రమూ
ర్తికి దగఁబట్టభంగసుకృతిన్ సరివచ్చిన రామనాథశా
స్త్రికి నొకపద్యమే నొసఁగితిన్ గృతిగానిఁక నేమిచేయుదున్

రాధ వేసింది పారుపల్లి సుబ్బారావేనా ? అతనినిగురించి మీరెక్కడా వ్రాయలేదండీ.

నేను :— సావిత్రిలో యితని అభినయాన్ని విస్తరించాను. ఇది నానాటికి మహాద్భుతముగా విప్పింది, లోకమాన్యమగుచున్నది. మొన్న రాఘవాచారిప్రక్కన లీలావతివేసినదానికిబళ్లారినటసార్వభౌముడేఅబ్బురపడ్డాడు. ఇతని రాధ రెండుమాట్లు చూచాను. ప్రతిఅక్షరము అభినయంలో సార్థకపరసత్వ మొంది, కనుపించింది. అనలే పానుగంటాయన రాధాకృష్ణవంటి నాటకము తెలుగులో లేదు. గుంటూరులో చూచా. అదేమొదటిసారి, పాటంవినడంకూడా? వినివినిఅబ్బో. కాళిదాసండీఅని అరిచాను. పక్కనున్న పెద్దమనుష్యులు నన్ను దాపురుకుతీసియము వ్రాసినప్పుడే మీగురువులు తిరుప

తికవీంద్రులు అభినవకాళిదాసబిరుద మిచ్చారని అన్నారు. సుబ్బారావు యీవేషానికి, ఆనాటకానికి మరింత శోభ కలిగించాడు.

రాధా :— వీరి అభినయ విశేష మేమిటి? నాగరాజరావు వాళ్లకంటే గొప్పవాడా?

నేను :— ఎవరిదారి వారిది! అయినా సుబ్బారావును మించిన రసాభినేతలు నల్గురైదుగురుకన్న లేరు. అందులో పెద్దనాయకవేషగాండ్లు సామాన్యంగా ట్రాజిడు పాత్రలను వేస్తున్నారు. వాటిల్లో కొంత భావ సంక్షోభము, తలపుసీమలో తుపానులు వుంటవి. భక్తి రసమందు మానస సంచారమంతాచల్లపడి సాధుత్వ మొందును. మోహాము, మిక్కిలి చాపల్యము కలుగచేయునవి. అనేక అనుమానాలు, భ్రమలు, ఆయాసములు, యీసడింపులు, పొంగుపాటులు, అంతలో సంతోషము, యింతలో విచారము, వులుకు, నివ్వెరపాటు, మొదలయిన వికారములు యెన్నో కలుగుతవి. వీటన్నిటినీ స్థిరమైన భక్తితో మేళవించి; మోహాము, భక్తి, వొకటేనని చూపిస్తూ—ప్రతిపదార్థము తేజరిల్లునట్లుగా; రసభావము లొక్కటియైన గొంతువడకుండ-తల, మొల, వ్రేళ్లు, కళ్లు, కాళ్లు చేతులు, పాకమెరిగిన సొంపులో నియమమెరిగిన కళావిచక్షణతో చక్కగ నాడించి సుబ్బారావు చూపినాడు. ఇతని రాధవేషము కన్నులగట్టినట్లుగ వర్ణించాలని అనుకుంటాను. కాని,

సూర్యుని చిత్రించు రంగులు లేవు. సముద్రములో నెడతెగక దెప్పరిల్లు తరంగపరంపరలను, మున్నీటి ఊటలను, దేటపరచు పదజాలముండదు. ఆకాశమండలి క్షణికోజ్వల రాగసంపత్తిని వర్ణించలేము. చేతి కందినట్లుండి పదములలో చిక్కుపడినట్లగుపడి యంతలో తప్పించుకొని యందకుండును. సుబ్బారావు రాధాభినయముకూడ మాటల కందరాని కళాపరిపూర్ణ సౌందర్యతత్త్వము.

రాధా :— పొద్దుగ్రుంకుచున్నది. ఇక లేతామా? మీ మాటలు యెంతవిన్నా తనివితీరదు. మీతోకూడా నేను దేశానికి వస్తాను. కోరుకొండలో కలుసుకొందాము. మీదగ్గిర కూర్చుండి నాటకాలుచూడాలి.

ఆలమందలు మెల్లగ నింటిమొగమై నడుచుచుండెను. డెక్కలు రేగకొట్టిన రోడ్డుదుమ్ము మింటికెగప్రాకి సంధ్యారాగములలో మతాబుకాంతుల నించుచుండెను. చిక్కని మంచుతెరలు బట్టలారేసినట్లు; కొండవరుసలనందున యీనకట్టినట్లు; మెల్లగ వ్రాలి, పార్వతీ విభుని నాట్యవిలాసములందు పాల్గొనుటకు పర్వతములనెల్ల విభూదిరేఖలతో నలంకరించినట్లగుపడెను. రాధాకృష్ణుడు పర్లాకిమిడి కొండలోయలలో ప్రాకృతబాలుడై యనుదినము సుందరనగరంగముల వీక్షించువాడు. జగదీశ్వరుని యనంత దివ్యాద్భుత రమణీయశోభావిలాసములనను నిమేషము మారుచుండు ప్రకృతివైచిత్ర్యములో ననుభవించు నవకాశము కలవాడు, ఇట్టి నిత్యసుందరజగద్రంగమును జూడగల బాల్యచిత్తము.

నాటకరంగాల ట్రాన్స్ఫరుసీనులందునూ, నటుల కులుకులాట లందునూ, ఇట్టియపూర్వ కుతూహాల ముగుపరచుచున్నాడేమి? చెపుమా ? ప్రాయశః కళల సహాయమునగాని ప్రకృతిలోని రససౌందర్యము తెలియంగజాలము. కళలు మనకును భగవంతునకును సంధానహేతువులు. నాట్యకళ జగన్నాటక దివ్యార్థముల నెఱుంగు సాధనమై యుండవచ్చును. సత్కళాపరిశీలనలో, సద్విషయవిచారణములో, సంధ్యారాగసౌందర్యవిలోకనములో రసపిపాసలో, మాచిత్తము లేకమై వయోభేదముల మరచి రసారాధన కుతూహలంబున నొక్కటియై మెలగుచుండెను. మాటలురాని నిశ్శబ్దతన్మయత్వములో నల్లన నిలుజేరి యెవరిపనులమీాదవారు నర్దుకొంటిమి.

శ్రీరామనాట్యలేఖలు.

I

మహాత్మాకబీరు

రామచంద్రా,

బెంగుళూరులో స్వస్థము. ఈమధ్య మబ్బులుకమ్మి వూరంతా వూడ్చుకుపోయే టట్లు వానకసరు మూగుకు వచ్చింది. తేమతక్కువై అంతటిపని జరుగలేదు. కాని పొద్దుటిపూట మంచుతెరలు వినోదంగా భూమ్యాకాశముల గప్పివేస్తున్నవి. ముసుగులోపలి ముసిలమ్మలవలె చెట్లతలలు, కొండమెట్టలు, అహంకారము చంపుకొని చల్లని సంజపయురులలో వూగులాడుతున్నవి. పగటివేళ రవిబింబము, జాబిల్లివలె చలువ వెలుగుతో, వేడిబడాయిల వదలి, తన కరప్రసాదవాహదమున విప్పారి వన్నెదాల్చిన పైరుపసరులను, పూలసొబగులను చూచుకొని కులుకుతున్నాడు. రాత్రిళ్లు నల్లని ముంటివటములో విశ్వనగరీదీపికా మాలికలవలె రిక్కలు తళుకొాగుతున్నవి. ఈ చల్లని పొడిగాలిలో ముద్దుసారిన మందబుద్ధులు కూడ చివురుదొడిగి మిడిసిపడుతున్నవి.

మొన్నటిదినము గొబ్బివారి కొత్తహాలులో ప్రవేశోత్సవమయింది. రాజసభాభూషణ పుట్టణ్ణచెట్టిగారు యీసంబరములో పెద్దపీట నలంకరించారు. ఇక్కడిబిరుదు లెంత బాగుంటయ్యి? ఇంగ్లీషువాళ్ళిచ్చే బిరుదులకు అర్థాలే కనిపించవు. రావుసాహెబు, రావుబహద్దరు, సర్రు, యిట్లాంటి మాటల కర్థమేమిటి? మైసూరులో యిచ్చే పదవు పేర్లు రాజ్యశాంతప్రవీణ, రాజ్యధురంధర, ప్రధానశిరోమణి యిట్లాంటి సార్థకపౌరుష నామాలు. గొబ్బికంపెనీ ప్రొప్రయిటరు వీరన్నగారికి మహారాజిచ్చిన పేరు 'వినోదరత్నాకరు' అనేది అతని చేతలకు సరిపోవుచున్నది.

గొబ్బి అనేవూరు మైసూరురాజ్యంలో తుంకూరుదగ్గిర వున్నది. 1884 లో ఆవూరి దేవతపేరుగా యీ 'చిన్నబసవేశ్వర' నాటకసమాజాన్ని పెట్టారు. అప్పటినుంచి యిది క్రమముగా వృద్ధిలోకివస్తూ, కన్నడదేశంలో తిరుగుతూ, ఆటలాడుతూ వుంది. వరదాచారిగారి రత్నావళీకంపెనీకి పేరు పరువులు హెచ్చుగానున్నవి. ఇంకా మైసూరురాజ్యంలో వున్న యితర కంపెనీలలో కులుకులాడే పణ్యవనితలు, వుడిపీ వడుగులు, యిక్కడ అంతగా లేరు. కాని మొత్తముమీద వాటన్నిటికంటె యెక్కువపనిలకడగా పనిచేస్తూ, డబ్బుబలముతోకన్న ఐకమత్యంతోనూ, మంచితనముతోనూ, వృద్ధిలోకి వచ్చినట్లు కనిపిస్తుంది. నాట్యాంబుజములో కర్ణాటక నాటకాలమాట చెప్పుతూ గొబ్బివారి సీనరీ, అందులో బాగా అభినయించే కొందరు నటులనుగురించి చెప్పాను. ఇప్పుడు

నాగేశ్వరరావు, మల్లప్ప, వీరన్న, వాసుదేవను మొదలైన గట్టివేషగాళ్ళు యిందులో వున్నారు.

మొన్నరాత్రి ప్రవేశోత్సవ మైనరోజున, నీభక్తవాత్సల్యమును తెలిపే కబీరునాటకము ఆడారు. ఎన్నిమార్లు చూచినా నీ కథలు రంజించినట్లు, నాట్యరంగముమీద మరొకటి కనుపించదు. కృష్ణకథలు బాల్యలీలాకాలంలో చిలిపిచేష్టలు, వలపుసొగసులు, ముసిముసినవ్వులు, లేతవయసులో అందగిస్తూ విరోధులపట్ల తగని శౌర్యమూ, పట్టుదల చూపిస్తవి. కాదుకాని కృష్ణుని చేతలలో కుట్రబుద్ధి, అంటీఅంటని వైరాగినటనలు, దొంగమాటలు, యెంతవరకూ భూభారాన్ని తొలగించే ప్రయత్నాలు, మధ్యమధ్య తన యోగమహాత్తు చెప్పుకోవడం, మహిమలు చూపడం, యిట్లాంటి మానవస్వభావాతీత ప్రజ్ఞాప్రకర్షణాలతో నిండివుంటవి. ఇక చరిత్రనాటకాలు, ఇతరపురాణకథలు, ప్రహ్లాదవొకటి తప్ప మిగిలినవన్నీ. యీమధ్యవచ్చిన, కన్యాశుల్కమువంటి ప్రహసనాలు, వకటిరెండుమార్లు చూడడానికి బాగుంటయి గాని, తరువాత విసుగొస్తుంది. తెలిసినకథేగా అనుకుంటాము. చూచినఆటేగదా అనుకుంటాము. నీకథలెందుచేతనో అపార రసామృతప్రవాహాలలో విన్నకొద్దీ చూచినకొద్దీ తలపోసి అనుభవించినకొద్దీ యెప్పటికప్పుడు కొత్తగా, ముద్దుగా, అందంగా, రుచిగా, మనోహరంగా, వుంటయి. నిన్ను వర్ణించిన వాల్మీకి, తులసీదాసు, పోతరాజు, కంబను, మొదలైన కైతగాండ్రే మిన్నలై దేశాలను పవిత్రీకరించినారు. నిన్ను పాడిన కబీరు, వైష్ణవ దాసానుదాసుల కీర్తనలే మనదేశంలో

ఆశాలగోపాలము విని పాడి యానందిస్తున్న జాతీయగీతము
లైనవి. నీ నుతులపై గానసారమును గురిపించి, స్వరస్ర
వంతి నాడించి కైవల్యమొందిన త్యాగరాజే, పాటకుల
కొజ్జగా వెలుగుచున్నాడు. నిన్నుదలంచి నీగుణచరిత్రముల
వర్ణించి, నీరూపు, నీచూపు, నీపలుకుచేతలు, జేస్చుకొనిన పాట
లైనా, కృతులైనా, హరికథలైనా నాటకాలయినా, భజన
లైనా, వినుగురానితియ్యదనముతో నోరూర జేయుచుండును.
కృష్ణుడి జీవితాన్ని విమర్శించినవారు, పరిశోధించినవారు, అది
కా దిదికాదనువారు అనేకమంది బయలుదేరారు. పైకి
చిలిపిగా గర్వంగా, దుడుకుగా, దొంగటక్కరిగా కనిపించే
ప్రకృతికి పరమ వేదాంతిలక్షణము లాపాదించి అరచేతిలో
వైకుంఠము చూపించాలని వీళ్ళంతా ప్రయత్నంచేస్తారు.
నీకథలు అంత మానవాతీతంగా వుండవు. పదిమంది మంచి
మనుష్యులలో ఒక్కొకనియందు ఒకటిగాదొరికే మంచిగుణా
లన్నీ నీలోకాభిరామ సచ్చరిత్రములో వొక్కచోట గుమి
గూడి కనిపించునేకాని యెంతవరకూ మంచిమనుష్యులవలె
సంచరింతువేకాని, యలౌకిక దివ్యప్రభావమును, మంచి
చెడ్డలు, పాపపుణ్యములు, దయాక్రౌర్యములు, అన్నిటినీ
లుండజేసి సామాన్యమానవ మర్యాదలకు వ్యతిరేకముగ
భిన్నముగ జరించెడి ప్రవృత్తిని నీవగుపరచవు. అందుచేత
కాబోలు నీగాథలు చవిజూచుకొద్దీ రుచించుతుంటని.

గొబ్బివారు ఆడిన కబీరులో కబీరుదాసు అనుభవిం
చిన సంసారపుకష్టాలు కొన్ని చూపబడ్డవి. అప్పటికే కబీరు
నీకు అన్నిటిని సమర్పించి భక్తిసిద్ధుడైవున్నాడు. ఈమధ్య

బందరులో ఆంజనేయ నటేశ నాటకసమాజమువాళ్ళు కబీరు
నాటకము ఒకటి ఆడారు. దానిని వ్రాసింది విజయనగర
కవిరాజు మల్లాది విశ్వనాథశర్మగారు. ఆడగా చూడలేదు
గాని, జబ్బుగావుండి వెళ్ళలేకపోయినాను గాని, శర్మగారు,
చదివి, వినిపించగా కథంతావిన్నాను. అందులో కబీరుదాసుకు
భక్తిసాధనలో మొదటగలిగిన యిక్కట్టులు, కాశీపురంజేరి
వుపదేశమొందుట, తోడు తురకలు వీనిని మతభ్రష్టుడుగ
నెంచి చిక్కులు తెచ్చిపెట్టుట, సుల్తానువద్ద దెబ్బలు,
శిక్షలు, వీటన్నిటినిదాటి కబీరు నీసేవలోనిలచి యితరులకు
నీభక్తజనావన సామర్థ్యమును చూపించుట మొదలయిన
ప్రథమశిక్షా సందర్భాలు, చూపబడ్డవి. ఇది కొంతవరకు
రామదాసు నాటకాన్ని పోలివుంటుంది, రామదాసు మొద
టినుంచి కొంత సంపత్తిగలిగి నీసేవచేస్తూ తరువాత లౌకిక
పదాభ్యున్నతి వడసి యందులోకూడ రాజసేవకమర్యాదల
కును, భగవత్సేవకును, భేదమెరుగజాలక, చిక్కులజిక్కి, బాధ
లనుభవించి, దానిలో నిన్ను తిట్టి, నీతోయలిగి, నీ వుపేక్షకు
విసిగి, నిన్నొక చిలిపిమాట కోలిబాలునిగ నెంచి, నిన్ను జడి
పించి, కవించెదనని, అబ్బతో చెవుతానని, బెదిరించి, యేది
చేసినా మళ్ళా నిన్నేవలచుతూ, నిన్నే తలపోస్తూ, "ప్రూహా
గలంగి జీవనవు టోలముసంబడి పోరుచున్ మహామోహాలతా
నిబద్ధ పదమున్ విడిపించుకొనంగ లేక సందేహము బొందు
దేహిక్రియ దీనదశం" జిక్కి. ప్రథమశిక్షబొందెడి బాలసాధ
కుని రీతులు కనుపరుస్తాడు. శర్మగారి సాధకకబీరులో యిట్టి
సంశయాలగుపడవు. ఆవేదన లేదు

భ్రమ పుట్టదు. పుటుకతో పురెకు తగిలిన రామభక్తి, విశ్వాసము వదలదు. మొదటినుంచీ కబీరు దరిద్రుడే. నేత పనిలో జీవనోపాధి సంపాదించువాడే. తలపులు, చేతలూ, నీకర్పించి కర్మబంధము వదలి నీయందు బుద్ధిని, చిత్తమును, యింద్రియములను, వీటి స్వతంత్ర సంచారమును, మ్రగ్గజేసి యుండినవాడు. సంగీతమంటే చెవులు కోసుకునేవారు చక్కని పాటకచేరి నెంత సంతోషముతో వినుచుందురో, ఆటలలో కులాసాగలవారు మంచి ఫుట్ బాలు, హాకీ పోటీలను చూచునపుడు యేరీతిగ నాటగాండ్రతో తన్మయత్వమొంది పొంగిపడుచుందురో, వన నగ నదీ గగనంబుల విచిత్రానేక రమ్య దృశ్యంబులం దుత్సాహులగువారు శ్రీనగర మార్గములో నడుగడుగున క్రొత్త వింతల గూర్చెడి ప్రాకృత చిత్రపరంపరల జూచి యేవిధి నలికివడుచుందురో అట్టి తన్మయత్వము, ఉత్సాహము, పొంగుపాటు, యలుక తెరవులు, రామదాసులో నగుపడును. అందమైన సంగతులు చూచి, సంతసించే రసికులందువలె రామదాసులోకూడ 'ధ్యాతృధ్యేయ విచక్షణ', తాను వలచువాడు, నీవు వలపుల కుదురు, అను జంటచూపు లగుపడును. కబీరులో యిట్టి కర్తృత్వ మగుపడదు. త్వదర్పితబుద్ధి-కర్మసంగ మంతరించినవాడు సిద్ధుడు. మనోవ్యాపారాలు నశించినవాడికి నీ చింతకూడ కలగదు. నన్ను తలచడం, పాడడం, నీతో కష్టసుఖాలు చెప్పుకోడం, నీ సహాయ మాశించడం, యివన్నీ నీవొకటిగాను, తానొకటిగాను, తలచే పచ్చిబుద్ధిని చూపిస్తయ్యి. కబీరు బుద్ధి నీలో చేరిపోయింది. ఇట్లా పూర్తిగ అసలే స్వతంత్ర వ్యాపార

విహీనమై నిన్ను చేరినప్పుడల, శుకునివలె అవధూతలల్లె, లోచూపు బయటకు రాకుండ నుండును. కాని కబీరు జ్ఞానియైనా యోగాగ్ని దగ్ధ కర్ముడైనా సంసారములో ఆలుబిడ్డలతో నిలచినవాడు. దేహసంబంధమున కష్టసుఖములు, మంచిచెడ్డలు, కృత్తికరోహిణీకార్తులలో తలజూపు చలిగాలిపిసరులవలె, నీతోనొక్కటియై మొద్దుపారిన యుల్లమున దప్పుడప్పుడు మొలకెత్తుచుండును. ప్రహ్లాదనారదరామదాసాదులకు నిన్నుకీర్తించుచు, పాడుచు, నీదివ్యచరిత్రలాలాపించుచు, పొద్దుపుచ్చు అలవాటు యెప్పుడూ వుంటుంది. గానాభ్యాసి వీధులవెంట నడుస్తూ తనలో తాను గుయి గుయిలాడు కొంటూ గానలోలుడైనను, గాయక ప్రవృత్తిని జూపునట్లు రామదాసాదులు నీయపారమహిమా సౌందర్య వారాశిలో మునిగి యుండియు, నైహిక భావప్రకటనా సాధనములగు పద్యగీతములలో తమ సంతోషమును ఆనంద సమాధిని వెలువరించుచుందురు. కబీరులో భగవత్సంకీర్తనముకూడ, బయటికి చూపికి ఘోరతాడిభక్తిపారవశ్యముకూడ, యెప్పుడో వొకమాటు సందర్భ వశాన మిగిలిన రసాలన్నిటివలెనే లేచాయగ-పగటివేళ మింటితెరవున నల్లాను మబ్బు పింజల లేనీడలు దూరపుకొండల నునుపు వీపులపైయుండినట్లు, మిన్నుల ముఖాపుపై కెగయు చుక్కలు వెన్నెలరేయిలో తెలుకాపునట్లు-కనుపించిన చుంతలో మాటల వాతప నిస్సగ నిరహంకార యోగసమాధి బయలుపడును. ప్రహ్లాదుని యందింతమాత్రపు సందేహముకూడ వుండదు. "పారవు లేచి దిక్కులకు బాహువులొడ్డను సంధు బాజిలో దూరదు ......

...గావవే యనదు " దేహసంబంధ మావగింజంతయైనా కనుపించదు. కబీరులో అప్పుడప్పుడు వొడలిపొందున గలిగెడి పులకరింపు లగుపడును సర్వసామాన్యముగ త్వదర్పిత చిత్తుడై, నిర్వ్యాపారియై, బాలోన్మత్తపిశాచాది భక్తస్వరూపము లేవియుగాక, నిత్యానందమునుకూడ యనుభవింపనేరని యోగసిద్ధిలో, నిర్జీవముగ కనుపించును. భక్తిసాధనలో ఆనందోపలబ్ధి తుది మెట్టుగ వేదాంతు లెంచుచున్నారు. కాని, ఆనందమును అనుభవించెడి ప్రక్రియకూడ నహంకార సంజనితమనియు, భోజ్యభోక్తృభేదముల నపేక్షించుననియు. కర్తృత్వ భోక్తృత్వవ్యాపారములు లేని మొద్దు నడకలే నిర్జీవ సమాధియే యోగసిద్ధికి పర్యవసానమనియు, నా తలంపు.

మేమంతా భక్తుల మనరాము. కబీరు,తులసీలవంటి మహాభక్తులు మాకలియుగములో కనుపించరు. పుస్తకాల్లో యోగిలక్షణాలు కొన్ని చెప్పబడ్డవి. కాని భక్తుల చిత్తప్రవృత్తులు, వారిబాహ్యవేషములలో తేటపడవు. అర్జునుడంటి మహాతపస్వియే కట్టుబొట్టువలువ చేతలలో యోగిస్వభావ మగుపడునని తలచి, స్థితప్రజ్ఞస్య కాభాషా సమాధిస్థస్య కేశవ ॥ స్థితధీః కిం ప్రభాషేత కిమాసీత వ్రజేతకిం॥ అని కృష్ణుని ప్రశ్నింపగా, అతడు, స్థిరబుద్ధి వీటిలో లేదనియు, "ప్రజహాతి యదా కామాన్ సర్వాన్ పార్థమనోగతాన్ । ఆత్మన్యేవాత్మనా తృప్తః స్థితప్రజ్ఞః తదోచ్యతే"॥ అని జవాబిచ్చెను. ధ్యానజ్ఞాన కర్మయోగుల నడతలందు నేమో కాని భక్తునియం దీమూడు పద్ధతులుచేరి జ్ఞానవైరాగ్యాలొక పక్క-

నుంటూ, నిన్నుగురించిన సందర్భములలో మోహస్వభావ సహజమగు లక్షణము లగుపడును. నీభక్తులు కేవలము నిస్సంగులని చెప్పరాదు. మామూలు లౌకిక పదార్థముల మీద పలవు తగులకున్నను, నీమీద నత్యంత సంగము వహించి, నిన్ను బిడ్డవలె, తండ్రివలె, దాతవలె, ఒజ్జవలె, సైదోడువలె, భామవలె, భావించి నీవిషయములో-మోహావేశనిబద్ధులగువారు ధనదారా సుతాదులందు-చూపించు సంగోత్పన్న మనోవృత్తు లన్నిటిని చాటుచుందురు. నిజానికి అనిత్యవస్తువులందు వర్తించు మోహమే పరమార్థమందు భక్తినామమును దాల్చుచున్నది. స్థాయీ స్వభావములో భక్తిప్రేమమోహము లొక్కటియే. వీని వలన నేర్పడు మనోవృత్తులు,సంచారీభావములు, విభావానుభవములు, ఒక్క రీతిగనే యుండును. మోహితుడు అన్నిటిని స్వార్థపరముగ చింతించును. భక్తుడు పరమార్థమున విషయలోకము నూహించును. ఇంతే భేదము. ఆచరణలో మహాభక్తులగు వారిచర్యలు, ధనకామినీవిమోహితులగువారి చర్యలంత దూరముగా వుండవు. అనగా మనుష్యునికి లౌకిక ప్రవర్తనమంతా భక్తిజ్ఞానవైరాగ్యవాసనలతో సంక్రమించి భక్తులం దగుపడును. అందుచేత భక్తులస్వరూపము, ఆచారము, ప్రవర్తన, మాటతెరవులు, చేతతీరులు, యిట్టివిగ నుండునని చెప్పజాలము. మిగిలిన రసాలనుగురించి వ్రాసేవారు, పుస్తకాల సహాయమునకన్న తమ స్వానుభవమును బట్టియే చక్కగ విమర్శించగలిగినట్లు భక్తలక్షణములు దెల్పుటకుకూడ నా అనుభవమే నాకు ప్రమాణమగుతున్నది.-వ్రాయవలసిన పని

యొకటి వెంబడించుటచే భక్తిస్వభావము తెలియరానిదయ్యెను నా అనుభవాన్నిపట్టి తెలిసినంతలో కబీరాది మహాభక్తులిట్లుందురేమో యని వూహించెదము. రామదాసులో కబీరు మహమ్మదీయ భానాధునకు హిందూ దేవతల మీద భక్తివిశ్వాసము లేర్పరచవచ్చి, కథా వ్యవహారమంతకు సూత్రధారిగ నుండి నడిపించెను. రామదాసుకు స్థిరమైన రామభక్తి నుపదేశించి, మరల తానేషాను కవ్వించి, రామదాసు తానేషాల విరోధములు పోగొట్టి, కథనంతను జరిపించినవాడు అక్కడి కబీరు. యోగశక్తిని లౌకిక వ్యవహార నిర్వహణమం దుపయోగించెను. గొబ్బివారి కబీరు స్థిరచిత్తుడై తన సంసార సంబంధములలోనే తనకుగల దృఢభక్తి విశ్వాసములను జూపించుకొనెను. అక్కడ కబీరొకనియంత సూత్రధారి వ్యవహారదక్షుడు. ఉద్దేశ్యసమేతుడై వ్యవహరించినవాడు. ఇక్కడ తన సంసారములో యదృచ్ఛగావచ్చు సందర్భములందు స్థిరబుద్ధి చూపినాడు.

గొబ్బివారు ఆడిన "మహాత్మాకబీరు" అను నాటకమును కవి కేసరి బెళ్ళావ నరహరశాస్త్రిగారు కర్నాటకంలో వ్రాశారు. మల్లప్ప కబీరువేషాన్ని, వీరన్న కాకోదరుడుగాను, నాగేశ్వరావు రత్నాకరుడుగాను, వాసుదేవుడు మధుమాలినిగాను, అభినయించినారు. మొదట సీనులో కబీరు పెళ్ళాము నూలు వడుక్కుంటూ పెనిమిటి యెల్లప్పుడు రామనామము చేసికొంటూ, కుటుంబపోషణ విషయమై ఆలోచించడని చింతపడుతూ వుంటుంది. ఇంతలో కబీరు వచ్చి 'నాటి పోసినవాడు నీరుపోయడా? రామనామమ్మ.

తము జూచువారికి భోజనభాజనవృందంబు లెందుకని సతీమణి కుపదేశించి, తిరిగివచ్చిన యలసటచే పండుకొని నిద్రించుచుండును. మగ్గము మీద వేసిన నూలుబట్ట అసమాప్తిగ పడియుండును. అది పూర్తి చేసి అమ్ముకొనినగాని కబీరు కుటుంబానికి నా పూట గంజి దొరకదు. ఇంతలో నీదివ్యమూర్తి కబీరునాకిట ప్రత్యక్షమై "యస్యానుగ్రహ మిచ్ఛామి తస్యవిత్తం హరామ్యహమ్—"ఎవ్వని గరుణింపనిచ్ఛగింతును, వాని యఖిలవిత్తంబు నే నపహరింతు" నని చెప్పుతూ కబీరు నాకొరకెన్నో త్యాగాలు, వుపవాసాదివ్రతాలు, చేశాడుకాని నే నాతనికెట్టి సేవచేయలేదని, 'పరిత్రాణాయసాధూనాం... సంభవామి' యనే ప్రతిజ్ఞ నీతనివల్ల ఆచరింపలేదని, అంటూ భీష్మాదులమీద నిలపిన లేతచూపు లొకసారి యాపేద దూదేకుల సాలెబుమీద పారించి, మగ్గముకడకూర్చుండి, ఒక క్షణములో ఆ పోటఖద్దరు పంచను స్వర్ణవల్లీసమాలంకృత దివ్యచీనాంబరముగ మార్చి పూర్తిగావించెను. కబీరు, పట్టీపట్టని నిదురలో మగ్గపు చిలుక యాటమాగినను విని యేమిటిదని లేచిచూడగా నా వింత యగుపడెను. ఇది నీచేత జరిగెనదని తలచి ధ్యానింప, సీఘానుకస్వరూప మాతని కొకసారి సాక్షాత్కరించి చూపి యదృశ్యుడ వైతివి. దివ్యప్రభావ లోకసముల్ల గిలిగిలి భక్తి, సక్లిష్టాలి, కొంత తగ్గుమడిన వెంటనే కబీరు భార్యను లేపి యీ సంగతిని తెలుపును. మరునాటి ప్రొద్దున కబీరు ఆ పట్టుబంగారుచీర బజారులో నమ్మజూపగ, కొంతసేపు చూచువారేగాని కొనువారు లగుపడరు. ఇంతలో ఒక ముసలివాడు చలికి వణుకుతూ కబీరు

నెమర్కొనెను. వీని జీర్ణాంబరములు చూచి, కుచేలావస్థను చింతిల్లి, ఆనాటి పొట్టకూటికి గతియైన చీనాంబర మాముడు నలికి గప్పి నమస్కరించెను. ఇంతకూ యీ ముసలివాడెవరు? నీవే కబీరుని దరిద్రదశితలో పరీక్షింపవచ్చి, బ్రాహ్మణవేషమున నగుపడితివి. మరల యీయుడుపును గొంపోయి రామచంద్రు డాతనియింటనే పడవైచెను. కబీరింటికి వచ్చి యీసంగతి చూచుకొని, యిది రామమూర్తిపనిగా తెలిసికొని, రాముని కరుణాప్రసాదమునకు సంతసించును.

కాశీపురములో రత్నాకరుడను వణిగ్వ్యవకుడు చాల సంపన్నుడొకడున్నాడు. ఈతడు విత్తవమోహావ విద్యా బలైశ్వర్యములతో మిడిసిపడుతూ, దుస్సహవాసమునజిక్కి, అవివేకియై, మదాంధుడై తిరుగుచుండును. ఇతనికి కాకోదరుడు దాపరించెను. ఈ కాకోదరుడు మహాదుర్భాషైన వ్యక్తి. చాలవరకు గిరీశం పోకడలు. పైసా చేతలేకుండ, మంచిగుణాలొకటయిన లేకుండ, గొప్పవారిని చేపట్టి, మర్యాదస్థునివలె నుంచి స్నేహితునివలె నటిస్తూ, పట్టినకొంప గుల్ల చేస్తూ, చూచిన సన్నుతాంగుల జెరుప దలచుచూ, నమ్మక ఖరాబుగా వర్తిస్తూ, డబ్బు సంపాదించుకొనే మనిషి. గిరీశానికి అనిమిషము యెట్లాగయినా గడిస్తే చాలు. పూటకూళ్ళమ్మ యింట్లో విస్తళ్ళు యెత్తి అయినా రెండు మెతుకులు తిని, యే వెంకటేశందగ్గరో చుట్టముక్కలకు రెండు పైసాలంది కొని, విలేజి లైఫ్‌లో లభ్యమయ్యే గేదె పెరుగు, ఆవునెయ్యి మహాభాగ్యమని అనుకునే మనిషి. గిరీశానికి డబ్బు వెనకేసుకునే ఆలోచన లేదు. తన తెలివి తేటలకు గడుసుతనానికి

తనలోతాను సంతోషించుకొంటూ, యితరులయెదుట పెద్ద పాయాల చదువరివలె నటిస్తూ, నవ్విస్తూ పెద్ద పోకడలతో తిరుగుతుండే వేషధారి. చక్కని ఆడదాన్ని చూస్తే కన్ను చెదిరే స్వభావ మున్నదికాని గిరీశము డాబుతో నెట్టుకొస్తూ చాలామట్టుకు హాస్యగాడివలె చరించేవాడు. కాకోదరుడు ద్రవ్యార్జనపరుడు. సర్వావగుణ సంపన్నుడు. ఇతని స్నేహం రత్నాకరుడికి యేర్పడ్డది. రత్నాకరు డంతకు ముందు మధుమాలిని అనే కులస్త్రీని లేవదీసి యుంచుకొంటూ, దానిని జీవితకాల మంతా పోషించుతానని వాడి కట్టుకొన్నాడు. కాకోదరుడు కొత్తస్త్రీలను చూపిస్తానని, ఒకనాడు గంగా ఘట్టములకు రత్నాకరుని దీసుకొని వెళ్ళును. అక్కడ వీరు నీళ్ళకోసము వచ్చిన కబీరు పుణ్యసతీతిలకమును చూచి, వ్యామోహితులై యీమె నెట్లయిన లొబట్టవలెనని నిశ్చయింతురు. అప్పటినుంచి రత్నాకరుడికి మధుమాలినిమీది ప్రేమ తగ్గి నాత్రింబగళ్ళు కబీరు పెండ్లాముమీద కోర్కె తీఱు కుండును. కాకోదరుడీ సందు కనిపెట్టి డబ్బు లాగుతూ, ఆ దెంతపని "కబీరు వట్టిగరీబ్ ఆద్మీ రామనామంచేస్తూ, సంసారమేమిటో చూచుకోనివాడు." అని చెపుతూ, ఒకనాడు నీళ్ళు తీసుకు వీధివెంట పోయే సమయంలో, కాకోదరుడు ఆమెను సంబోధించి నరుకులోకి దింపవలెనని యాలోచించాడు. కాని యీ పన్నిదము కొనసాగనట్టు కనిపించెను. కబీర్ బీగము విదిలించుకొని తనదారిన తాను పోవును.

ఇంతలో తలవని తలపుగ ముగ్గురు సాధువులు కబీరింటికి వచ్చి యాతిథ్య మాశింతురు. ఇంటిలో వొక గింజైనా

లేదు. ఎంతతిరిగినా బట్ట అమ్మలేదు. డబ్బు దొరకలేదు. అందుమీద కబీరు, ఆతని కొడుకు-సిరిమాలుని మించిన గుణశాలి-కమాలు, ఒక కోమటింటి కిటికీ కమ్ముల పెకలించి యతిథి భోజనమునకు వలయు పదార్థములను సంగ్రహించిరి. కాని, తమచే తెరచిన కిటికీగుండా యితరులెవ్వరు దొంగలు లోన జొచ్చి గృహస్తులకు ద్రవ్యనాశము కలిగింతురేమో! ఆపాయము రాక తమకు చిక్కుకొనినగాని కమాలు మళ్లా యింటిలోకి వెళ్లి యింటివారిని నిద్ర లేపును. దొంగలని వెంటపడి వారితని కాళ్ళు గట్టిగ పట్టుకొందురు. కురవాడు తాను చిక్కితే తండ్రిసంగతి బయలుపడి యతిథి సత్కారమునకు ఆటంక మేర్పడునని తలచి తన తలకాయి కోసుకొని పొమ్మని తండ్రితో చెప్పును. కబీరు పుత్రశిరమును ఛేదించి యింటికి జని, దొంగిలించిన పదార్థములతో సాధువుల భోజన మమర్చి, ఆవల నిల్లాలునకు కమాలు శిరమును చూపును. ఆమె దుఃఖించి యా శిరమును గంగలో పారవైచును. రాజ భటులు చోరీవృత్తాంత మెరిగి తలలేని మొండి కట్టినే కొరత వేయుదురు. ఇంతలో సాధువు లీసంగతి తెలిసికొనిరి. గంగవొడ్డున నీ స్మరణము చేయుచు, వీరందరూ వెళ్లుసరికి కొరత బల్లెముమీద నాటబడిన కమాలుని మొండి కాయము నీ నామోచ్చారణ మాకర్ణించి చేతులు మొగిడ్చి భజనలో పాల్గొనుచుండును. గంగాదేవి శిరమునొసంగును. సాధువులు దాని నతికించి, కమాలుని మరల బ్రతికింతురు.

ఇంతలో కాకోదరుడు కబీరు నివసించు గుడిసెకు దగ్గరగా నొక రత్నాభరణ [illegible] ఏర్పరచుకొని

వారివెంట వస్తూ పోతూ వుండు వీలుచొప్పున కబీరుపరిచయ మొకింత సంపాదించి, చాల మంచివానివలె నటించుచుండెను. కబీరు పేరుగా, తుకారాం, గుహరామదాసు మున్నగు భక్తులందరికీ కొన్ని జాబులు వ్రాసెను. కబీరు రామయజ్ఞ మొకటి తలపెట్టినట్లును, వీరందరు ఆనాటికి సుత శిష్య బృందముతో వచ్చి, ఆ కార్యము నెరవేర్చ వలసినదనియు, కబీరు ప్రార్థించినట్లు వ్రాసెను. వ్రాసి, రత్నాకరునితో "వీళ్ళంతా వచ్చి పడ్తారు. ఇంట్లో గవ్వైనా లేదు. కబీరు రామయజ్ఞం మానడు. మెల్లిగా నీదగ్గరకు డబ్బుకోసం తీసుకొస్తాను. కొడుకూ, పెళ్ళాంతప్ప వేరేఆస్తి లేదు. పెళ్ళాని నీకు వప్పగిస్తే, అడిగినడబ్బు యిస్తానను. కబీరెంతపనీ చేస్తాడు. చేస్తాడుకాని సత్రయాగం పడనీయడు. ఇక నీకోర్కె దీరునని చెప్పెను. ఈసంగతి మధుమాలిని వెనుకనుంచి విన్నది. విని వొకనాడు రత్నాకరుని గంగాతటోపాంత విహారోద్యాన సీమలో గలసికొని, వీరి కుట్రాలోచన వెల్లడించెదనని, భయపెట్టును. అందుమీద రత్నాకరుడీయమను గంగలో పారవేయును.

తరువాత సంగతంతా కాకోదరుని పన్నిదము వెంటనే జరిగినది. వందలకొద్దీ రామభక్తులు, పెద్దపిన్నలు, విచ్చేసి కబీరు యింటిమీద పడ్డారు. కబీరు అమాయకుడై, కాకోదరునినమ్మి, డబ్బుయిప్పించుమని తనతో వచ్చి. రత్నాకరునకు తనభార్యను వశపరచ నిశ్చయించి, యింటికిపోయి, ఆమెను వీపుపై నెక్కించుకొని, పిడుగులవానలో తడియుచు, తెచ్చి, ధనికునియింట ప్రవేశపెట్టి, రామయజ్ఞమాచరింప వెడ

లును. రత్నాకరుడు బిగముపొందుదగుల నామెయెడ వలపుచేతల పరచసాగును. శ్రుతిమించి రాగములోకి దిగే సరికి, యెటుచూచినా పిశాచాలే! రాక్షసరూపాలే! చలువ రాళ్లుపరచిన చపటానుంచిలేచి, రత్నాకరుని బెదిరించసాగెను. ఇవ్విధి గొంతతరి యాయాసపడి, రత్నాకరుడు తనతప్పు తెలిసికొని, యామె చరణారవిందముల శిరమును దాల్చి మన్నింపవేడును. ఇంతలో కబీరుయింట రామయజ్ఞమఖండ వైభవముతో-విద్వద్వంద్యులు, ధర్మమార్గులు, త్రిజగద్విఖ్యాత తేజులు, రామపదార్చన కుశలులు, తపోధనులగు పెద్దలందరు ఛాత్రవర్గములతో కూడి సదస్యులై యుండి —వికుంఠనగరీసభాంగణంబుల సనకసనందనాది సాధుమండలి స్తుతిపాఠములజదువ, నారదతుంబురాది మునిగాయక శిరోమణులు దివ్యగీతికాలాపములచే కరగింప, జెలువొందు, కొలువుతీరు లవతరించినట్లు—బ్రహ్మానందముగ జరుగుచుండెను. సభ్యులందరూ రామగీతికా సరిత్తరంగములలో మైమరచి తేలుచుండెడి సమయమున, కబీరు సతీమణిని ముందుగొని రత్నాకరుడువచ్చి, తనతప్పుల జెప్పుకొని, సర్వస్వమును రామకైంకర్యమున కర్పించి, కబీరు శిష్యమండలిలో నొకడగును. నిరంతర రామభక్తిచే, సర్వసమర్పిత చిత్తవృత్తిచే కబీరునకు కలిగిన దారిద్ర్యకష్టములు తొలగి, యర్ధాంగి పాతివ్రత్యము నిలిచి, సుతుని యసువులు తిరిగి వచ్చినవి. వీని కాటంకములు గలిగించినందున ధనమదాంధుడగు రత్నాకరుడికి రామభక్తి కుదిరినది.

పై చెప్పిన కథాంశమువల్ల యీనాటకములో యెక్కడెక్కడ రసవత్సందర్భము లుండునో తెలియగలదు. మల్లప్ప గారు మొదటినుంచి చివరవరకు, కబీరుని సిద్ధభక్తిరూపము చూపుచు, అంతర్దృష్టి సంపూర్ణముగ సిద్ధించిన, భక్తివిశ్వాసములు కుదుటుగానేర్పడిన, కామ్యకర్మ వివర్జితుడైన, ముద్దుమొగమును నిలువుకొనుచు, మధ్యమధ్య సందర్భాగతములైన అవస్థలను చూచాయగ ప్రకటించుచుండిరి. వీరు హిందీ, తెలుగు, కన్నడ భాషలలో సర్వస్వతంత్రముగ మిక్కిలి రసవంతముగ వాచికాంగికాభినయముల జరిపి, కబీరుమహాత్ముడు కట్టెదుట నిలచి, తన జీవితోదంతములు 20 వ శతాబ్దపు పాపిష్టిప్రేక్షకులకు చూపవచ్చినట్లుగ, నపార నటకౌశల మగుపరచిరి. నిజముగా కబీరుచరిత్రమే మన యెదుట జరిగినట్లు కనుపించినదిగాని, ఒకనాటక మాడుకొరకు వేసుకొనిన, తెచ్చిపెట్టుకొనిన, సాంకల్పిక నటప్రయత్నము లీ మహానటుని వర్తనమం దగుపడలేదు. వీరి యభినయ విశేషములను తెలుగువారు చూచెడి భాగ్య మెప్పుడు కలుగునో! నాగేశ్వరరావుగారు చక్కని రూపుకలవారు. నాట్యాంబుజములో చాలసార్లు యీతని రాజవేషములను రూప సౌభాగ్య విషయములో ముచ్చటించి యున్నాను. వరదాచారి శిష్యుడందురు. వరదాచారి నాట్యకళలో నిగ్రహమగుపడును. సహజవైఖరు లగుపడును. నాగేశ్వరరావు పాటకచ్చేరీ పసందుల కచ్చెరువంది చెవులు నిక్కపొడుచుకొని ప్రక్కవారి యాలపింపులుకూడ సైపనేరక కొరకొరలాడు, బెంగుళూరు జనీపాగాల రసికోన్మత్తాగ్రప్రముఖు

లీతని యాటలతీరుల నెట్లు అభివందింతునో కాని నాకు మాత్రము యితని గానమాధుర్యమందును, మహోద్భుత స్వర ప్రసరణ నైపుణ్యమందును, గొంతు వారక మెడ తెరపి లేకుండ, సంగీతసంగతి ప్రపంచన మొనర్చు గానవిద్యా కౌశల్యమందును యెంతగౌరవ మున్నను, యితను ప్రవేశిస్తే యెప్పుడు ముగించివెళ్ళునా యనిమాత్ర ముండేది. కొన్నిమాట్లు 'కచేరీ చాలించమని తరువాతి ప్రవేశమున కెడమీయుమని' సైడువింగులో గంటకొట్టినట్టు నాకనుమానం కలిగింది. వీరన్నగారు హాస్యప్రసంగములో సర్వసమర్థుడనియు, ప్రహసనాభినయ విద్యాసర్వస్వ కోవిదుండనియు, మన్నించి, మహిసూరు మహారాజుగారు 'వినోదరత్నాకరు' అను బిరుదమొసంగి యున్నారు. ఈ బిరుదమునకు ఒప్పిదముగ వీరన్నగారు తమ కాకోదర పాత్రమును నిర్వహించిరి. మల్లప్పగారి కళానైపుణ్యమాత్రము మిక్కిలి మెచ్చదగి యున్నది. వీరు తెలుగులోకూడ చక్కగ అభినయించగలరు. కనుక యేనాటికైనా తెలుగుసీమలలో తమ తెలివితేటలు చూపుదురని కోరుచున్నాను. వీరి కంసవేషము రేపుచూచి ఆసంగతికూడ త్వరలో దివ్యసన్నిధికి వ్రాసి, యర్పించుకొంటాను. ఏది చూచుటకైనా, చూచినదాని సరసముగ నాత్మశ్రద్ధదృష్టితో మన్నించి యిమ్మని వ్రాయుటకైనా నీకృపాసంపూర్ణకటాక్ష ప్రసాదములే, కదా? కారణము!

వాని ప్రసాదింప వేడెడి భవత్సేవార్పితస్వాంతుడు,
పురాణం సూరిశాస్త్రి.

శ్రీరామ నాట్యలేఖలు.

II

రామదాసు.

భక్తత్రాణపరాయణా! వేయికన్నుల చూడు ప్రోవవు. నీ వెరుగనిదీ, వినినిదీ, కననిదీ, యుండదు. నా కడుపులో గుటగుటలాడు భావభారాన్ని సడలించుకొనుటకు నే చూచిన మంచి సంగతులు నీకురాస్తున్నాను కాని, నీకేకాదు నీపేరుగా యీ జాబులను చదివే తెలంగీలోకులకు కూడ, వీనివల్లఫలానా లాభం కలుగుతుందని చెప్పలేను. ప్రత్యక్షంగా అనుభవిస్తేనే నాట్యగీతాదుల సొబగు తెలియగలదుకాని, వట్టి మాటలతో యెంత అల్లుకొచ్చినా మనోజ్ఞవిషయాలను కన్నులగట్టినట్టు కూర్చిచూపలేము. అయినా, మా దేశంలో బుద్ధిమంతు లేయేకళల నేవిధి సాధించుచున్నారో విచారించు తెరవున నీకీ లేఖలు పంపుకుంటున్నాను.

మా తెలుగు దేశంలో యింతవరకు శాశ్వతసత్కీర్తి గలిగిన నాటకాలు ఫలానాని యేర్పడ్డవని చెప్పలేము. సాహిత్యప్రసక్తిలో, యిప్పటి నాటకాలేవి ముందునాటికి

నిలుచునో కాని, నాట్యరంగాన మాత్రము మూన్నాళ్ళ ముచ్చటగ వొక వెలుగు వెలిగించి తరువాత వాసితప్పుతున్నవి. గయోపాఖ్యానం, రసపుత్రవిజయం, పాండవ నాటకాలు, చింతామణి, తళ్ళికోట ఏటన్నిటీసారమూగిరిపోయినట్టు కనిపిస్తున్నది. సావిత్రి, హరిశ్చంద్ర, చిత్రనళీయము, ప్రహ్లాద, మొదలైనవికూడ వెనకటంత వుత్తిడిగా చూపరుల రాబట్టడంలేదు. ఇప్పుడు కొన్ని క్రొత్తఆటలు తెలుగు రంగాన చిందులాడుతున్నవి. కాని, యివి యెన్నాళ్ళ ముచ్చటించునో చెప్పలేము. సామాన్యంగా కావ్య నాటక సంగీతాలు పదిమాట్లు వింటే, గారెలు కనరెక్కినట్లు వెగటు పారుతవి. 'హరినామస్తుతి సేయుకావ్యము సువర్ణాంభోజహంసావళీసురుచిభ్రాజితమయిన మానస రసస్ఫూర్తిన్ కలుగొందు'నని పోతన్న చెప్పినట్టు, యెన్నిపాటలు విన్నా "ఇకనైన నామొరవినరాదా" "ఏతీరుగ నను నీకృప జూచెదవో ఇనవంశోత్తమరామా" వగైరావాటిలో కనుపించే అందం, యేపల్లవిలోను, రాగాలాపంలోను కానరాదు. నాటకాల్లోకూడ నీమహిమార్ణవతరంగములను చిత్రించు ఆటలే యెన్నిమాట్లుచూచిన వెగటొందని యందంప్రోగులై జెన్నారుతున్నవి. ఇంతకూ, లలితకళలు రచించుట వాటిని చూచి ఆనందించుట, నిన్ను జేరు ముముక్షుసాధనలలో ఒక పద్ధతిగా కనిపిస్తుంది. మనుష్యుడి పెద్దకోర్కె, బాల్యం నుంచి ముదిమిదాకా నిలిచే సర్వవయః సామాన్యసంకల్పము పరమసంతోషము, నీదివ్యస్వరూపసౌందర్యాన్ని తెలిసికొను వేడుకగా కనిపిస్తుంది. ఈకోర్కె కడుపులో మండుచుండుట

చేతనే మనుష్యుడు కల్పించుమనోజ్ఞకళలన్నీ నీపరంగా, నీ విశ్వధర్మాలను, లీలావిలాసాలను, రూపసంపదను, చూపునవిగనున్నవి. రమ్యవిషయానుభూతి, రమణీయ వస్తుసంకలనము, మోహావేశతో నరుని మనోవృత్తు లవలంబించెడి మార్గాలే.

"నినుజింతించుచు బాడుచున్ బొగడుచున్ నీదివ్యచారిత్రముల్
వినుచున్ జాతురుగాని యితరాన్వేషంబులన్ జాతురే
ఘనదుర్జన్మపరంపరాహరణ దక్షంబై మహాయోగి వా
గ్వినుతంబైనభవత్పదాబ్జయుగమున్ విశ్వేశవిశ్వంభరా॥"

సావిత్రి, హరిశ్చంద్ర, నాగానందం, మొదలైన నాటకాలు ప్రాపంచిక ధర్మాలమీద ఆధారపడివుంటవి. ధీరనాయకులందరిలో కొంతపట్టుదల, బిగింపు; లౌకికమర్యాదలను మానవధర్మాలను, పరమప్రమాణంగా యెంచుకొని వాటికోసం పెనుగులాడే యహంకారము,—సంకల్ప ప్రవృత్తి కనువడుతుంది. అంతేకాని "సర్వధర్మాన్ పరిత్యజ్య మామేకం శరణం వ్రజ । అహంత్వాం సర్వపాపేభ్యో మోక్షయిష్యామి మాశుచ॥

'చిక్కడు వ్రతముల గ్రతువుల జిక్కడు దానముల శౌచశీల తపములఁ ... హరిభక్తి జిక్కినభంగిన్ ।

అనేమాట వారిలో కనవడదు. ఇట్లాంటి యూహాలు వదలుకొని స్థిరచిత్తులై, నిన్నే తలచుతూ, నీమీదనే దేహాసంబంధమైన మనోవృత్తులన్నిటిని చూపుకొంటూ, ఆత్మతృ

స్ఫూర్తై చరించు మహాభక్తుల జీవితాలను తెలిపేఆటలు దరిలేని మకరందసాగరములై, యనంతసౌందర్యరాసులై యున్నవి. మా తెలుగువాళ్ళు యీనాటికీ వృథాచమత్కార కలుషితంబులగు నాట్య వినోదములతో విసుగొంది, నీ భక్తకథల నాదరింప మొదలిడినారు.

హిందూదేశంలోకల్లా నీపేరు పెంపులు తెలుగుసీమ లందే యెక్కువ నిలచి యున్నవి. నీగొప్పశక్తులు చాల వరకీప్రాంతాలలోనే వాడుకకువచ్చి, ప్రాచుర్య మొందినవి. నీ కష్టాలన్నీ యిక్కడనే వెళ్ళమారినయి. ఇంటింటా రామ పటము. పూరపల్లెలలో రామభజన. సరిగోలు జ నా ని కి సీతారామనామధేయాలు. పాటలన్నీ రామమయం.

“గౌతమ్యాంత్రితయంవరం” అన పేరొంది, పవిత్రమై చెలగు గోదావరితల్లిచే తన మూపుపై నీవుమెట్టిన గుట్టనీడలను మోయుచు, నీవు తిరిగిన భీకరారణ్య ముద్రిలను దాల్చుచు, సీతమ్మ జలకమాడిన వేడిబుగ్గల మొదలు, పట్టిసపు కొండ వరకుగల కొండకొండకు, చెట్టుచెట్టుకూ, వాగువాగుకూ, పట్టి యున్న నీ దివ్యపాదాంబుజ రజస్సంపర్కమును పొంది యులరుచు, గాలి యూపులకు మూలిగెడి వెదురుపొదలలో నీస్మృతి గీతికారవముల నాలకించుచు, మెలికమెలికలలో వింతరూపుల తలజూపు వన్య సౌందర్యమున కబ్బురపడుచు, కొండదరులపై నొంటరిగ నిలచు పొదరిండ్లలో, నీ బహువర్షాశ్రమమున వీత కంటకమై, మునిజనావాస యోగ్యమై, చెన్నారుచుండిన జన స్థానపు జడదారి గుడిసెల స్మరించి, యులరుచు, అడుగడుగున

ప్రొక్కులిడు వేడుకతో నల్లన పాఠశాలకు జేరనరిగెడియాట లమారి బాలకునివలె, వంకరటింకరలు దిరుగుచు, యుగసంధువలె దినసంధ్యలందుచూ, విశ్రాంతరాశముల దీంద్రించు నీ రవి కుల పవిత్రాప ప్రభావపూర్ణ రాగవల్లరి నవలోకించి, సంబరపడుచూ, గిరితటంబులపిల్లయులలతో నీ భజనతాళముల వినుచు, మెట్టలనుండి దొర్లుచు, పల్లాన పొరలుచు, రాళ్ళ సందున బురబురలాడుచు, నుడిగుండములలో సలసలలాడుచు నీ వనవాస చరితాలంకృత సారభూముల సంపర్కమున దోహదవర్గముల సంగ్రహించుచు, నీ లోకాభిరామ నిత్యకల్యాణ సంకల్పములు నెరవేర విప్పొంది చవిటికారుచే నల్లాడు పల్లపు ప్రరలను బహు సస్యశోభితంబులగు సుక్షేత్రములుగ జేయుచు, ఘన దురితానుబంధమున నలసులై కలిదోషతుషార విలుంఠిత మానసాంబుజులగు త్రిలింగ దేశీయుల కైహికాముష్మిక విభూతిపరంపర లొసంగుచు, దనరెడి మా గోదావరి తల్లి, నీ భద్రగిరి సామిప్య సంచారిణీ యగుటనేగదా యింతటి పుణ్యశీల యైనది ? నీసేవక వనేచరుల నివాస నిలయముల నుండి పారివచ్చెడి పంపాతరంగిణీ సలిలవర్ధితము లేగదా మా భాగ్యభోగాలు? ఏనాడు విడిసితివో పర్ణశాలయందు? ఏనాడు చూచితివో పంపాసరోవరపు తమ్మిసొబగులను? ఇక్ష్వాకుమొదలఖండైశ్వర్య మనుభవించిన సాకేత సామ్రాజ్య నిలయమే సిథిలమైనది. ఇక నీ వనవాసచిహ్నము లేగతి నిలువగలవు? ఆర్యకులప్రదీపకుడవై, రవివంశ ప్రభాభరితుండవై, యఖండైశ్వర్యముల ననుభవింపవలసియు, మాపుణ్యవశమున నెటు లనో యీప్రాంతముల దిరుగ వచ్చితివి. తప్పిపోయిన సీత

ష్మని ఒడిలో బెట్టుకొని యానాడే గాలితెరవున 'ఇదిగో జనస్థాన'మని చూపుచు ఒకపూటయిన విడిది సేయక, యెగిరి పోతివి. నిన్ను పట్టి, కట్టి, తెచ్చి, మా యందరి నడుమ నిలువ జేసినది - యింటింట నీపేరు మోగునట్లొనర్చినది- మా బైరాగిబంటు గోపన్న. వీని భక్తిప్రలాపాలే రామదాసు నాటకంలో కనపడేవి!

నేనీయేడు మూడు రామదాసు ప్రదర్శనాలు చూశాను. మోతేవారిదొకటి, నటప్రకాశిక శాస్త్రుర్లుగారు ఆడించినదొకటి, అల్లూరి కృష్ణవిలాస సభవారి దొకటి. ఇందులో చెప్పదగిన పెద్దవేషాలలో అల్లూరు రామచంద్రారెడ్డిగారు, ఘంటసాల రాధాకృష్ణయ్యగారు కబీరుగాను; కొచ్చర్లకోట రంగారావుగారు తానీషాగాను; ఈడపల్లి సూర్యనారాయణ, రామాయణం సర్వేశ్వరశాస్త్రి, అల్లూరు రామరెడ్డిగార్లు భద్రాద్రి భక్తాగ్రేసరుని రూపులోను, చెప్పతగినట్టుగా అభినయించినారు.

నాట్యాంబుజంలో రామదాసు భక్తిస్వభావాన్ని విపులంగా విప్పి చెప్పాను. అందులో బళ్ళారి రాఘవాచారిగారి అభినయ వైఖరిని తప్సీలుగా విడిమాటలకందువరకు చిత్రించినాను. ఇప్పట్లో వీరి వ్యాఖ్యానమే ప్రమాణంగా తోస్తుంది. వీరి ఆటను బట్టేన్నీ, దాశరథీ శతకం, రామదాసు కీర్తనలు భక్తియోగపు లక్షణాలు, చదివిన్నీ, నేను తేల్చుకొనిన స్వభావస్వరూపములోనే రామదాసు నాకంటి కగుపడుతాడు.

ఈతని భక్తిస్వభావంలో బాలకచేష్ట లగుపడును. నిన్నొక వేల్పు పెద్దగ, నెక్కడనో పాలకడలి పాము సెజ్జపై బరుండి సుఖించు శ్రీపతిగ నూహించలేదు. వైకుంఠపురములోని మందార వనాంతరంబుల చలువరాతి యరుగులపై భక్తశ్రేణి గుమిగూడి కొలింప రమావినోదమున హాయిగ కాలముగడపు లీలాపురుషునిగ భావించలేదు. సాకేత నగరములో తమ్ములు గొలువ, నాంజనేయాది మహాబలులు దాసులై పరివేష్టింప, దుష్టభీకరంబుగ శిష్టజనానంద సంధాయకంబుగ భూశాసనమొనర్చు చక్రవర్తిగ నెంచలేదు. తనతో ఆడుకొను సైదోడువలె, తమ్మునివలె, ముద్దుల మరందివలె, గొప్పగుణాల పెనురాశివలె, సకల సద్గుణ సంపన్నుడగు పరిచయస్తునివలె చింతించి. యీ భావమునకు తగిన ప్రవర్తనలో రాఘవాచారిగారు రామదాసునడతలను చూపించిరి. రాముని కళ్యాణోత్సవములో చూపిన యుత్సాహము తనకూతురు పెళ్ళియైనట్టు కనుపరచెను. కబీరు వచ్చినప్పుడు వాని మహిమను చప్పున తెలిసికొనడంలో ఆదరించడంలోకూడ నిట్టి యమాయక బాల్యోత్సాహమునే వెలిబుచ్చిరి. తరువాత తాశీల్దారీ పని రాకముందు భద్రాద్రి పౌరులను రామాలయము గట్టించుటకు డబ్బు వేడినప్పుడును, రఘురాముడు పిల్లవాండ్లతో రామభజన వేడుక జరుపునపుడు వెనుకనుండి వచ్చి 'పుత్రాదిచ్ఛేత్ పరాజయం' అను న్యాయ మీబుడుతని భక్తివిశేషములో సిద్ధించెనను గర్వానందముల ప్రకటించునపుడును, తానీషావద్ద జరిపిన సంభాషణములోను, రాఘవాచారిగారి పోకడలు పైచెప్పిన స్వభావ నిర్వచనానికి అను

మెరుపుగా యుక్తంగా రామదాసు మున్నగు భక్తపాత్రల కొప్పదేమోయని సంశయించుచున్నాను. చక్కని అర్ధజ్ఞానం, మంచిగాత్రము, రాచనడవడికి పెట్టినపేరు, వొప్పియున్న వీతడు గద్యాభినేతల దారులంటక తనకు దైవమొసంగిన ప్రత్యేకశక్తి ప్రసాదములు విప్పారి రంజించునట్లుగ, ధీరోదార శృంగార నాయక వేషములను, దుర్యోధనాది రాజరాజభూమికలను ధరించి, యాంధ్రుల నెక్కువసంతోష పెట్టగలరని యానుకొనుచున్నాను. సర్వేశ్వరశాస్త్రిగారు సహజముగ బ్రహ్మతేజంబొలికించు స్ఫురద్రూపి. ఆడంబరము, గందరగోళము లేక యుక్తముగ మంచి నిగ్రహముతో కథాంశములను జాగరూకతతో పరిశీలించి సందర్భోచితముగ అభినయించగల సమర్థుడు, వివేకి, తూకమెరింగిన మనస్వి. వీరు రేమూరాలనోవుండి ప్రస్తుతనాట్యలోకవు నడతలను గరవజాలకున్నారు. వీరిస్థితిగతులు కొంచమిరకాటపువైనను మహారాజుగారే యిట్టి నటులను అప్పుడప్పుడు యితరప్రాంతములకు బంపి యచ్చటి నాట్యాభినయ విశేషములను జూచు అవకాశము లేర్పరచినచో, సర్వేశ్వరశాస్త్రిగారు తెలుగు నటులలో పెద్దపేగు వహింపగలరని నానమ్మకము.

అల్లూరి రామచంద్రారెడ్డిగారి కబీరు వేషమునుగురించి యెరుగనివారు లేరు. వీరి విగ్రహము, గాత్రము, నడవడి, ప్రశంసాతీతమై ప్రథమప్రవేశమందు తక్కుడునటులను, ప్రేక్షక సమాజమును, ఒకవిధమైన భక్తివారిధిలో ముంచివైచును. ఈపట్టులో నాటకకర్తయే కబీరునకు యెక్కువ యవకాశమిచ్చి యున్నాడు. అదియొకపాటకచేరీగా పరిణమిస్తూ,

మిక్కిలి జాగుసేయుచున్నది. గానలోలుర కిది యెంతమనోహరముగనున్నను, కథాసంవిధానమునకు అడ్డమువచ్చి, బండికొయ్యవలె కథతో అతుకని యిడ్డంకి కలుగుచున్నది. రామదాసు, కబీరునకు ప్రణమిల్లు నవసరమున రామచంద్రరెడ్డిగారుకూడ రామదాసునకు వందనమొనర్చిరి. ఇది యితర కబీరు లెవరునుచేయ లేదు. శిష్యుడు కొంచె మించుమించుగా గురువంతవాడు అయినప్పుడే గురువుయొక్క మహిమాతిశయములు తనంతట తాను తెలిసికొనగలుగును. గురుశిష్యులొకరిశక్తి నొకరు తెలిసికొనినప్పుడే, వీరి మానసప్రవృత్తులొక్కరీతిగ నుండినప్పుడే, పొందు కలియును. అట్టి గురుశిష్యసమాగమ మేర్పడినప్పుడే, లోకోపకారకంబగు మహాకార్యములు సిద్ధించుచుండును. ఈ విషయమును ప్రకటించి, కబీరుని వినయ సహృదయముల చూపినందుకు రెడ్డిగారిని మెచ్చుకొన్నాను. చివరభాగాలలో తానీషాతో మాటాడు సందర్భాల్లో, బెంగుళూరి రాఘవాచారిగారి అభినయ మిప్పటికిని యుత్కృష్టతమముగ నెంచుచున్నాను. కబీరు, రామదాసునకు భక్తితాత్పర్యములు కలుగజేయుటకన్న మహమ్మదీయ ప్రభువుకు హైందవదేవతలమహిమాప్రభావములనుచూపించి, భక్తుల తపశ్శక్తిని తెలియపరచి, హిందూమతమం దాదరణ కుదర్చవచ్చిన సూత్రధారిగ భావించి, రాఘవాచారిగారు అభినయించారు. అదే సమంజసముగ తోస్తున్నది. ఈఅర్థమును రెడ్డిగారు సంపూర్తిగ మన్నించి నట్లగుపడదు. ఘంటసాల రాధాకృష్ణయ్యగారి రూపరేఖావిలాసములు, గారినమాధు నాట్యాంబుజములో ముచ్చటింప బడినవి.

వీరి అభినయము చాలవరకు, రెడ్డిగారి పోకడల ననుసరించి వుండును. ముఖ్యముగా సిద్ధ కబీరు వేషధారణ కుపయుక్తమగు అంగవిస్ఫూర్తిగలిగి, హిందీకీర్తనల పాడుటలో మనోహరముగ స్వతంత్రించగలరు. ఈనాటకంలో కబీరు సిద్ధభక్తుడై ప్రవేశించి, కథాంశములు యితన్ని అంటీఅంట కుండుటచే, యిందులో నాతడు అభినయించాలిసిన భావవిపర్యయాలు-రసోద్రేకాలు వుండవు.

తానీషా వేషంలో కొచ్చర్లకోట రంగారావుగారు బహుబాగుగా చేసిరని విన్నవించుచున్నాను. వీరి నబాబు ముస్తాబు, నడవడి, గాంభీర్యము, పలుకుపదునులు, గోలకొండ ధరాధినాథుని కొప్పిదముగ నున్నవి. సాధువేషముగ రామదాసును పరీక్షింప వెళ్లినప్పుడును, రామలక్ష్మణులై, సొమ్ము చెల్లింపవచ్చినప్పుడును రంగారావుగారు చక్కని సందర్భశుద్ధిని రసపారవశ్యమును వెల్లడించిరి. నటప్రకాశిక శాస్త్రిగారి నాటకాల్లో రంగారావుగారు చిల్లరవేషాలుకూడ కొన్నిటిని అందముగ నాడి హాస్యప్రసంగములో కొంతసామర్థ్యమును చూపించెను.

చిల్లరవేషాలలో, బందరులో పెద్దవేషాలు రాజపాత్రలు అభినయిస్తూ నాట్యసంబంధమైన ప్రజ్ఞలుచాలా సంపాదించిన కృత్తివెంటి సుబ్బారావుగారు మంచి హాస్యనైపుణ్యమగు పరుస్తారు. తెలివితేటలకుతోడు నిగర్వము, యేవేషమిచ్చినా సంతోషంగా అందుకొని చక్కగా నేర్పుగా ఆడడం, కలిసికట్టు, యీతనిలో యెంచదగిన గుణాలు. పెద్దవేషాలలో మెప్పించగల సర్వాంగ శిక్షితులైన నటులు హాస్య

భూమికల దాల్చుచు చిల్లర వేషములు వేసేయెడల నాటకమెక్కువ రక్తి కట్టుతుంది. భావధారమున్నచోట సంగీతాన్ని విసిరి రసాభినయాన్ని అడ్డపరచేకన్న, హాస్యప్రసంగాల్లోనే సంగీతాని కెక్కువ అవకాశ మివ్వవలసి వుంటుంది.

తెలుగుదేశానికి పేరెత్తిన దివ్యమూర్తి భద్రాద్రి నివాసు డొకడే. వానిపేరు పెంపులకు కారణమైనది, గోపన త్యాగన పోతనాదుల భక్తివిశేషమే. అందుచేత మా దేశంలో నీ యుత్సవాలు జరిగినచోటల్లా రామదాసు చరిత్ర జనరంజకంగా పలువురాడేటట్టు నీవు ప్రసాదించవలెను. ఆడగల నటులు లేకపోలేదు. ఇదివరకు పేరెన్నిక లేకపోయినా నీ యనుగ్రహాన నిన్ను ప్రసన్నించు మంచి ఆటలలో పెద్దవేషాలు వేసి ముందుకు రాగలరు. తెలుగుదేశపు యూరివల్లెలలో నీభజనలు, నీ నామ సంకీర్తనము, నీభక్తుల చరిత్రములు సర్వదా తాండవించునట్లు నీవే చేయవలెను. భవద్భక్తిమేన భవాన్దేహి మహ్యం భవానేవదాతా త్వదన్యం నయాచే," ॥

ఇట్లు ప్రార్థించు,

భవత్కటాక్ష చంద్రికా సంతృప్త ధీశ్చాతకంబు——.

సూరిశాస్త్రి.

శ్రీరామ నాట్యలేఖలు.

III

హరిశ్చంద్ర.

సర్వేశ్వరశాస్త్రి — హరిశ్చంద్రుడు.

విభీషణవిభో! జానకీమనోహరా !!

మావూళ్ళో ఒక అపూర్వమైన నాటక మయింది. ఆట పాతదేకాని ఆడినరీతి క్రొత్తది. తెలుసుకొనేవాళ్ళకు దానిలో కావలసినంత తెలివగుపడ్డది. విజయనగరాన్నించి వచ్చిన ఒకబ్రాహ్మడు సత్యహరిశ్చంద్ర నాటకాని కొక క్రొత్తఅర్థము తెచ్చిపెట్టాడు.

రామాయణం సర్వేశ్వరశాస్త్రి స్వాభావికంగా మంచి సాధువు, నిగర్వి. పుటుకపరువు, కొంచెము సంస్కారము, సత్ప్రవర్తన నియమపరిజ్ఞానము, చల్లనిమనస్సు, కొంత భక్తి వైరాగ్యసంపత్తి, యీతని నిత్యజీవనములోనే స్ఫురించుచుండును. మంచిబ్రాహ్మడు, స్ఫురద్రూపి. నిష్కపటమైన నిరాడంబరమైన మనస్సు. ఇదంతా, యీతని పరోపకారసంకల్పము లన్నీ, చందమామవలె నగవుసొబగులతో ప్రకాశించు ముఖ

మండలంబున తేజరిల్లుచుండును. ఇతను నాబుద్ధిలో విద్యానాథవేషము వేయడానికి తగిన తేజస్వి. పరాశరుడు, పరశురాముడు, అశ్వత్థామ మొదలైన బ్రాహ్మణ తపోధనుల కితడు నిస్సంశయముగ పనికివచ్చునని నమ్ముతాను. నిజంగా విశ్వప్రదర్శనాలనాటి యాపత్కాలములో సర్వేశ్వరశాస్త్రిగారే దయదలచి అడ్డుపడకుండిన నటప్రకాశిక నప్పుడే క్రింద పెట్టియుందుము. ప్రసిద్ధనటులందరివలె నీతనుకూడ పాత్రస్వభావమును, కథాసందర్భమును లోతుగ పరిశీలించి అభినయించువాడు. హరిశ్చంద్రనాటకమున కీతడొసంగిన భావవ్యాఖ్యాన మపూర్వ మగుటయేకాక, అందీతని యభినయరీతులు నవీనాంధ్ర నాట్యాభినయవిజయములలో నొక్కటిగ నుండునని భావించుచున్నాను. ఈతని విగ్రహము కొంచెము కుదిమట్టవుదై షట్చక్రవర్తులలో మొదటిపేరుగ బరిఢవిల్లి సప్తద్వీపవిశాల భూభరణభార ధురంధరుని పెంపుపటిమల జూపకున్నది. ఈ విషయములో హరిప్రసాదరావుగారికి చాలినవాళ్ళు మనవైపున లేరనేచెప్పవచ్చును. సర్వేశ్వరశాస్త్రి, గౌనులో కొంచెము మునిగిపోయినట్లు కనుపించెను.

సామాన్యంగా హరిశ్చంద్రనాటకం చూచేవాళ్ళకు ఆకథ యీరీతిగ తోస్తుంది. రవికుల సంజాతుడగు హరిశ్చంద్రుడు సత్యశీలుడై పుడమి నేలుచుండెను. వనితాసందర్భములందుకూడ నితడు నిగ్రహము కలవాడు. ఇంద్రసభలో సత్యవంతుల ప్రశంస రాగా, రవికులపురోహితుడగు వసిష్ఠుడు హరిశ్చంద్రుని పేరు, వేల్పుకూడలిలో బాహాటముగ ప్రకటించెను. ఏనాటినుండో వసిమునిమీద పాడుగొనియున్న విరో

చినలాభవః త్రిగుణాతీతమగు బ్రహ్మానందోపలబ్ధి- మోక్షము. దీనిని మనవారు తపస్సువలన సాధింపవచ్చునని చెప్పుచున్నారు. తపస్సంటే మంత్ర పునశ్చరణము కాదు. శిష్టవేషధారణము కాదు. 'సత్యం తపశ్శాంతం తపః ఋతంతపః శమస్తపః దమస్తపః' మున్నగు శ్రుతివాక్యములలో దానము, విద్య, సత్యము, శమదమాదులు, శాంతము మున్నగు మానసిక వృత్తి విశేషములను మోక్ష సాధకంబులగు, పరతత్వ నిరూపక సమర్థంబులగు, తపోవిశేషములుగ నెంచియున్నారు. సత్యతపంబున మోక్షము సిద్ధించగలదు. కాని అభ్యాసములో సత్యయోగి నిర్ద్వంద్వుడై యోగసిద్ధిని సంపాదింపవలెను. అనగా సుఖదుఃఖములు, లాభాలాభములు; జయాపజయములు అనే విచక్షణ నశించవలెను. వీనిని సాధించుటకు ధన దార పుత్రాత్మకంబగు నీషణత్రయము సంపూర్ణముగ నశించవలెను. హరిశ్చంద్ర నాటకములో మునుమొదలు హరిశ్చంద్రుని ధనమంతయు కౌశికున కర్పింపబడినది. ఇందులో హరిశ్చంద్రుడు ధనేషణమును జయించినాడు. తరువాత చంద్రమతి లోహితాస్యుని అమ్ముకొనుటయే గాక పుత్రుని మృత కళేబరముపై నిర్మోగమాటముగ శ్మశాన సుంకమును వసూలుచేయగల ధీరుడైనాడు. ఆవల పెండ్లాము గొంతు తెగనరుకు దండిగుండెను సంపాదించినాడు. ఈరీతిగ ధన దారాపుత్రరూపమున మనుష్యుల కర్మబద్ధుల గావించు నీషణత్రయముల జయించుటచే, సుఖదుఃఖ సమీకరణముచే నియత కర్మానుష్ఠానముచే, హరిశ్చంద్రుని సత్యతపస్సు మోక్షదాయకమైనది. ఊరికే 'నేనబద్ధమాడను' అను ప్రతిజ్ఞ

పెట్టుకొని మొండిపట్టుతో పెనుగులాడినందువల్ల మోక్షము సిద్ధించదు. అప్పట్టున సత్యవ్రతముకూడ రాజస సంకల్పములలో నొకటి యగును. సంకల్పమున్న కావున యోగసమాధి కుదరదు. సంకల్పము సద్విషయాశ్రితమైనా దుర్వ్యాసంగ ప్రేరకమైనా, సరే, కర్మస్పర్శ కలిగించక మానదు. ఈషణత్రయములను జయించుటకు ప్రేరణ హేతువై, బుద్ధిని ద్వంద్వవిహీనముగ నొనర్చుటకు కారణమై, యుపచరించినప్పుడే యేవ్రతమైనా, యెట్టి నియతియైనా, తపస్సనిపించుకొనును. ఇట్టి తపస్సుచేతనే మోక్షము సిద్ధించును. హరిశ్చంద్రనాటకపు పరమావధి రాజసంకల్పమైన సత్యసంరక్షణము కాదనియు, నిర్గుణమైన మోక్షోపలబ్ధి అనియు, నాటకములోవచ్చు రాజ్యదానము దారాపుత్రవిక్రయము మున్నగు అవస్థలు ఒకమహారాజునకు దశావిపర్యయముచేత కాలవశమున యేర్పడ్డ యిక్కట్టులు కావనియు, నివియన్నియు నీషణత్రయమును జయించు యోగసాధనములనియు, శిబిరంతిదేవ బలిచక్రవర్తిఇత్యాదులు దానతపస్సుచే మోక్షమును సాధించినట్లు-వ్యాసాదులు విద్యాతపస్సుచే కైవల్యమొందినట్లు - హరిశ్చంద్రుడు సత్యతపస్సుచే సంసారవారిధి దరించి త్రిమూర్త్యాత్మకంబగు నిర్గుణబ్రహ్మస్వరూప సాక్షాత్కారమును పొందెననియు, హరిశ్చంద్ర నాటకపు ఆధ్యాత్మికార్థమిదియనియు, సర్వేశ్వరశాస్త్రిగారు భావించి తదనుకూలముగ ప్రతిసందర్భములో నిర్ద్వంద్వ యోగసమాధిని, అరిషడ్వర్గములను, ఈషణత్రయములను, జయించు సాధకవైఖరిని యగుపరచిరి. చిన్ననాట నుండి

బాలివాలా మున్నగు ప్రసిద్ధనాటకసమాజాలు పెక్కింటిలో హారిశ్చంద్రనాటకమును చూచుచుంటిని. ఇంద్రసభ, ఆటవిక రంగములు, అడవులుకాలుట, గంగదాటుట, శ్మశానవాటికల భీభత్సతామసాకారములు, విశ్వేశ్వరాలయము, నక్షత్రకుని వెకిలిగంతులు, విశ్వామిత్రుని క్రోధానల విస్ఫులింగములు, కలహకంఠిని 'అనేక శతభాండాని భిన్నానిమస్తకే' యనెడి సంసారతాపత్రయము, బడిపిల్లల చెలగాటలు, లోహితుని పాముగరచుట, రాజసభలకొలువు బజాయిలు, దండధరుల దుడుకుడాబులు, మున్నగు ప్రాసంగికరంగ ప్రదర్శనాలంకార సంపత్తితో నొకరినిమించి యొకరు కలకలలాడించుచుండిరే కాని, యీనాటకపుఆధ్యాత్మికార్థమును నాటకావస్థల వేదాంతసాధన సూచనలను, గుర్తించి వెలిబుచ్చినవారొకరైన కనుపడలేదు. ఈ మహాకార్యమును క్రొత్తగా స్వతంత్రముగా భావించి యుద్దిక పొందికలతో రమ్యముగ నిర్వహించి యభినయించిన మొదటినటుడు మన సర్వేశ్వరశాస్త్రియుని దివ్యసన్నిధి కెరుకపరచు సాధువిధేయుడు, సూరిశాస్త్రి.

శ్రీ రామనాట్య లేఖలు

IV

నటపరిశీలిక నాటకాలు.

హనుమద్గురో! కరుణానిధే!

మావూరొక చవిటిపర్ర. నీవు నివాసముగ నేర్పరచుకొన్న భద్రగిరీ ప్రాంతముల జెన్నొందు విచిత్రాద్భుత రమణీయదృశ్యములు మా మాగాని గోతులలో కనపడవు. కొండలేవు, నదులు లేవు, చేరువనున్న సముద్రమైనా, నూతుల్లో వుప్పు నీళ్ళు, యిండ్లగోడలకు చవిటి బెత్తికలు కలిగిస్తున్నదే కాని సైకత వేదికాతలంబుల వెన్నెలరాత్రుల విశ్రమించి వినీలవీచికాపరంపరలను తరంగభంగ ముక్తాహార రామణీయకమును వీక్షించు భాగ్యమొసంగదయ్యె. బందరు వాళ్ళము చల్లగాలికికూడ కరువు వాచాము. నీవు పదునాల్గేండ్లు అడవులపట్టి దిమ్మరిన దక్షిణాపథములో యీనాటికి నిలచియున్న హిందూరాజ్య మిదియొకటె అనే కాబోలు, నీభక్త సేవకుడు ఆంజనేయుని యునికిపట్టు లీసీమ లని కాబోలు, మహిసూరు రాజ్యములో యింత వనారామసౌందర్యమేర్పరచి చల్లని

పిల్లగాడ్పులతో, వచ్చీ పోయే జల్లువానలతో, చక్కని పచ్చిక పట్టులతో, కమ్మని ప్రసూనసౌరభములతో, కండ్లకింపుగ వెలుగొందు సంజసొబగులతో, వలంకరించియున్నావు. ఈగాలిలో యిచ్చటి పచ్చిక పూజొంపముల మనోహర పరిస్థితులలో చేతము చల్లవడి కలము కాకితము సందడించుచున్నవి. బందరులో డెందము గందళించు ప్రకృతివైచిత్ర్య మగుకడకున్నను పౌరప్రధానుల యంతఃకరణలు వుప్పుగాలిలో తుప్పువట్టి కళాప్రసంగములందు విముఖులై యున్నను, యీయేడు మాయూరనాట్యకళాలలామ నిజరసస్ఫూర్తితో తాండవమాడ జూచెడియవకాశము లేర్పడ్డవి.

ఎన్నేళ్ళనుంచో పసుమర్తి యజ్ఞనారాయణ శాస్త్రుల్లగారు ఆంధ్రనాటక సమాజాలకు వుపయోగించే పెద్ద పుస్తకమొకటి రాయాలని అనుకుంటూ వుండేవారట. ఈయనకు కవిత్వంలో కొంత ప్రవేశముంది. సంగీతంలో కొంత నేర్పేర్పడ్డది. చిన్నప్పటినుంచి అనేక నాటక సమాజాలలో మెంబరుగా వుండి వేషాలు వేశారు. సమాజాలకు తర్ఫీదు యిచ్చారు. లంకా దహనం, రామరావణ సంగ్రామం, సావిత్రి మొదలయిన నాటకాలు వ్రాసి, అందులో ఆంజనేయవేషాన్ని మెప్పుగా అభినయించారు. కొన్నాళ్లబాటు వీరి లంకా దహనం మావైపు నాట్యరంగాన్ని యేలింది. వీరు, నాటక సంబంధమైన సంగీత విషయాలు, భరతము, అభినయ సందర్భాలు, కావ్య లక్షణాలు పనివడి నేర్చుకొన్నట్టు తెలుస్తుంది. లక్ష్య లక్షణ సమన్వితంగా ఒక పెద్దబుక్కు వ్రాయాలనుకుం

టూ, వుండగా నాట్యాంబుజ మొచ్చింది. కడుపులోనున్న భావాలన్నీ రగుల్కొని జ్వాలా ప్రతాపమున బయట పడ్డవి.

శాస్త్రుల్లగారు తెలుగు దేశపు నాట్య చరిత్రమంతా తెలిపే నాట్య మహాభారతాన్ని వ్రాయ తలపెట్టారు. అందరి నటులను అన్ని ఆటలను చూడాలని, చూచి సమగ్రంగా రాయాలని అనుకున్నారు. చాలా పెద్దప్రయత్నం మొదలెట్టి పత్రికలన్నీ మోగించారు. నటులు, సమాజాలు యెవరికితోచినసహాయము వారు చేయబూనారు. బందరులో చిట్టూరి నరసింహంగారు, తురగా నరసింగరావుగారు, వడ్డి రామయ్యగారు, వీరికిసంబంధించిన రామమోహన్, బాల భరత, దేశీయనాటకసమాజాలు, నేను, వడ్లమన్నాటి కుటుంబరావుగారు శాస్త్రిగారికి తోడుపడ్డాము. కాని, అనేక ప్రత్యర్థి వ్యవహారా లుదయించినవి. కాలమానపరిస్థితులు వ్యతిరేకించినవి. శాస్త్రిగారు మంచినటులను బందరు కేరప్పించి విద్వత్ప్రదర్శనాలు ఆరంభించారు.

శాస్త్రుల్లగారు కొంతవరకు పుస్తకంవ్రాసి, చేత్తోపుచ్చుకుని, ఆంధ్రదేశమంతా పర్యటనమొనర్చి, అక్కడక్కడ లెక్చర్లిచ్చి, తమ వుద్యమాన్ని తెలుపుకుంటూ, పోషకులసంపాదిస్తూ, యెక్కడినాటకాలను అక్కడచూచి విమర్శించుకొంటూ వస్తే వీరికార్యము సులువుగా తీరేది. అచ్చుఆలస్యమైనా పత్రికలకు వ్రాస్తే కొంతపేరు వచ్చేది. కాని అందరినీ బందరే రావించాలని సంకల్పించుకొని నాట్యవిద్వత్ప్రదర్శనాలు మొదలెట్టారు. దేశమంతా గోడచీటీలంటించారు. పత్రికలలో మోగించారు. అడిగిన ప్రసిద్ధనటులంతా వుత్సా

తొంగా మాటతీసేయకుండా వచ్చారు. కాని యిక్కడ సరియైన సమాజము మిగతా వేషాలు వేయడానికి సిద్ధంగా లేదు. వచ్చిన నటులకు తోడు బలము లేక కొంత కష్టం తోచింది. ప్రయాణపు ఖర్చులు అమితంగా అయినయి. రామదాసు పెళ్లాన్ని బెంగుళూరునుంచి తెప్పించారు. ఒక్క నెల్లూరు కబీరే మూడువందల చిల్లర పీల్చేశాడు. అంతకుముందు జి. ఐ. టి., రామావిలాస మొదలైన బయటవూళ్ల కంపెనీలు వచ్చి గ్రామంలోని డబ్బంతా వూడుకొనిపోయినాయి. ఎండలొచ్చాయి. వానలొచ్చాయి. అడ్డంకులొచ్చాయి. ఆటలు వాయిదాలు పడ్డయి. వూళ్లో యెన్నో ప్రత్యర్థివ్యూహాము లేర్పడ్డయ్యి. బహిరంగలేఖలు, కరపత్రాలు, ఆకాశ రామన్న జాబులు కట్రిలు, కోపాలు, పార్టీలు, వెక్కిరింపులు, పాలగిన్నెలో వుప్పెనపోటువలె జెలరేగాయి. ఏమైనా మాటయిచ్చిన వాళ్లము తలొక చెయ్యివేసి వీలైనంతవరకు శాస్త్రుల్లగారి ప్రయత్నాన్ని దరిజేర్చ చూశాము.

కాని, తిథి వారనక్షత్రాలు బాగుండని దుర్యోగంలో విషాదసారంగధరతో మొదలిడిన నటప్రకాశిక విద్వత్ప్రదర్శనాలు యెప్పటికప్పుడు దెబ్బరిల్లి కదలబారి మరల యింతటితో చలువలుగమ్మి వ్రేలాడుచు వచ్చినవి. ఇప్పటికి శాస్త్రిగారు సుమారు వెయ్యి పేజీల గ్రంథము వ్రాసియున్నారు. ఇది మొదటి వాల్యూము. రెండవ సంపుట మింకొక పుటసహస్రకంబును మించి పెంపొందనున్నది. అచ్చువేయించే పోషకు లమరియున్నారు. కాని యింతవరకు యేవనీ చిగురించలేదు. * లక్ష్మీవిలాసా విదుషాం కటాక్షౌ వేంకటప్రభో;' అని పెద్ద

లంటున్నారు గనుక ' అరయన్ శంతనుపుత్రుపై విదురుపై నక్రూరుపై, కుబ్జపై, వ్రాలి కరిత్రేని ఉయ్యాలించి ప్రోచిన భవత్కృపారస మొకింత నటప్రకాశిక శాస్త్రుల్లగారిపై రాల్చి వారి మహాహ్లాద్యము మచిరకాలమున దేశోపకారకంబగు గ్రంథపరిమాణముల నీనునట్లు సర్వకారణముల కారణంబైన నీవే యనుగ్రహింపవలెను.

శాస్త్రుల్లగారు ఆడించిన ఆటలైదు. సారంగధర, రామదాసు, హరిశ్చంద్ర, కృష్ణలీల, లంకాదహనము నటసామాజికులను బందరు బాలభారతి, దేశీయసమాజం, రామమోహన్ సభ్యులనుంచిన్ని, మరికొందరు బయటవాళ్లను చేర్చిన్నీ, అభినయించినారు. సారంగధరలో బ్రిటగుంట కాపురస్తులు రైల్వే గార్డుపనిలోనున్నవారు బి.వి.కృష్ణయ్యనాయుడుగారు చిత్రాంగి వేషాన్ని, శ్రీకాకుళపు వాస్తవ్యులు ఉభయభాషా ప్రవేశలక్షితులు కళ్లేపల్లి కూర్మనాథకవిగారు రాజనరేంద్రపాత్రన్ని, యడవల్లి కనకసుందరంగారు సారంగధరుడుగాను, రామమోహన్‌వారి గోవిందరావు నాయుడుగారు రత్నాంగిగాను, అభినయించిరి. కవిరాజ మల్లాది విశ్వనాథ శర్మగారు యీ నాటక మహోత్సవాన్ని చూడవచ్చిరి. కూర్మనాథ కవిగారు సారంగధర నాటకంలో తమ పార్టునంతను సంస్కృతాలంకార శాస్త్ర పద్ధతులతోను, భరత శాస్త్రానుసారంగాను, విమర్శించుకొని నోట్సు రాసుకొని యేపట్టున యెట్టి హావభావములు, నేత్రహస్తాలు చూపించాలో యేర్పరచుకొన్నారు. కాని ఆనాటి సారంగధర ప్రదర్శనంలో మూడు పాత్రలు పోటీపడి తంజావూరు దగ్గర రైలుబళ్లవలె పరుగులిడినవి. కొందరు

నటులు బళ్లారి పాఠం చదివారు. కొందరు పానుగంటివారి శిష్యులు. మరికొందరు విష్ణుభొట్ల సుబ్రహ్మణ్యంగారిని అభిమానించారు. ఇక చిల్లరవేషాలు దాసీకమల మొదలయిన వాళ్ళు స్వతంత్ర వాచాలప్రభావమున విజృంభించారు. ఎట్లా వుండాలో అట్లా వుంది. సాయంత్రి మైదుగంటలదాకా ఆట పడేది, ఆగేది తెలలేదు. పదకొండు గంటలకు తెరయెత్తాము. దుస్తులు లేవు. అన్నిటికి వెతుక్కోడమే. కూర్మనాథ కవి గారు నిరుత్సాహులైనారు.

సరిగా బొబ్బిలికథలో బుగ్గమీసాల కథకుడివలె వీరి చాళుక్య సార్వభౌమ భూమిక తయారయింది. రాజు వేటకెళ్లే మొదటి సీనులు తీసేశారు. అవి వుంటే 'రార పోదాము వేటాకు యేగాము, సేరినజీవాలు పారాడిపోకుండా' మొదలైన ఆటవిక గీతికా వినోదముతో కొంత రక్తి కట్టి వుండేది. రాజమహేంద్రుడు కొమరునకు పట్టంబు గట్టనెంచెడి చెడి 'పోలగ రాజ్యము నేలుము తనయా' మొదలయిన సీను కూడ తీసేశారు. అది యుంటే, రాజుకు కొడుకుపైగల ప్రేమ, సారంగధరుడి గుణగణము లెరిగిన మనస్థితి వెల్లడై, తరువాతి విషాద సందర్భానికి వెనుకపీటీగ రక్తి కట్టేది. ఇది లేకుండ ముందుగానే సారంగధరుడు పావురాయలాడుకొంటూ ప్రవేశించెను. తరువాతి రంగంలో చిత్రాంగి విరహావేదన, యింతలో పావురమువచ్చి వాలడం, ఆతర్వాత సారంగధరుడు రావడం చూపించారు. భగ్నమనోరథయై కొమరుని యుపేక్షకు ప్రతీకారదీక్ష వహించి, చింపిరి బట్టలతో పక్కనంటుకొని పడియున్న, గయ్యాళి చిత్రాంగి పడకగదిలోకి ప్రవేశిం

చడమే రాజనరేంద్రుని ప్రథమ దర్శనము. లేచీకటి పడకటింటిలో జొచ్చునపుడు, యేవస్తు వెక్కడనున్నదో పరిశీలించు అవసరము వుండవచ్చును. రాజకు చిత్రాంగి నెపుడుచూతుమా కౌగిట జేర్తుమా యను సుత్కంఠ ముండవచ్చును. పెద్దవాడగుటచే వడుగులు తడబడ వచ్చును. కాని వేటకరిగిన బంటుమానిసి. తాను చిన్ననాటనుండి నివసించి తిరిగిన యింటిలో, కండ్లు తెలియని చీకటి కమ్మినను నిజగంభీరగమనోద్ధతితో నడువగలడు. ఇటుకాక కూర్మనాథ కవిగారు శార్వలికుడు మ్రుచ్చుతలపుతో చారుదత్తునినట్టిల్లు జొచ్చినట్లు, తన యింట నతిథియై, తన్ను ప్రేమించి గారవించెడి ప్రభుసత్తముండై, నిద్రించు డంకను భూపాలుని రాజ్యకాంతచే జంపవచ్చిన మాక్బెత్తు సేనానివలె-ముచ్చిలి చూపులలో, అడుగడుగు సందేహాలతో, భయముతో, అనుమానముతో, నవవధూముఖ చంద్రికావిలాస శోభితంబగు, చాళుక్యరాజ మహిషీశయనాలయంబును ప్రవేశించెను. ఈనటన సంతశ్చోచితంగా కనపడలేదు. తరువాత చిత్రాంగి సారంగధరుని పేరు తన్ను వంచించినవానిగ దెలిపినపుడు రాజు మూర్ఛిల్లిన యవస్థను కవిగారు బాగా చూపించారు. ఈనాటకంతో వారూ సంతోషించ లేదు. వారితో ప్రేక్షకులూ తృప్తి పొందలేదు. నేనుమాత్రం వీరు తెనిగించిన పుష్పబాణ విలాసంలో కొన్ని పద్యాలు, శ్లోకాలు వినుపించుకొని యానందించాను.

బి. వెంకటకృష్ణయ్య నాయుడు.

చిత్రాంగి వేసిన వెంకట కృష్ణయ్య నాయుడు వెంకట

గిరిలో కొన్నాళ్ళు నాట్యకళ నేర్పుచున్నారు. వీరికాయము పెద్ద యేపుగలది. ముఖము కూడ వయస్సుచేత కొంత ముదిరినది. వస్త్రముజూడ ముచ్చటగా కెంపాళికున్నది. కైలుదిగి గడ్డము పెరిగి వాకిటవచ్చి నిలబడగానే సారంగధరుడు వచ్చెనేమోనని అనుకున్నాము. కాదు చిత్రాంగి అంటే, 'యిదేమిరా పూతకని పట్టుకొచ్చి సారంగధరజారిణిగ చేయుచున్నారే' యని వెక్కసపడ్డాను. రెండోసీనులో తెర యెత్తారు. వేషముదాల్చి నిలబడ్డాడు. రంగంలో - మన ఆయుశ్శకట సంరక్షకుడు. దూరానికి చూచేవాళ్ళకు యౌవన మహా శిల్పకుల వీనను (రతిప్రతిమ)వలె, రవివర్మ హంస దమయంతి చిత్రమువలె నిరుపమరూప సౌభాగ్యముతో జవ్వని సొగసు లూడిపడ కన్నులగట్టెను. విరహావస్థలో నీతని యభినయము, సారంగధరుని ప్రతిమచూచి యుబ్బురపడు నవస్థలు, జాబు వ్రాయుట, తరువాత సారంగధరుని సంబోధించి వలపు మాటలు అందించుట, ఆతని సుబోధలను వేర్వేరురీతుల నర్థము చేసికొని, ఆశావిమోహితయై పలుతెరంగు లాలోచించుట, ప్రవరాఖ్యుని పొందదలచిన వరూధినివలె తన యాత్మసంకల్పమును వెలిబుచ్చుకొనుట, ఆశాభంగమొంది సారంగధరునిపైగల ప్రేమను, సమర్పిత చిత్తమును, మెల్లగ మరలించి, మాత్సర్యక్రియా సంకల్పములను చేపుకొనుట, వీనిలో పట్టరాని మోహమునకును, భంగపడినమానాభిమానములకును, పొరలివచ్చెడి దుఃఖమునకును, సంకల్పించు దురాలోచనకును, నేర్పడిన భావ సంరంభమును మిక్కిలి చమత్కారముగ నభినయించి యున్నారు. వీరి నడతలు ఆంధ్రనాటకముల భావి

స్థితిని సూచించునవిగ గౌరవించవచ్చును. ఒకచెంప భరతశాస్త్రాభ్యాసులగు వెంపటి వెంకటనారాయణ మొదలైన వారు నాట్యాలంకార శాస్త్రయుక్తముగ విభావానుభవ సంచారీ భావములను విడదీసి పద్యమందలి ప్రతి పదార్థము తేటపడునట్లుగ నాట్యకళా ప్రసిద్ధమైన సాంకేతిక ముద్రలతో చిరంతన సాధనచే, భావ ప్రకటనానుకూలముగ స్వాధీనమై యున్న నేత్రహస్తాది యభినయములతో, నవసరములను వానిచే గల్గెడి మనోవృత్తులను ప్రకటించుచున్నారు. వీరి నటన శాస్త్ర సిద్ధము, భావరాగ తాళాభినయములలో విశేష పరిశ్రమ మొనర్చి సంపాదించిన వైదుష్యము. మరియొక చెంప సహజ జీవన ధోరణులలో పాశ్చాత్య నట పద్ధతులలో బయస్కోపు భావ ప్రకటన రీతులలో కామక్రోధాది మనోవృత్తులను ప్రాకృత పాటవంబున వెలిబుచ్చుచు, నవీన నాటకములందు రక్తి కట్టించెడి నాగరాజరావు, రాఘవాచారి మున్నగు రసాభినేత లున్నారు. వీరి యభినయము, రంగ మర్యాదలు, కొంతవరకు లెస్సగ నాలోచించి, కథా సందర్భానుకూలముగ నేర్పరచుకొనబడినను, నిర్ణీత నియమములు లేనందున యేనాటికానాడు మారుతూ చిత్తవృత్తిని పరిస్థితులను అనుసరించి యుండును. వీరి అభినయము హృదయాహ్లాదియయ్యును, పెద్దపరువులదాల్చియున్నను, ప్రమాణ విహీనమై నియమరహితమై, నిలుకడలేనిదై, యాంధ్ర నాటకాభినయ రీతులను నటుల స్వేచ్ఛాప్రవృత్తికి వదలివేయుచున్నది. ఇక వందలకొద్ది సామాన్యనటులు వాక్యార్థమును తెలుసుకోకుండా అభినయమర్యాద తెలియకుండా, సుసంగీతరీతు లరయకుండా

తమకు తోచినరీతిగ తామనుకొనిన దారులలో రసాభాసముగ నాడుచున్నారు. మనకుగల భరతశాస్త్రమును వదలుకోజాలము. క్రొత్తగ ప్రవేశించు పాశ్చాత్యభావ ప్రకటన పద్ధతుల నుపయోగించుకొనక తీరదు. భాగవతాల్లో వినుకపుట్టించే అత్యంత సూక్ష్మమగు భావాభినయమును కొంతతగ్గించి, సత్వరముగ, తెలివితేటలకన్న రసావేశ మెక్కువ బయటపడునట్లుగ, భారతీయాభినయపద్ధతుల సాధుపరచి, విపరీతభావ ప్రకోపమును చూపించు బయాస్కోపు అభినయానికి సరససాధుత్వ మొనగూర్చి, స్వాభావికాభినయమును, సాంకేతికాభినయమున "సమన్వయపరచి, నాటకపాత్ర స్వభావప్రదర్శనంబులకు కొన్నిపరిమితులను, నియమములను, లక్షణములను, మర్యాదలను నిర్ణయించి, వాని కనుకూలముగ నాడుచు, నాట్యకళ కొకస్వరూప మొసంగెడి స్థితి భావికాలములో రాగలదు. ఇట్టి సమన్వయము నాయుడుగారి నడతలతో నవీననాటకముల రసస్ఫూర్తిని త్వరితగతిని జూపించుచు సామాన్య జీవితానుభవములలో గోచరించు స్వాభావికరస ప్రాచుర్యరీతుల నగుపరచుచు భరతశాస్త్ర సమ్మతమగు నొద్దికలతో జెలువార నభినయించిరి. వీరు చూపిన ప్రతిపోజు, చిత్రార్హముగ శిలాశిల్పితపాటవంబున రసభావ సామంజస్యమేపార, నపూర్వముగ, స్వతంత్రముగ భావికళా పరిణామ సూచకంబుగ, పండితజనామోద వాహకంబుగ నుండెను. పూతకికి తగునని యనుకొన్న బిట్రగుంట రైలు గార్డులో నింతటి యపూర్వకళాచాతుర్యము, నటవిద్యాపరిజ్ఞానము, సాధనవిశేషము గోచరించినవి. ఏపుట్టలో

యేపామున్నదో యెవరు తెలుసుకోగలరు! అగాధగర్తేషు మహార్ణవస్య సంత్యేవరత్నాన్యమిత ప్రభాణి। ఆఘ్రాణయోగ్యాని యథాసుమాని వృథాభజంతే గిరిగహ్వరాణి। నాగరాజరావుగారు నాయుడుగారిని శిష్యున్ని చేసి పంపినందులకు మూకను అలరించకున్నను, నాట్యకళావిచక్షణులకు ప్రాచీన నవీన నాట్యమర్యాదల సమన్వయ స్వరూపమును చూపి నాయుడుగారు చిరస్మరణీయులై మాబోంట్ల యభినందన వాక్యాంజలుల కర్హులగుచున్నారు. రత్నాంగి వేసిన గోవిందరావు నాయుడు వేషము బాగానే ఉంటుంది. అభినయం కూడ జాగ్రత్తగ నేర్పుగ చేస్తాడు.

రామదాసు నాటకానికి బటుటనుంచి గానూయణం సర్వేశ్వర శాస్త్రులుగారు, ఘంటసాల రాధాకృష్ణయ్యగారు, సరస్వతి రంగస్వామి అయ్యంగారు వచ్చియుండిరి. చిల్లర వేషాలలో రామమోహన్ తాలూకు కృష్ణవేణి కుర్రవాసు వేశ్యవనితా భూమికలోను, సితారాణిగను వేషంలోను, మోహనీయ రూప లావణ్యములతో, మంచి చకచకతో జూడ ముచ్చటగ నుండెను. శిక్ష తక్కువైనది కాని, సితారా స్వరూపానికీరీతి మిక్కిలి తగియుండి, తురుష్క జనానాలలోని గులాబీ పువ్వుకోమల సుందరాంగుల రూప వైభవమును మెరుగారుచుండెను. రఘురాముని వేషముదాల్చిన గంపల సుబ్బారావు అను బాలుడు చాల కాలమునుండి బాలవేషములలో తర్ఫీదు పొంది ఆడుచూ, యీ వేషమునుకూడ చక్కగా నిర్వహించెను. రంగస్వామి అయ్యంగారు గోపరాజు పెండ్లాము కమలాంబపాత్ర మభినయించినారు కాని

వీరి శక్తి సామర్థ్యాలకు తగిన యవకాశ మీ వేషములో కనుపడలేదు. సర్వేశ్వరశాస్త్రిని గూర్చి రామదాసు మీద ప్రత్యేక లేఖలో ముచ్చటించి యున్నాను.

బందరు దేశీయ నాటక సమాజమువారు శ్రీ యజ్ఞ నారాయణ శాస్త్రిగారు రచించిన లంకాదహనాన్ని ఆడి వరుంబడిని నటప్రకాశిక కొసంగిరి. ఇందు పింగళి వీరయ్య గారు ఆంజనేయ వేషమును దాల్చిరి. వీరి వేషంలోను నటనలోను కనుపించిన ప్రత్యేకవిషయ మేమిటంటె, సామాన్యంగా నటులందరు ఆంజనేయులకోసం యేర్పడ్డ బొచ్చు చొక్కాను పెద్దతోకను ధరించుచుండ వీరయ్యగారు యిట్లాంటి వనేచరరూప సాదృశ్య మభిలషించక కొంచెము ఈడు మీరిన బుద్ధిమంతుడివలె, రాయబారివలె, కొంచెమించుమించుగా మానవునివలె కోతి కేని నగుపర్చారు. ఆంజనేయుడు నిజంగా కోతే అయినయెడల నారదతుంబురాదులతో డీకొని గాంధర్వ గీతికా ప్రపంచన మొనర్చలేడు. నవ వ్యాకరణముల సాధించ లేడు. రావణ సభాంగణంబున సద్ధర్మముల నుపన్యసించలేడు. ఈ ప్రతిష్ఠ కోతిరూపుతో సమన్వయ మొందదు. ఆంజనేయునకు మానవ సాదృశ్య స్వరూప మొసంగి కార్యభారము నువహించిన రాజ కార్యవ్యవహర్తగ, చూపినందుకు, వీరయ్య గారిని మెచ్చుకొంటున్నాము. ఈ ఆటలో సుసర్ల రామచంద్రుడను పిల్లవాడు సీత చేతలను మిక్కిలి రసవంతముగ నభినయించెను. వడ్డిరామయ్యగారి లంఖిణి కొందరు చూపరులను సర్వదా దనియించుచుండును.

నటప్రకాశికకోసము మొదటిపట్టులో ఆడిన చివర ఆట కృష్ణలీల. ఇందు నెల్లూరి నాగరాజరావుగారు కంసపాత్రను ధరించిరి. ఈ ఆట కృష్ణలీలయని పిలువబడినను నిజంగా కంస మోక్షమని చెప్పవచ్చును. ఇదియొక సీనికు నాటకము. కర్ణాటకదేశంలో కొన్నిసమాజాలు పెక్కుమంది పిల్లవాండ్రను చేర్చి విచిత్రమైన రంగపరికరములతో, పిస్తోలు పేలేటప్పటికి భ్రమదుజ్జ్వల చక్రగర్భములో చక్కని బాలకృష్ణుడగుపడుట, స్టేజి మీదికు గుఱ్ఱపుబండివచ్చుట, జైలుగోడలు విచ్చుకొనుట, యమున దారిచ్చుట, కాళీయమర్దనము, బృందావన లతాకుంజవాసములలో గొల్లబొట్టెలగూడి 'అంగనామంగనా మంతరే మాధవో' యన ముచ్చటలాడు ముద్దు కృష్ణుడు, విశ్వరూప సందర్శనాలు, కంసుని సభావేదిక, మొదలైన ట్రాన్స్ఫరు సీనులు విచిత్రంగా చూపుతారు. వుడిపీ పిల్లవాళ్ళు తీయని మందహాసముతో, వచ్చిరాని వయ్యారముతో, గోప బాలికా భూమికలతో తళతళలాడుచు, పకపకలాడుచు, ముచ్చటలీను మురిపెంపు రాసులై మెరయుచుందురు. ఇంతటి రంగచమత్కారము, బాలకనటవర్గము, వస్త్రాభరణ సామగ్రి, లేనివారు కృష్ణలీల నాడకూడదు. కృష్ణపరంగా 'అయితే నేను చెప్పిన మాటనిజము. కాని యీనాటకము కంసవిమోచనమని తలచినయెడల కంసుని స్వభావమును, మనోవృత్తిని గుర్తించి యందలి తత్వమును గ్రహించి ప్రకటింపగల నట శేఖరులు దీని నొకింత రమ్యముగ జేయగలరు. బందరు కంపెనీల పేదహంగులో చింపిరి రంగములో నాగరాజరావు గారు యీనాటకాన్ని కొంత అర్థయుక్తముగ చేసిరి.

కంసుని స్థాయీభావము భయము. భయసాధనచే నైహిక బంధములు తెగినవారు.

శా॥ కామోత్కంఠతగోపికల్ భయమునన్ గంసుండు వైరక్రియా
సామగ్రిన్ శిశుపాలముఖ్యనృపతుల్ సంబంధులై వృష్ణులున్
ప్రేమన్మీరలు భక్తినేము నిదెచక్రింగంటి మెట్లైనను
ద్దామధ్యాన గరిష్ఠుడైన హరిజేరన్ వచ్చుధాత్రీశ్వరా॥

కంసుడు నిజప్రాణసంరక్షణార్థము దేవకిసంతతిపై పగబూనెను. భాగవతాది పురాణాలలో యీతని దుశ్చేష్టలు, క్రూరోపాయములు దేవకీవివాహసందర్భాన ఆకాశవాణి పలుకులు విన్నతర్వాత మొదలిడినట్లగుపడును. హిందుస్థాని ఫిలిమ్స్‌కంపెనీవారి కృష్ణజననం, కృష్ణలీల, కంసవధల ఛాయానాటకాలలో కంసుడు మొదటినుంచి దుండగీడుగ, త్రాగుబోతుగ, సాధుద్వేషిగ, పితృద్రోహిగ, బంధువిరోధిగ నున్నట్లును అల్లరిపశువుల వెంటగొని తండ్రిని బంధించి గద్దెనెక్కినట్లును చూపును కంసునొక క్రూరరక్కసిగ చిత్రించియున్నవి. ఈ వృత్తాంతము పురాణాలలో కానరాదు. నాగరాజరావు పురాణభక్తినే అవలంబించి, దేవకీ కల్యాణాంకమునుండి భయావిష్టుడై తనమేలు చూచుకొను గృహస్థునుగ కనుపించెను. హిరణ్యాకశిపుని వేషమందువలెనే కంసపాత్రలో కూడ చక్కని రాజలక్షణాలు, గృహస్థమర్యాదలు, మానవనైజమైన సద్గుణస్ఫురణ చూపించారు. చివరకు శిక్షలన్నీ వమ్ముగ చెల్లిపోయి కృష్ణుడు మధురానగరిలోని మల్లకూటమును ప్రవేశించగానే, నాటకశాలా సమరాంగణంబున నొక మాయా

తమిస్రము నెపోలియనుధీరాగ్రేసరుని డెందమాక్రమించినట్లు చావు నాటికి సీజరుచక్రవర్తి యొక్క యనిమేషబుద్ధి వైశద్యమహాంకారపటలీ పరివృతంబైనట్లు, కంసుని యుల్లమున చావు దరిజేరిన భయోత్పాత తరంగము లావిర్భవించి, భావనాశక్తి కతీతమై, బుద్ధిమాంద్య మేర్పరచి, యల్లనమూర్ఛావస్థ దెచ్చిపెట్టుచుండెను. మాయాశిశువు మింటికెగయునవుడే చూపుల బరిభ్రమించెనో వానినే గమ్మర బరవుచు నేమెడనుండి కృష్ణుడరుదెంచునో, పీకపిసుకునోయను భ్రాంతితో చేయునది తోచక వల్లాడుచుండెడి పట్టులను మిక్కిలి విచిత్రముగ నెల్లూరినటకేసరి చూపియున్నారు. భీభత్సభయానకాదుల కితని మించిననటుడు కానరాడని విన్నవించు,

భవత్కృపాపోషిత విమర్శన సామర్థ్యమున తులుకులాడు,

సూరిశాస్త్రి.

శ్రీ రామ నాట్యలేఖలు.

V

ఆంజనేయ నటేశము.

రామచంద్రా!

నటనన్నా, అభినయమన్నా, యేవో లేని భావాలు తెచ్చిపెట్టుకుని కళ్లూ, చేతులూ, వళ్లూ, తిప్పుతుంటూ చూచే వాళ్ళకు వొకవిధమైన భ్రాంతికలిగించేపనికి యర్థమగుచున్నది మామూలు సంసారంలో తటస్థించే అవస్థలను మించి, అసామాన్యంగా వుండే పెద్దపోకడలను తెచ్చిపెట్టుకొని, వాటిని రక్తిగా చూపగలవాడే మంచి నటుడనిపించుకొంటున్నాడు. ఇట్లాంటి యలౌకికసందర్భాల్లో యెవరెక్కువ కొత్తతరహాలు చూపగలిగితే వాళ్ళనే మహానటులంటున్నారు. నిజమే! తనకు లేనిది, సామాన్యంగా కనపడంది, తెలివిబలంచేత తెచ్చిపెట్టుకొని కనపడడం, అట్లానటించడం, గొప్ప ప్రజ్ఞయే. కాదనను కాని, మొత్తంమీద యెంత తెలివిగలవాడైనను తనస్వభావానికి, వుద్దేశ్యాలకు, మామూలునడతలకు సరిపోయే పాత్రలనే మిక్కిలి వొప్పిదంగా అభినయించేటట్టు కనిపిస్తుంది. మా తెలుగు నాటక సమాజాలు చాలావాటిల్లో

వొక తెలివిగలవాడు పదిమంది కూళలను వెంటవేసుకుని మేళంకట్టి, అన్ని పెద్దవేషాలు తనేవేస్తూ, తన ప్రకృతికి భిన్నమైనపట్లలో రక్తికట్టించలేక, భంగపడుతూ వుంటాడు. ఇప్పుడిప్పుడు బయలుదేరిన వ్యాపారనాట్య సమాజాలలో పెక్కుమంది నటులుండి యుచితపాత్రధారణ కవకాశమున్నది. కాని అక్కడకూడా యేసంగీతమో, రూపసౌందర్యమో, పెద్దనటుడి ముఖ్యలక్షణమని తలచి యీ సంపత్తు వున్నవారికే ప్రధానపాత్రలిచ్చుచున్నారు. ప్రతివాడి నైజంలో, నిత్యానుభవంలో, కొద్దోగొప్పో కామక్రోధాలు చేరుచుంటవి. కనుక యేదోవిధంగా శృంగార వీర రసాలను కొంచ మనుభవసిద్ధంగా చూపగలరు. శోకరసంకూడా జీవుల నిత్యానుభవమైన దుఃఖంవల్ల యేర్పడుతూ, సామాన్యంగా స్త్రీవేషధారులందరు శృంగారాభినయము తరువాత చులకనగా, రక్తిగా, చూచువారి కడుపులు తెగిపోవునట్లు ప్రకటించ గలిగియున్నది. కాని భక్తిరసం సామాన్య నిత్యానుభవంలోనిదికాదు. దీనిని లౌక్యులు తెచ్చిపెట్టుకొనుటకూడ కష్టము. దాని అనుభవము కలవాళ్ళె దాని నభినయింప యోగ్యులు. అట్టి అనుభవసిద్ధమైన భక్తిరసాభినయములో ఆంజనేయనటేశము తన నిత్యప్రవృత్తిని వెల్లడించుకొంటూ రౌరుల కవలీలగ నందరాని తెరవుల నిప్పొందుచున్నాడు.

నటేశము చిన్ననాటనుంచి సహజంగా రామభక్తిగల వుపాసకుడు. 1911 లో పచ్చయప్ప పాఠశాలలో చదువుతూ, తొలిసారి ఆంజనేయవేషము దాల్చినప్పుడే యీకడ పాత్రను వేషధారియై నటించడం లేదనిన్ని, నిజభక్తి పార

వశ్యమును వెల్లడించుకొంటున్నాడని స్పష్టమైనదట. తరువాత 13 లో మైసూరు పండితులు, అరసులు, యెదుట నాడినప్పుడు ప్రత్యక్షంగా యొక పెద్దకోతి, చుట్టూ గోడలు తలుపులు బిగించివున్న నాట్యరంగంలో ఆవిర్భవించి, 'ముఖ్య ప్రాణదేవరు' సాక్షాత్కరించెనను విశ్వాసమెల్లరకు గలిగించి యదృశ్యమైనదని వినికిడి. ఈవింత చూచియున్న మంత్ర సిద్ధుడు ఒకడు నటేశంగారి యోగ్యతను గమనించి యాంజనేయ మంత్రముపదేశించెను. దానిని యథావిధిగా జపించుకొంటూ, చక్కని భక్తిశ్రద్ధలతో నియమాలతో నడుచుకొంటూ, నటేశము కలియుగాంజనేయులను సార్థకబిరుదమును వహించి, దానపరుడై, అర్ద్రచిత్తుడై, నీకృపామహిమచే, సామాన్యంగా ఆశ్రయించినవాళ్ళని గుల్లచేసి దివాలా తీయించే నాట్యకళలోనే, దినదినాభివృద్ధి పొందుతూ సుఖించుచున్నాడు. తిరుపతి వెంకటేశ కవిశేఖరులీతని యాంజనేయాభినయముజూచి యిది నాటకవేషము కాదనియు, సీతమ్మగారి వరప్రసాదాన చిరంజీవుడై నిలచియుండి, వాయుతనయుడు, యీనాటి రైలుకూతలకు ఫ్యాక్టరీపొగలకు, కలిబుద్ధులకు బెదరకుండా, ముల్లోకములు తిరుగుచుండునట్లు నటేశకంపెనీవారి యాటవల్ల రూఢియైనదనియు, పద్యరూపంగా ప్రశంసించియున్నారు.

నటేశము అనుభవభక్తుడు. అందులో ఆంజనేయోపాసి. ఈవేషము వేయుటలో నీతడు యథార్థంగా తాను రామకార్యముల సాధింప నియుక్తుడైన నాటి కోతిరేడుగ దలచుకొననే కాని, రామునిగుణవిభూతులకు మెచ్చి మొదటి

చూపులోనే భక్తిప్రేమ విశ్వాసప్రవృత్తులు పులకరించి పెల్లుబ్బ దాసుడై, నిష్కారణంబుగ, నిరపేక్షగ, శుచిచిత్తమున శ్రీరామపాదారవింద సంసేవన కర్పించిన సాధుత్వమును, తన్మయత్వమును కనపరచునే కాని, ఆకుపచ్చ బొమ్మచొక్కాయిలో పిప్పిగంతులు, వెకిలిచేష్టలు, కోతివేషాలు, చూపనేర్చిన నాటకనటునివలె యగుపడడు. ఇతడు లంకాదహనంలో సాధక హనుమంతుడి ప్రవృత్తిని, గరుడగర్వభంగంలో సిద్ధభక్తుల యోగిలక్షణాలను, సందర్భోచితమైన యీషద్భేదాలతో ప్రకటించగా చూచియున్నాను. లంకాదహనంలో ఆంజనేయులు సుగ్రీవునికి పట్టము కట్టించడము, వాలిని చంపించడము, తరువాత సీతకోసము వెతకడము, లంకాధీశునకు తన రాక నెరింగించుటకు లంకలో కొంత యల్లరి చేయడము, తరువాత అమ్మవారిని దర్శించడం, రావణరాజసభలో రాయబారము, లంకాదహనము మొదలైన లౌకిక వ్యవహారముల నన్నిటిలో-అప్పుడప్పుడే మొలకత్తి అతితీవ్రముగ సంక్రమించి ప్రాకుచుండిన రామసేవాపరత్వము, వుత్సాహము, భజనకీర్తనాది రాజసోపాసన వైఖరులు దేలుచుండును. అప్పుడప్పుడు భక్తిపరవశుడై యొడలెరుంగని యావేశముతో నగుపడియు, లంకాదహనములోని యాంజనేయ భక్తిస్వభావము లౌకికరాజసక్రియలంబు లనుసరించి యుండును. దీనిలోకూడ నటేశము చాల నిగ్రహము, ఔచితి, పారవశ్యము కనుపరచుచు, చేతలవలనకన్న పాటలవలనకన్న, ముఖ సూచనలచే నెక్కువగ తన రామసేవాపరాయణత్వమును, రామకార్య ధురంధరత్వమును చూపించు

కొనెను. సామాన్య నటులు మాట్లమీద సంగీత ప్రసంగాన్ని చలాయిస్తూ, ఆంజనేయ పాత్రనంతను ఒక విధమైన నాట్య సంగీత ప్రదర్శనావకాశముగ నెంచి, యప్పుడప్పుడు కోతిచేష్టల నతిశయించుచూ, అల్లరితో, పాటలతో, తమ వేషవిధి నెరవేర్చుచుందురు. నటేశ మింతకన్న నెక్కువ భక్తలక్షణము లగుపరచెను. అశోక వనములో రాక్షసస్త్రీ పరివృతయై, 'జానకీ విషవల్లీభిః పరీతేవ మహౌషధిః' వలె, చింతాకుల నడుమ మిణుకులాడు ఖద్యోతమువలె, తొలుదొల్త కనుగట్టినప్పుడు ఆంజనేయుని యుల్లమున మొలకెత్తు తలపుగుత్తులను నటేశము చమత్కారంగా చూపించాడు. దక్షిణాది అడవులు తిరిగితిరిగి యెచ్చటను సీతను పొడగాంచనేరక, నిర్విణ్ణులై, యలసి సొలసి, ప్రాయోపవేశ మొనర్చి, కంఠగతప్రాణులై, యావల సంపాతిపలుకు లాలించి, తెప్పరిల్లి, రామనామోచ్చరణ శక్తిచే నుదధి లంఘించి, లంఖిణి మొదలగు రక్కసిబంటుల గెలచి, యక్షమాయల దరించి తుదకు సీతను గనుగొన్న సంతసము, యిదియు రక్కసి సీతలేమోనను భ్రాంతియు, విరోధి రాజ్యమున నొంటరిగానున్న సీతకు తన యుదంత మెరింగించి ప్రత్యయగౌరవ మొందుటయు, మున్నగు భావములు అప్పట్టున నాంజనేయుని బాధించు చుండును. వీని నన్నిటిని నటేశము చక్కగా చూపినాడు.

గరుడగర్వ భంగములో ఆంజనేయుడు త్రేతాంతమున రామావతారము ముగిసినది మొదలు ప్రాణాపానముల గట్టిపెట్టి యోగారూఢుడై యున్న తెరవును చూపించును. ఈ నాటకంలో సత్యభామ తనంతటి భక్తిప్రేమ లింకొకరికి

లేవనియు, బలరాముడు తనంత బలశాలి లేడనియు, గరుత్మంతుడు తనంతటి హరిసేవాపరుడు లేడనియు గర్వపడుచుండిరి. ఇది నారదునికి విచిత్రంగా తోచింది. కృష్ణుడుకూడ వీరి గర్వాల కచ్చెరువొందు చుండెను. శ్రీకృష్ణ నారదులు ఆలోచించి గరుత్మంతుని వలన బలరాముని బలగర్వమణచి ఆంజనేయునివలన వీరిరువురికి వినయసౌశీల్యముల యమేయ ప్రభావమును నిదర్శింప దలచిరి. ఇప్పట్టున సర్వసంగ పరిత్యాగియై, సంకల్పశూన్యుడై, నిరహంకారుడై, యోగసమాధిలో నిలిచియున్న ఆంజనేయుని రావింపవలసి వచ్చెను. నారదుడు వెళ్ళి యెన్నివిధముల స్తవించినా కదలడు. విష్ణుస్మరణ చేసినా యులికిపడడు. చివరకది యుపాయముకాదని రామమంత్రమును బిగ్గరగా జపింప మొదలిడును. ఆంజనేయుడు యోగారూఢుడై యుండియు, రామనామోచ్చరణ వీచికలు వీనుల సోకగానె, దానిలో నిస్సంకల్పముగ జేరి, నామమందుకొని, యింకనూ మైమరచియే, అదివరకు అంతర్భావమున ధ్యానవీధిలో నిరంతరావర్త మొనర్చుచుండిన రామమంత్రమునకు వాక్ప్రకాశ మొసంగి, నారద భజనలో లయమొంది, పాల్గొనును. నిస్తబ్ద సమాధిలోనుండి నేమియు వినక స్థిరచిత్తుడై స్తంభించిన ఆంజనేయుడు క్రమముగ, నిస్సంకల్పముగ దాని నుచ్ఛరించుటయు, దురిత సంభరితమగు కలికాల మాసన్నమగుచున్న ద్వాపరాంతమున గూడ రామస్మరణ మున్నదాయని యచ్చెరువందుటయు, నయ్యది వీనుల దాకునందున పరమానంద పరవశు డగుటయు, నీ ప్రవృత్తులన్నియు, మానసకోశమందుదయించిన వ్యభిచారీ భావక్రమంబున

గాక, బుద్ధివ్యాపారమే నశించిన యాత్మ ప్రవృత్తివలన, జగన్మోహనమైన బ్రహ్మానంద సంపర్కమున, నేర్పడినట్లునూ, నట్టేశము చక్కగా యోగరహస్యమెరింగిన నేర్పుతో నభినయించి చూపెను. లంకా దహనములో కన్న గర్వభంగములో సీతని తత్వ పరిజ్ఞానము, అభినయ సామర్థ్యము యెక్కువగా కనబడ్డది. తరువాత గరుత్మంతునితో గినుకులాడు సందర్భమున కూడ లంకాదహనములో లంకిణిని యులికించు దానికెంతయో భిన్నముగ జూపించెను. నిజంగా కలియుగాంజనేయుడను బిరుదీతనికే చెప్ప నొప్పియున్నది.

ప్రహ్లాద నాటకంలో నటేశము హిరణ్యకశిపు వేషాన్ని వేశాడు. రాక్షస ప్రభువుగా వూహించి అభినయించినను, మంచి రాజదర్జా, నిగ్రహము చూపించి పూర్వపుకత్తులో మేటి నటుడనిపించుకొన్నాడు. ఇందులో నాగుమణి అనే నటీతిలకము ప్రహ్లాద వేషమును రసవంతంగా ఆడెను. ఈవిడ సీత వేషంలోకూడ బాగున్నది. సాధుత్వము, సౌశీల్యము, భక్తి, నెమ్మది చూపవలసిన వేషాలకీమెరూపము, నడతలు, చూపులు, యొద్దికలు మిక్కిలి యొప్పిద మగుచున్నవి.

నటేశం కంపెనీవారు దశావతారమనే నాటకాన్ని ప్రదర్శించారు. దీనికి కథాసంధి యేమీయుండదు. ఒక్కొక అవతారము ఆవిర్భవించుటకు పూర్వము జరిగిన సందర్భములు చూపబడి విష్ణుమూర్తి ఋషులకు దేవతలకు సాక్షాత్కరించి, యవతరించి భూభార మడంచెదనని చెప్పి తరువాతనే తదవతారపు నిమిత్తకారణంబైన కథాంశము చూపబడును.

వేదానుద్ధరతే జగన్నివహతే భూగోలముద్బిభ్రతే

దైత్యాన్దారయతే, బలించలయతే, క్షత్రక్షయంకుర్వతే। పౌల
స్త్యంజయతే, హలంకలయతే, కారుణ్యమాతన్వతే। మ్లేచ్ఛాన్
మూర్ఛయతే దశాకృతికృతే కృష్ణాయ తుభ్యంనమః॥

అనువరుసలో మత్స్యాది కృష్ణపర్యంతముకల దశావతారములను సందర్భోచితముగ జూపించిరి. ఇందలి పద్యములు చాలవరకు పోతన భాగవతమునుండి సేకరింపబడినవి. కీర్తనలు కృతులు, పాటలు, సామాన్యంగా తెలుగు లోకాన వాడుకలో నుండు గీతికాజాలమునుండి సంగ్రహింపబడినవి. ఇందుచేత నాటకము మొదటినుండి తుదివరకు మిక్కిలి మనోహరమైన పద్యగీతములతో నిరుపమలావణ్యమే పారియుండెను. వచనము మాత్రము కవికల్పితము. కాని యిది బహుతక్కువ. మొత్తముమీద నిది పోతరాజును నాట్యరంగ మెక్కించెనని చెప్పవచ్చును. ఆంధ్రుల జాతీయగీతముల పాడుచు సుప్రసిద్ధమహాకావ్యములలోని పద్యరత్నముల జిలికించుచు ప్రాచీన పౌరాణిక కథలకు సంబంధించిన తెలుగునాటకములు కూర్పబడవలెననియు, అందుచే మన కావ్యములకును, పాటలకును నవ్యజీవన ప్రచారమొసంగి యుప్పతిప్పలుగ ఖండకావ్యాలు బయలుదేరెడి యీకాలములలో పెట్టిన బుక్కుల చవులజాలని యల్పబుద్ధులకు ప్రాచీనాంధ్ర మహాకవుల కావ్యగీతికలను నాట్యవినోదమూలమున నందించవచ్చుననియు, నమ్మికి వారిలో నేనొకడను. ఇట్టి ప్రయత్నము నటేశకంపెనీవారి దశావతారమున కొంతవరకు సిద్ధించినవి. ఇందు నటేశము హిరణ్యకశిప వేషమును, ఆంజనేయ వేషమును, బలిభూమిను, మరికొన్నిటిని దాల్చి యభినయించెను. బలి వేష

ములో మిగుల ప్రశంసనీయముగ నాడెను. మోహినీరూపములో నాగమణి యతులిత చాకచక్యము గనబరచెను. తెలుగుకవులందరిలో పోతరాజు చంచల ప్రవృత్తుల జిత్రించుటయం దసమానుడు. అందు మీదు మిక్కిలి అమృతమథన సందర్భమందు దేవదానవులు కవ్వపుకొండ నెత్తెడివిధమును, మోహిని నడకలను యసదృశవైచిత్ర్యమున వర్ణించియున్నాడు.

సీ॥ పాలిండ్లపైనున్న పయ్యెదజారించు
జారించి మెల్లన చక్కనొత్తు
దళ్కుదళ్కను గండ ఫలకంబు లొలయించు
నొలయించి కొంగేల నుజ్జగించుఁ
గడు మెఱుంగులు వారు కడకన్నులల్లార్చు
నల్లార్చి తెప్పల నండగొలుపు
నవరనిదరహాస చంద్రిక జికిలించుఁ
జికిలించి కెమ్మోవిఁ జిక్కుపరచు
తే॥ దళితధమ్మిల్ల కుసుమ గంధమ్ము నెరపు,
గంకణాది ఝుణంకృతుల్ గడలుకొలుపు
నాడలి కాంతులు పట్టులే కులుకఁ బారు.
నన్నవలి వంపుబయ్యెద సౌకళింప॥

నటేశ సమాజపు నటీతిలక యీపద్యార్థమును నృత్యశృంగారశోభితంబుగ నభినయించి మెరిపించినది. మరల నీమె పరశురాముడుగను, ప్రహ్లాదుడుగను, సీతగను ప్రవేశించి మిక్కిలి సామర్థ్యముతో నిర్వహించెను. జమదగ్ని

వేషధారికూడ ప్రశంసనీయుడే. నటేశకంపెనీలో నటులందరు కడుంగడు నిగ్రహముతో ఆడ నేర్చినవారలే.

కొంచెము నిగ్రహ విహీనమై నటన వినోద రత్నాకర పి. రంగనాయకులు నాయుడుగారి హాస్యాభినయమం దగుపడును. ఈయన వొక విధమైన యిమిటేషను ఆచారి. బౌద్ధావతారాన్ని స్ఫురింపజేయు ముఖ కవళికతో, కడుంగడు విప్పారిన కాయపుష్టి కలవాడు. భరతశాస్త్రపు నడకలు, సంగీతము, శాళ ప్రశంస రాగపరిచయము, అభినయము, బయస్కోపు వైఖరులలో ముఖాంగ ముద్రలందు నవరసములను, సర్వభావములను ప్రకటించు నేర్పు, హాస్య నటన శోకాక, వీర గంభీర భయానకాది స్వరూపముల జూపు తెలివి, మున్నగు ప్రజ్ఞ లెన్నిటినో సంపాదించి హాస్యవైఖరిలో వీనినన్నిటిని చూపగల ప్రౌఢ. నిగ్రహము లేదని కొందరాక్షేపించెదరు. కాని 'ఏకోహిదోషో గుణసన్నిపాతే నిమజ్జతీందోః కిరణేష్వివాంకః' అన్నట్లు యీలోపమును సైచి బందరులోని రసజ్ఞశేఖరులు, యిన్ని ప్రజ్ఞలు గల హాస్యనటకుని చూడలేదని మెచ్చుచు గొబ్బి వీరన్నగారి కొప్పిదమైయున్న 'వినోద రత్నాకర' బిరుదమాతనికి స్వర్ణపతక సమేతంగా సమర్పించినారు.

ఇట్లు సమర్పించుకొను నాట్య వృత్తాంత విలేఖరి
పురాణం సూరిశాస్త్రి,

శ్రీరామ నాట్యలేఖలు.

VI

కన్యాశుల్కము.

లీలావినోదా! రామచంద్రా!

అప్పారావుగారు యెట్లాంటి నాటక రత్నాన్ని కల్పించారని మనవిచేయను! చూడడానికి పెద్ద నవలవలె వుంటుంది కాని, ఆడవచ్చేసరికి కన్యాశుల్కంలో కనుపించే పోకడలు, స్వభావాలు, ప్రత్యేక వికాసాలు, తళుకు సొబగులు, మరెక్కడా కనపడవు. పేరును పట్టి విచారిస్తే కథంతా లుబ్ధావధానుల వ్యవహారం, అగ్నిహోత్రావధానుల కన్యావిక్రయ వ్యాపారం మటుకే వుండవలసి వుంటుంది. ఇందులో గిరీశం చేసే పని యేమీ కనుపించదు. మధురవాణి, రామప్పపంతులు, కరకటశాస్త్రి పన్నినాటకి, తెలిసియు, తెలియకను, తోడ్పడుటకు అవసరమయి యుండవచ్చును. కాని అక్కడకూడ పిల్లను కొనుక్కొనే ముసిలిలోభికి గలుగవలసిన శాస్తి, దుష్పరిణామము, చూపించడానికే వీరుచేసిన కథాభాగము జతయైనది. గిరీశం వృత్తాంతమంతా కన్యాశుల్కగాథకు సంబంధించిలేదు. కాని అప్పారావు యీయొక ఆటలో అనేక రకాల సాంఘిక దుర్నీతులను చూపించ నెంచాడు. ఒక చెంప గిరీశం కొంచె

మింగ్లీషునేర్చి, దొరల తరహాలు పట్టించుకొని, చదువెక్కువ అంటక పోయినా, డబ్బు దుగ్గాణి, పేరు పెంపు, వుద్యోగము సద్యోగము యేమిలేకపోయినా, పెద్దచదువరివలె ధనికుడివలె బింకాలు నరుకుతూ, పోజులుపట్టే, నవీనవిద్వత్సంబేరుల దుర్గుణాలను కనుపరుస్తాడు. వీనిమాటలలో దేశాభిమానం సోషల్ రిఫారమ్ మొదలయిన పెద్దపోజులు కనిపిస్తూ బుద్ధులు మాత్రం నీతివిహీనంగా వుంటవి బ్రతుక నేర్చినవాడు. గడుగ్గాయి. సమయముగుర్తించి నడువనేర్చిన లోకసంచారి. శృతిపాండిత్యానికి, వచ్చిననాల్గుముక్కలను పెళపెళడబాయించడానికి లోటులేదు. ఆడ్రెస్సు, ఆ నడక, ఆ చుట్టపీల్పుడు, ఆ యెకువులు, ఆపలుకులు మనదేశంలో మరేవేషానికి యొప్పియుండలేదు. కాని గిరీశం అడ్డంకుల దప్పించుకునే యుక్తికలవాడైనా బండబారిన దుశ్చింతకలవాడు. కొన్నిసందర్భాల్లో పిరికితనము, బెదురుపాటు, తనతెలివికి తానే సంతోషించుకొను లేతబుద్ధి కలవాడు. ఈగడుగ్గాయి కెదురుగా వెంకటేశాన్ని అమర్చాడు- మాముత్యాల సరములుగూర్చే మేటికోవిల. చదువుకు పట్నాలు జేరి పల్లెటిపాలాలలో గేదెలుకాచే బుద్ధిమాంద్యమింకా వదలక, బాగోగు క్షేమి తెలియక, పోజులుపట్టే పెద్దవాళ్లసాంగత్య మభిలషించుచూ, మంచికన్న చెడ్డను లీలగా నలవరచుకొను మూఢవిద్యార్థులలో వెంకటేశంవొకడు. ఇప్పటిరౌడీ పరిభాషలో పల్లెటిగబ్బిలాయి. గబ్బిలాయికూడ కాదు. కోటులేకుండా, ధోవతిలోపల మడచిన షర్టుమీద వంకరగా ఫరంగి కంటాభరణ పీలికనుధరించు వాడుకాదు. కాని వట్టి యవివేకి, విశ్వాసి. తెలివిలేమిని సర్వదా సర్వత్రగనపరచు

జడసత్వము. గిరీశ మెంతపోకిరీజాణయో వెంకటేశ మంతటి ముగ్ధచేతస్కుడు. బుచ్చమ్మకూడా వట్టిముగ్ధయే. వీళ్లిద్దరు అంతనిర్ధూమ ధాముడు గడుసుబొండ అగ్నిహోత్రావధానుల కడుపున పుట్టిందే మహావిచిత్రము.

తెలివి తేటలలో వెంకటేశాన్ని వెనుకపీటికగా చూపి నట్లే, పోకిరితనంలో మరియొక రకపు పాత్రాన్ని గిరీశానికి భిన్నంగా నిలువబెట్టాడు. రామప్పపంతులు నియోగి; కాదా? వ్యాపారి. గిరీశం వైదికపువాళ్లల్లో తప్పబుట్టినవాడు. రామప్పపంతులు ప్రైవేటు వృత్తిలో సంపాదించుకొంటూ, తనలౌకిక ప్రభావానికి, తనపంతులు వేషానికి, తనసంపాదనకు లోకచంప నెరవారుచున్న మీసంపుటందమునకు, తనవలపు షోకులకు, పొంగిపడుతూ తనయంతటి రసికుడు, వ్యవహర్త, రూపసి, లేడనుభావముతో సంచరించువాడు. నాల్గింగ్లీషు ముక్కలు లేకపోయినయుగాని ఆగిరీశం విధవని తలయెత్తనిచ్చే వాణ్ణా, అని మధురవాణిదగ్గర ప్రతాపాలు తెగనరికిన కోత గాడు. బుద్ధిలోనేకాదు. యెత్తుల పోటీయందునే కాదు. బలపరాక్రమాల్లోకూడ ధైర్యసాహసాల్లోకూడ నసహాయ శూరుడనని పొక్కిపొరలెడి చవిటిబుద్ధి. గిరీశం కనిపిస్తే పిలకె క్కోస్తాననే మేటిబంటు. అతడు యేమరుపాటున ప్రవేశించ గానే-యీమాటలు వాడిచెవినపడలేదు గదా, అని తత్తర పడుచు మంచముక్రింద శరణుజొచ్చెను. రామప్పపంతులు తన రూపసంపద్బల ప్రభావముల విశ్వసించి, వెలయాలిచేత లను తీరుగా గుర్తింపనేరక, డబ్బు తగలేసుకుంటూ, తావల చినది తననుగూర్చి వలచునను భ్రాంతిలో దేలువాడు. ఒక్క

చిటికెలో కరకటశాస్త్రి రామప్పపంతులెదుటనే మధురవాణికి కన్నుగీటి, వంచకనటుని యీడుతెగిన కోమలాంగిగ జెరిపి, కంటిలో మన్నుపోసి, లుబ్ధావధానులిచ్చిన కన్యాశుల్కంలో చిల్లిగవ్వైనా పంతులకందకుండా తప్పించుకొని, యింతపెద్ద ప్రైవేటుపంతులుకూ దబాయిస డుంకీయిచ్చి దొబ్బేశాడు- (విశాఖపురి ప్రాంత పరిభాష వాడినందుకు చదువరులు మన్నించెదరుగాక.)

తుదకు సౌజన్యారావుగారు లోకవిధంగా గిరీశంయొక్క దేశాభిమాన సంఘసంస్కరణ మిథ్యాడంబరమునకు సౌశీల్య విరాజితంబగు వెన్నుపట్టిగ వర్తించుచున్నాడు. మధురవాణి కూడ గిరీశముయొక్క దుశ్శీల దుర్విదగ్ధమానస మాధ్యము నకు, జీవితానుభవములలో మంచిచెడ్డలు తెలిసికొని బుద్ధి తెచ్చుకునే సుస్వభావాన్ని చూపుతున్నది. బుచ్చమ్మను లేవ దీయు ప్రయత్నము భంగమైనాక "డామిట్ కథ అడ్డంగా తిరి గింది" అని చివాలున సౌజన్యారావు చెంతనుండి మరలిపోవుచే కాని బుద్ధిని త్రిప్పుకొను దారులరయడు. రామప్పపంతులు, వెంకటేశము, సౌజన్యారావు, మధురవాణి యీ నలుగురు గిరీశము స్వభావాన్ని అట్టి తెరవులలో భేదంగా సంచరించే వివిధ ప్రవృత్తులను చూపడానికి కల్పించబడ్డ కూడలి.

అగ్నిహోత్రావధానులు వ్యాజ్యాలకోరు. రేయిం బగళ్ళు ప్రక్కయింటివాని పెనకప్పుపీకించ నుంకించుచుండును. కడులోభి. ఆచారపరాయణుడు. వీరేశలింగం పంతులుగారి రాజశేఖర చరిత్రలో భోజనపు సమయానికి యవతరించిన సోమయాజుల వంటివాడు. దర్భాసనపు కట్టుతో, దేవతా

ర్చన మాటతో, మూడు కోర్టులూ తిరిగివచ్చే లౌకిక వైదిక మర్యాదా సమన్వేత, శుద్ధశ్రోత్రి. కూతుల నమ్ముకొని సొమ్ము చేసెడి పంద. గిరీశానికి ఆవునెయ్యి, గేదెపెరుగులతో కలవ రోజులన్నీ విందు చేయడానికి వొప్పుకోక పోయేవాడే. కాని గిరీశం మోహనాస్త్రమంటే యేమిటో తెలిసినవాడు. పాలిటిక్సులో మెదిగిన చెయ్యి. 'నీవు అన్నమాట మహబాగుంది' అనే సమ్మోహనవాగ్బాణ ప్రయోగసామర్థ్య మెరిగివర్తించెను గిరీశము. అగ్నిహోత్రావధానులు తన వ్యాజ్యాలలో గిరీశము తోడ్పాటు నాశించియుండెను. కొడుకు చదువుకు కుంపటలలో గుర్రాలు తోలేవాడైనా, కోర్టువ్యవహారాలలో మాత్రము వెనుక తీయడు. అక్కడకూడా వీలైతే చవుకగా మంచి ప్లీడరును కొట్టెయ్యాలని ఆశపడతాడు. పల్లెటివైదికులలో అగ్నిహోత్రావధానులది వొకవిధమైన ప్రకృతి. లుబ్ధావధానుల దింకొకటి. సలతమనిషి. డబ్బుకు గింజులాడే స్వభావం. యెంతవరకూ చేతిపైసా వదలకుండా మంచి లాభం వెతుకుచూ కొద్దికర్చులో బంగరు మేల్బంతిని కట్టుకొనచూచువాడు. వీరిద్దరు కోవరిదారిలోవారు చాదస్తులే. పల్లెటి బ్రాహ్మణుల తృతీయ ప్రకృతి కరకటశాస్త్రియందు మూర్తీభవించియున్నది. ఇతను తగని గడుగ్గాయి. మంచిలౌక్యుడు. యుక్తాయుక్తము మంచిచెడ్డలు లాభనష్టాలు తెలిసినవాడు. శిష్యులుండుటచేత చదువుకొన్నవాడని యూహింపవచ్చును. ప్రాయశః కావ్యనాటక విలాసపరిజ్ఞాత. ఇవివుంటూ సమయానుకూలమగు కార్యసాధనకలయజూచినవాడు. బహుశా చీట్లాడగలడు. వేశ్యాప్రసంగంలో ఆరితేరిన తెరువరి.

ఈమూడు స్వభావాలు వెంకటేశంతో సహా పల్లెటిజీవులవయః ప్రకృతిభేదములను చూపుతున్నవి.

ఇక ఆడవేషాలలో మధురవాణి పణ్యవనితావిచిత్రవైఖరులగరచిన మేటిసాని. కాని యీమెలో కూడ కొంతమంచితనము, స్వజాతి విరుద్ధమైనవిశ్వాసము, చివరకైనా పడుపు బ్రతుకుల చేలతనము గుర్తించి బుద్ధి మరలించుకొను ఆత్మశక్తియు గోచరించును. బుచ్చమ్మ ముగ్ధలలో ముగ్ధ. గిరీశంగారు గొప్పవాడనుకుంది. ఆయన చెప్పిన మాటలు నిజమనుకొన్నది. పునర్వివాహము దోషముకాదని నమ్మినది. అందుకులోబడ్డది. మీనాక్షి బాలవితంతువే. కాని మధురవాణివలె వేశ్యాంగన కాదు. బుచ్చమ్మవలె సద్గతి విచారించునదియూ కాదు. తన యింటనేయుండి రహస్యముగా పడుచుపొగరును దీర్చుకొనజూచు దుశ్శీల. ఈ మూడు రకాల స్త్రీ స్వభావాలను యీ నాటకంలో కూర్చినాడు.

పట్నాల్లోను, పల్లెలలోను వుండే విపరీత స్త్రీపురుష స్వభావాలను, రెండు మూడు కథావ్యూహములను వొక్క కుదురున చేర్చి దేనికది చక్కగా విప్పారి, నిజప్రవృత్తి నగుపరచి, రసపుష్టితో రాజిల్లునట్టుగ, నటికించగల శక్తి అప్పారావుకే చెల్లినది. మరియొకరైతే కథాంతానికి యేదో భక్తిజ్ఞాన వైరాగ్య మేర్పరచి, నీతిబోధకు గడంగి యుందురు. గిరీశంచేత డామిట్ అనిపించుటలోనే యప్పారాయని యసాధారణ ప్రతిభా సామ్రాజ్య మగుపడుచున్నది. తివాచులలో రేఖా సంస్ఫూర్తిగల చిత్రవిన్యాసములున్న యంచులోనుండి సగము ముప్పాతిక రూపములతో నగుపడుచు మరల నటులనే

యావలికొనయందు నిక్కమించు పూలపొట్టెములు యెక్కువ యుండగించినట్లుగా, కన్యాశుల్కంలో చూపబడ్డ గిరీశచరిత్ర అవివరణ లెక్కకు మించి జరిగిన సాహసాలలో యిది యొకటి యనియు, దీని భంగపాటుతో చిత్త వైకల్యమొందక, రణవీరుని వగిది మరియొక పోరుతో తొల్లి చేజారిన విజయ ఫలమును పొందెదనను అహంకారమును సూచించుటయే మిక్కిలి నేర్పుగా తోచుచున్నది. సుగుణములు, దుర్గుణములు, సత్ప్రయత్నములు, దురాచారములు, అనంత పారంపర్యములో వచ్చుచుండును. కాని చప్పన మొలకెత్తి చివాలున వాడిపోవు, వుర్రెకు పుట్టినబుద్ధి పుడకలతోగాని యంతరించదు.

తెనాలి రామవిలాస సభవారు బందరులో యీ నాటకాన్ని ముచ్చటమీర నాడి చూపారు. ప్రదర్శనంలో కన్యాశుల్కపు యసామాన్య ప్రదర్శనౌచిత్యము బయట పడినది. ఇందులో నా మద్దింపుమీద రామప్పపంతులై అభినయించిన తంగిరాల ఆంజనేయులుగారికి ఫస్టుమార్కులు చేరుచున్నవి. తరువాత స్థాణం నరసింహారావుగారి మధురవాణిన్ని, కరకటశాస్త్రులయిన పులిపాక వెంకటేశ్వర్లుగారునూ మన్నింపదగిరి. బుచ్చమ్మ, మీనాక్షి వేసిన జక్కుల కుర్రవాడు, అగ్నిహోత్రావధానులు వెంకటేశముకూడ మొదటి తరగతిలో పాసు అయినవారే. డాక్టరు గోవిందరాజుల సుబ్బారావు గారి నటన విషయమై చెప్పవలసిన ముచ్చట లేదు. గిరీశపు వ్యవహారా లన్నిటిని మిక్కిలి చక్కగా నిర్వర్తించారు. కాని వేషంలో బిడ్డల తండ్రివలె గృహస్తోద్యోగివలె కనుపించెను.

గాని గిరీశము యొక్క యిర్రెస్పాన్సిబిలిటీ పలుగాకితనము, షోకు డంబములు చూపించే యిరువదిరెండు, యిరువదిమూడేండ్ల ప్రాయాన్ని సుబ్బారావుగారు చూపలేకపోయిరి. అనగా వేష స్వాష్టవము, పాత్రౌచిత్యము కొరవడినవి. అభినయానికి లోటు లేదు.

సుబ్బారావుగారి వొద్దికలు కొన్ని శారదలో కన్నుల గట్టినవి. మొదటిరాకడ – బెత్తం ఆడించుకొంటూ, చుట్టపొగ దులుపుకుంటూ, 'యిక యీవూరులో వుంటే ఆబోరు దక్కేటట్టు లేదు' అని ఆలోచిస్తూ, చేరవచ్చిన యింటికి అప్పుడే ఓడదిగి వచ్చిన హాఫ్ యింగ్లీషుమైర్ వెళ్ళబోస్తూ వుండింది. తరువాత 'యే మోయ్ మైడియర్ షేక్స్పియర్ మొహం వేళ్లాడేసావ్' అని పితృవాత్సల్య సూచకమగు నాదార్యముతో వెంకటేశమును పలుకరించు పట్టుకూడ విచిత్ర స్వాభావిక రామణీయక మొదవియుండెను. ఆవెనుక నొంటరిగా బుచ్చమ్మను తలచి 'నీదు మోము బ్రైటుటా మూనులైటా వైటుటా టాటాటా' అని మున్నగు మోహావేశ ప్రబోధితా శుకవితా వ్యాపారమందు వలపుల నారబోయు పట్టు లలితవిచిత్రముగ నుండెను. పాలిటిక్సు దెబ్బలు వుపదేశించాలిసినపుడెల్ల గిరీశముయొక్క సర్వజ్ఞత్వాన్ని, వెంకటేశానికి నిజమైన యెద్యుకేషను ప్రసాదించవలె ననెడి వ్యాజాభిలాషను దిట్టముగ ప్రకటించెను. మొత్తముమీద సుబ్బారావుగారి అభినయ వ్యాఖ్యానంలో గిరీశం సంప్రదాయాలు లెస్సగా బయట పడ్డవనే చెప్పవచ్చును.

తంగిరాల ఆంజనేయులు బహు సమర్థుడైన నటుడు. ఖుస్రూ వేషంలో మహమ్మదీయ రాజకుమారుల సారాయి భంగు నిషాలను ముద్రించినట్లగపరచెను. రామప్పపంతులు భూమికలో దరిలేని పంతులు తరహాలన్నిటిని వెళ్ళబోసెను. రామప్పపంతుల గుణాలు యెట్లాంటివో పైన విన్నవించుకొన్నాను. ఆంజనేయులు యీ వేషానికొసంగిన నాట్యవిలాసము చూస్తేనే మా చదువరులు తెలుసుకోగలరు. కాని మాటల యల్లికతో విప్పి చూపలేము. ఇక కరకటశాస్త్రి నత్తి వాగుడుతో, దయ్యాల జోతువలె, మంత్రోపాసివలె, వరుదెంచి పులిపాక వెంకటేశ్వర్లు చూపిన తెలివికి మేరయే లేదు. తమ శిష్యుడికి పడుచుపిల్లల వేష మతికించి రామప్పపంతులు సహాయాన లుబ్ధావధానులకు అంటకట్టదెచ్చి బేరములాడు తరుణములో, మధురవాణి నిజవృత్తాంత మెరింగి, కన్నియ మగతనము గుర్తించి, యచ్చెరువంది జూడ నొక్క చూపులో వెంకటేశ్వర్లు ఆమెను వారించి సద్దుపరచి యామెతో పాలు కుదుర్చుకొని పైగా నామెతో పూవిల్తు సయ్యాటలకు వలయు సంధాన మమర్చుకొనెను. ఈచూపునకు వేయి వరాలిచ్చినా ఋణము తీరదు వెంకటేశ్వరుల మొగము స్ఫోటక విలుంఠనముతో కొంత గొగ్గురు పోయినను స్త్రీ పురుష పరిధానపాత్రల ధరించ యోగ్యుడు. చక్కని మొగము. విశాలమయిన నేత్రములు. గొంకువారని కంఠ మాధుర్యము. నాటక విషయాల్లో ఆరితేరిన ప్రతిభ. ఇన్ని చాకచక్యాలు కలిగియూ, సుందరాంగుడై విలసిల్లియు, చకుముకీ, కరకటశాస్త్రి మొదలయిన హాస్య ప్రసంగాలతో

కడుంగడు నేర్పు వహించి యాడగల్గుచున్నాడు. స్థానం నరసింహారావు కులటవనితా వేషధారణమున నత్యంత మనోహారముగ, మెప్పారు మెలుకువతో ప్రవర్తించెను. రామవిలాస సభవారి మేళము, సర్వవిధములా కూర్పువడి మిక్కిలి తెలివితో ఆలోచనతో శక్తితో నేర్పుతో మంచి నాటకాభినయింపగలిగిరని విన్నవించు,

నాట్యకళా వైదుష్య సంకీర్తనోత్సాహుడు,
భవత్పాద సేవకుడు,
పురాణం సూరిశాస్త్రి.

శ్రీ రామ నాట్యలేఖలు.

VII

ప్రతాపరుద్రీయము

భక్తవత్సలా, దశరథరామా!

మా నాట్యరంగాన భారతీయ మహావీరుల సాహసాలను చూపించే చరిత్రనాటకాలు చాలా ఆడుతున్నారు. కాని, తెలుగుదేశపు వీరచరిత్రాలు రెండుమాత్రమే యిప్పటికి గద్దె నెక్కినవి. ఇందులో శ్రీనివాసరావుగారి రామరాజ్య వినాశనము-ఆంధ్రుల రాజనీతి, క్షాత్రపౌరుషము, బంటుపదునులు, సన్నగిలి క్రుంకిపోయెడి విషాద సందర్భాన్ని చూపిస్తున్నది. వెంకటరాయ శాస్త్రుల్లుగారి ప్రతాపరుద్రీయములో మాత్రము ఆంధ్రుల రాజ్యతంత్ర ప్రభావము మహోన్నతవిజయ మొందిన సంగతి తేటపడుచున్నది. వేగినాటి యెడవులందు శ్రీకాకుళ విభుండవై నీ వవతరించి, నికుంభాదుల దునిమి, యాంధ్ర రమానిలయ మేర్పరచినది మొదలు యెన్నెని వీర వృత్తాంతములు, రాజ్య ప్రతిష్ఠాపనలు, దేశారాధనజీవనములు, మా తెలుగు సీమలలో లోకఖ్యాతి నొందవలసిన మేటిపట్టు లేర్పడినవి. కాని, తెలుగు దేశపు బడి పిల్లలందరూ, నెపోలియ నేనాడు పుట్టెనో, రిషిలో రాజ్యతాంత్రికు డెట్టి కౌటిల్య మర్యాద లవలంబించెనో, ఆగిన్కోర్టు రణకూటమున నెంద రాంగ్లసైనికులు మడసిరో, పాశ్చాత్య విజయ వైభవంబు లేసీమల నేగతి నే మహనీయ జీవిత సమర్పణంబున సిద్ధించినవో, జిహ్వాగ్రమున ధరించి, తప్పిళ్ళతో నప్పజెప్ప గలిగి యుండ, - సత్సంస్కార విరాజితులగు నాంధ్ర విద్యార్థికులలో కూడ నూటికొకరయిన విద్యానగర మేనా డెవరిచే బ్రతిష్ఠింప బడియెనో, మనుమసింహ మహీపాలు డేపురంబున వశించెనో, ఓరుగంటి విజయతోరణము లెవరు కట్టిరో, పోతన గోపనాదు లేప్రాంతముల నధివసించి భక్తి తాత్పర్యముల వెల్లడించిరో, అమరావతి దయ్యాలదిబ్బలం బెట్టి శిల్పరత్నము లస్మృతనిద్ర నొందుచున్నవో లెక్కింప కున్నారు.

ఆంధ్ర చరిత్ర గాథలను నాట్య రూపమున ప్రదర్శించినచో జన సామాన్యమునకు తమ దేశవృత్తాంతము తెలియగలదు. కవులు, చిత్రకారులు, వీనియందలి రసవత్సందర్భముల గుర్తించి వర్ణింపగలరు. నాట్యరంగాన చూచినదాన్ని భావప్రపంచములో పెంచి చిత్రకారులు చిత్రించుటవల్ల మరల నాట్యాభినయమునకు, రంగవిరచనమునకు, సంస్కార మొదవును. ఈ ఆచార మితర దేశాలలో జరుగుచున్నది. కళ లన్యోన్య సహకారమున నభివృద్ధి నొందవలెను. చారిత్రరూపక ప్రదర్శనంబున దేశాభిమాన ముజ్జ్వల విస్తరణ మొందుటయే కాక, పూర్వ సాంప్రదాయము తెలుకపడుటయే కాక, కావ్య చిత్రాదుల కమేయ ప్రోత్సాహ మేర్పడును. వీటివలన నాట్యకళ విచిత్ర రమ్యవైఖరుల విప్పొంద

గలదు. అందుచేత ఆంధ్ర చరిత్రమంతా నాట్యరంగాని కెక్కవలసి యున్నది.

ప్రతాప రుద్రీయమును కూర్చుటలో వెంకటరాయ శాస్త్రిగారు అసాధారణ ప్రతిభా విశేషాలను చూపించినారు. హిందూ దేశంలో చరిత్రనాటకాలు సామాన్యంగా 1905లో జాతీయోద్యమ మంకురించిన తరువాత యేర్పడ్డవి. ఇవి చాల మట్టుకు రసపుత్ర మహారాష్ట్ర వీరుల స్వాతంత్ర్య సంరక్షణారంభములను దెల్పుచూ—సాధుపక్షనము, మ్లేచ్ఛ విజయము దేశస్వాతంత్ర్యనిర్మూలనము, యుద్ధములు, చావులు, బొబ్బలింతలు, దేశాభిమాన భరితమైన యుపన్యాసములు మొదలగు గగ్గోలుతో నిండియున్నవి. ప్రస్తుత రాజకీయ దురవస్థల ఆనుభవములు పూర్వ చరిత్రగాథల కతికింపబడ్డవి. అందుచేత యివన్నీ ఒకే కత్తులో వుంటవి. ప్రతాప రుద్రీయము, జాతీయోద్యమ మంకురించుటకు చాల వెనుక గూర్పబడ్డది. పాత్రోచితమైన గ్రామ్యభాష నుపయోగించుటలో కూడ సమకాలిక సాహితీసిద్ధాంతములనుమించి ముందంజ వేసినది. వెంకటరాయ శాస్త్రి, యుభయభాషా వ్యాకరణ పారంగతులయ్యూను, నిర్దుష్ట ప్రయోగకుశలురయ్యూను, బహుజనంబులు చూచి, విని, బోధపరచుకొని, యానందించవలసిన రూపక కవిత్వమందు, వాడుకభాష కొప్పియుండెడి సరస పటిష్టతను గుర్తించి, బెదరక వాడియున్నారు. కథాకాలపు దేశావస్థనే వర్ణించినదిగాని, యీకాలపు భావాలను వెనక్కునెట్టి అతికించలేదు. అందలి దేశాభిమానులు తమ చర్యలచే పట్టుదలచే స్వామి భక్తిని, స్వాతంత్ర్య నిరతిని, చూపు

కొనిరిగాని, వృథోపన్యాస వాగాడంబరమున దేశాభిమానము వెళ్ళబుచ్చలేదు. పాత్ర స్వభావాలు స్వభావసిద్ధంగా పోషింపబడ్డవిగాని నాయక నాయికా లక్షణము లెదుట బెట్టుకొని పెంచబడ్డవి కావు. అద్భుతమైన రాజ్య తంత్రము, పక్కలు పగిలించు హాస్య ప్రసంగము, పేకపదుగులవలె యుల్లికసొబగు లమర, జక్కగ గూర్పబడినవి. సాంఘిక మర్యాదలను దెలుపు, నవీనరూపక పద్ధతులకు దారిజూపుచున్నది.

ఇటీవలి చరిత్రనాటకములు వ్రాసినవారు ప్రధాన నాయకులకు మహోదార వీరస్వభావములను ఆపాదించియున్నారు. పురాణకథాత్మకమైన ఆటలలోని పాత్రలు నిర్ణీతాలంకారిక స్వభావమొప్పుచు, లోకోత్తరముగ స్వభావేతరముగ నగుపడుదురు. శ్రీరామహరిశ్చంద్రాదుల స్వభావంలో మనకు భక్తివిశ్వాసాలు కుదిరిపోయినవి. అభ్యాసంగా వాళ్ళని మన్నిస్తాము. అంతే కాని వారిచేష్టలను, ప్రవృత్తులను, లక్ష్యమర్యాదలను, లౌకికానుభవ ప్రమాణమున విమర్శించ జూడము. ఇట్టి భక్తివిశ్వాసములు నవీన చారిత్ర వీరులపట్ల అలవరచుకొనజాలము. చరిత్రలు లౌకికకథాంశముల విప్పిచెప్పునే కాని యలౌకిక సందర్భముల గల్పించవు. చరిత్రనాటకాలు సాంఘికస్థితికిని లౌకికసంసారమునకును చేరువగనుండవలెను. ప్రతాపరుద్రీయము వీరగభీర ప్రతిజ్ఞారాభటములతో నుల్లముదల్లడింపజేయక, సాంఘిక చారిత్రక రూపకంబుల కనువగు స్వాభావిక సామాన్యతగలిగి హాస్యరసాయన మొలికించుచున్నది. దీని పాపులారిటీ చూస్తే ఆంధ్రులు వాడుకభాషలో జాతీయ చమత్కార మేర్పరచు

ఆటలజూడనుంకించు చున్నారని విశదమగును. రాజ్యాలునిలుచుటకు ప్రజలందరు, రాజసేవకులందరు సంకల్ప పరిశుద్ధతతో యేకముఖమున వర్తించవలెననియు, నైకమత్యమున నెంతటి కార్యమైనా సాధించవచ్చుననియు తెలుపుచున్నది.

ప్రతాపరుద్రీయము యీనాటి తెలుగునాటకాలన్నిటిలో మిక్కిలి ప్రేక్షణీయమై పండిత పామరులను సమానంగా సంతోషపెట్టుతున్నది. ప్రతాపరుద్రుడు, యుగంధరుడు విద్యానాథుడు, చకుముకి, పేరిగాడు, మొల్లి, ఖుస్రూ మొదలైన నమూర్తులు ఒక్కొక్క రొకవిధమైన పాత్రస్వభావాన్ని వివరీత స్వాభావిక చాతుర్యంతో చూపుచున్నారు. ఈ నాటకంలో వసతిగలవారు పెక్కు రమ్యరంగములను ప్రదర్శింపవచ్చును. నాటక భారము పలుపాత్రలమీద పరచబడి విసుగొదవకుండ నిర్వహింపబడ్డది. పాత్రస్వభావపోషణలో అనౌచిత్య మెక్కడా లేదు. నాయిక లరుదెంచి వలపుతెరవుల కులుకకున్నను రక్తికొరవడలేదు. తెలుగువారి ప్రస్తుతాశయముల నన్నివిధముల దనియించుచు, తళుకుసారుల నతిశయించుచు, నసామాన్య రామణీయక మొందియున్నది.

కాని, యిందులో సంధినియమాలేవీ కనుపించవు. ప్రతాపరుద్రుని తురకలు యెత్తుకొనిపోవుటవల్ల నాటకబీజమేర్పడ్డది. రాజును విడిపించి దెచ్చి కాకతి రాజ్యలక్ష్మి వియోగమును బాపి భద్రముగ సింహాసనారూఢుని గావించుట యిందలి ముఖ్యాంశము. నిదురలో మైమరచియుండిన రాజును వంచించి చెరగొనిన తురక సర్దారుల శిక్షించుటయూ, దేశమును అరాజకము గాకుండ గాపాడుటయూ, తురకసుల్తానునకు

హిందూ తంత్రజ్ఞుల యుదారమర్యాదలను తెలియబరచుటయు, తరువాతి సమస్యలైనవి. రాజును విడిపించుటకు రత్నాల వర్తకులు కారణమైరి. ఖుస్రూవల్లీల జంపించుటకు చకుముకి పాటుపడెను. రాజు, దేశములోనే యున్నాడని వెల్లడించి ముద్రికాసహాయమున వ్యవహారముల నడిపించుటకు జనార్ధన విద్యానాథు లల్లినపన్నిదము తోడుపడినది. సుల్తానునకు హిందూమర్యాదలను యుగంధరామాత్యుడు పడవలో నెరుకపరచెను. ఈ నాల్గుప్రత్యేక సమస్యలను నిర్వహించుటలో కల్పనసౌష్టవము దిట్టముగ నున్నదిగాని నివి యొకదానితోనొకటి సంబంధించియుండలేదు. ముఖ్యాంశము రాజును విడిపించుట. అందుకు సాధనము రత్నాలవర్తకులు మిగిలిన కథలు యీప్రస్తుతాంశానికి సంబంధించలేదు, తోడ్పడలేదు. ఆ కాలపు కాకతిచరిత్రములో రాజ్యధూర్వహులు నిర్వహించిన నాలుగు ప్రత్యేకకార్యములను పరస్పర సంబంధము లేనివానినికూర్చినందున దృశ్యరూపమున నొక యితిహాసమును రచించినట్లైనది. కాని సంధిసంబద్ధమైన నాటకముకాలేదు.

విద్యానాథుడు ముద్దుటుంగరమును దెచ్చుటయు, పేరిగానిని గద్దెనెక్కించుటయు, ప్రధానకథాంశమగు రుద్రబంధవిముక్తికి పనిబంధంగా సూచితపడవు. అరాజకనివారణము మేమూహించిన సంగతికాని, పాత్రసంభాషణలో తేలిన అంశము కాదు. విద్యానాథుడావర్చిన పనిలో రాజును ఢిల్లీకి తురకలెత్తుకొనిపోయిరను నిశ్చయవృత్తాంతమొకటియె నాటకకథావిన్యాసమున నుపయోగించునదియై యున్నది. ఖుస్రూవజీరుల జంపించుటకూడ ప్రధానకథకు సహకారమైన అవసరమైన విష

యం కాదు. వాళ్ళు బ్రతికియున్ననూ రాజును తప్పించడానికి యాటంకము లేదు. శాస్త్రిగారు ఈ అతుకులన్నీ తీసివేస్తే కథ చాలా చిన్నదౌతుందని, స్వారస్యంగా నుండదని, ఆలోచించిపెట్టారు. ఇంత ఆక్షేపించినా, పేరిగాడిసీను తప్ప మిగిలినవి తీసివేయమని మేము చెప్పము.

ఈ నాటకంలో మిక్కిలి ప్రీతికరములగు పట్లు, పేరిగాడి సారాశెంబుసీను, యుగంధరామాత్యుని పిచ్చంబు బైరాగి చేష్టలు. ఇవి రెండూ కథాసంవిధానానికి తోడ్పడవు. విప్రప్రయోజకములు, నీచప్రసంగభరితములునై, పైపెచ్చు అసంభావ్యత నేర్పరచుచున్నవి. పేరిగాడు గద్దెనెక్కిన సంగతి ఆనాటి కాకతిప్రజ లెరుంగరు. తురకలు యెత్తుకొనిపోయినది పేరిగానిననియు, ప్రతాపరుద్రుడు సుఖముగ నిజరాజ్యస్థానమందున్నాడనియు, జనార్దనవిద్యానాథు లేర్పరచిన పుకారు కాకతిరాజ్యసంరక్షణకవసరమే! మంత్రుల జాగరూకత ప్రశంసనీయమే! కాని, పేరిగాడు యెన్నడూ కాకతీప్రజల కగుపడలేదు. రెక్కలు మూసిన పల్లకీలో గాయపడిన రాజు, రామావధానుల యింటినుంచి, నిజాంతఃపురంబున కరుదెంచినట్టు చూపిరి. అప్పటినుంచి, ప్రతాపరుద్రుడు తిరిగివచ్చుదాక, రాజనామకుని యంతఃపురమందే దాచియుంచిరి. సారాసెంబుసీను" లో కూడ చరుమకీర్త్యాద్యమాత్య నియుక్తపరిజనంబులే కవిగాయకభూమికల దాల్చియరుదెంచిరి. కాలక్షేపమైన వెనుక నీ వెట్టివెంగళప్పను బహిరంగసభలోకి జేరనీయకూడదని జనార్దనుడు నిశ్చయించెను. పేరిగాడి పోలిక, వోగము పట్టించుకొను పట్టునసే వెల్లడైనదికనుక, వాడి

సారాసెంబుసీను నాటకపల్లికకు జతగాదుకనుక, ఈసందర్భాన్ని పరిత్యాగించవలసిన అవసరము లేదు. ప్రజలకు తెలియడానికి ఎల్లిత్తో చెప్పినమాటలే చాలును; తాజెరగొనినది పేరిగాడని సుల్తానునకు తెలియకూడదు. తెలిస్తే, సుల్తాను ఆత్మగౌరవసంరక్షణార్థ మీయుదంతమును గోప్యముగనుంచి, బిడాలోపాఖ్యానములోని, జమీందారు తాబట్టినవి పులిపిల్లలే యని డాబినట్లు పైకి ప్రతాపుని చెరగొంటిమని చెప్పుకొంటూ రత్నపరీక్షాసమయానికి వాడిని వెంటగొనిరాడు. లేక, రాచవేసాన మోసపుచ్చి, యిభపురంబున రాజమర్యాదలందుకొనెనను అవమానముచే, ఖైదీని దండించవచ్చును. ఈ రెండు వ్యవస్థలు అనిష్టములే. కనుక ఈసంగతిని సుల్తానునకు తెలియజేయరు. అందుచేత యీవృత్తాంతము బహిరంగంగా చూపవలసిన అగత్యంలేదు. నాటకప్రేక్షకులు కథాకాలములతోనూ, కథావస్థలతోనూ తాదాత్మ్యతన్మయత్వమొందుదురు. పొందినగాని రసగ్రహణశక్తి యేర్పడదు. ప్రేక్షకసమాజము ఆనాటి కాకతిప్రజలగుచున్నారు. వారెరుగనిది. వీరెరుంగకూడదు. రత్నాలపంపిణికి యుగంధరుడు పిచ్చివాడై యిభపురంబున గంతులిడవలసిన అవసరమగుపడదు. వృథాచమత్కారం తప్ప ప్రాకృత జనరంజనం తప్ప వేరొండు ప్రయోజన మీపట్టులలో గనుపడదు.

కథాభారాన్ని నిర్వహించింది బ్రాహ్మణామాత్యులు. వీరి నిత్యధర్మములగు అహింసాసత్యాదులకు భంగము వాటిల్లకుండ గల్పించుటలో వెంకటరాయశాస్త్రి యసమేయకౌశల మగుపరచియున్నారు. చరుమకి, యుగంధరుడు రాము

తలచినపని సూచిస్తూనే కార్యము సాధించాడు. కథావ్యవహార్తలు తంత్రప్రయోగమున వైరివీరుల నొండొరులచే మడియింపజేసిరి కాని తమ చేతుల రక్తకలుషితంబుల జేయలేదు. ఈ హాస్యప్రసంగానికి ప్రయోజనౌచిత్యములు లేకపోగా శ్రీ శాస్త్రిగారు సమకాలికాయిష్టకవిజనంబులపై తమకున్న భావములిందున వెల్లడించిరను మాటకూడ కలుగుతున్నది. నాటకపాత్రలన్నిటిలో చకుముకి విచిత్రముగ పోషింపబడ్డాడు. యుగంధరునకు యెక్కువ ప్రాముఖ్య మగుపడదు.

ఈనాటకంలో కథాబీజము విపరీతముగ కూర్పబడ్డది. సామాన్యంగా రూపకాలన్నిటిలో ప్రధాననాయకుల (అనగా కథాఫలితాన్ని అనుభవించే స్త్రీ పురుషపాత్రముల) మనోవాక్కాయ కర్మలవలన నేర్పడి వారిపట్ల వర్తించును. ప్రధాన కథావిస్తరణము నాయికానాయకుల ప్రవృత్తుల జరుపబడును. ప్రతినాయకులు వ్యతిరేకప్రచార మొనర్చుచుందురు. ఈ నాటకంలో ప్రతాపరుద్రుని తురకలు యెత్తుకొని పోవుటవలన కాకతిరాజ్యలక్ష్మిని భూధవునకును గలిగిన వియోగమే కథాబీజము. ఇది ప్రతాపరుద్రుని గుణములవల్ల చేష్టలవల్ల జరుగలేదు. సుల్తానుకు బుద్ధికుదిరి భావవిపర్యాస మేర్పడి, అందువల్ల ప్రతాపరుద్ర బంధవిముక్తి కలుగలేదు. దీని నేర్పరచిన తురకలు రాజును చెరగొనుటతప్ప వేరొండు వ్యతిరేక వ్యవహార మవలంబించలేదు. బంధవిముక్తుడై నిజరాజ్యలక్ష్మిని మరల కలియుటయే కథాఫలము. ఇది ప్రతాపరుద్రుని ప్రయత్నమువల్లగాని గుణవిపర్యయము వల్లగాని

సిద్ధించలేదు. రాజానుచరులు తురక లెత్తుకొనిపోయినట్లె యేమరుపాటున రాజును యెత్తుకొనివచ్చిరి. ఇందుచేత బీజస్థాపనమందుగాని, ఫలసిద్ధియందుగాని, కథావిన్యాసమందుగాని, నాయకప్రతినాయకుల స్వభావచారిత్రవికాస మేమియు నగుపడదు. తురకల అజాగ్రతను, నీచస్వభావమును ఆంధ్రుల తెలివితేటలను, సద్గుణంబులను, వెలిబుచ్చునే కాని కథావిన్యాసమందు అచింతితావస్థలను, కాకతాళీయ ఫలప్రాప్తులను, మానవస్వభావవికాసములను, ప్రమాదములను, భంగపాటులను, వక్రగతులను, విరోధాభాసలను, జూపట్టను. బీజస్థాపకులొకరు, ఫలభోక్తలింకొకరు. కథార్థసంధాతలు మరియొకరు. పాత్రప్రాధాన్యము నిర్వాహకులదే యైనది. కథలోగలిగిన సంక్షోభమంతా జనార్దనుని తాకి ఫలప్రాప్తికివలయు నుపాయముల నాతడే సిద్ధపరచినందున నిందులో ప్రధానపాత్రము జనార్దన మంత్రి యని చెప్పవచ్చును.

ఈ యేడు మా వైపు నాట్యరంగాన ప్రతాపరుద్రీయము మొదటిగౌరవ మొందినదని చెప్పవచ్చును. మోతేవారి ప్రదర్శనము చూడలేదు కాని యేలూరు గ్రేటుఇండియన్ థియేటరువారు, తెనాలి రామవిలాససభవారు, బందరు ముత్తరాజు సుబ్బరాయ మెమోరియల్ వారు, దేశీయనాటక సమాజమువారు దీన్ని ప్రదర్శించగా చూచినాను. ఇందులో ప్రత్యేక ప్రశంసార్హముగ పాత్రనిర్వహణము గావించిన మేటినటులు తమ తమ పాత్రలకొసగిన యభినయ తాత్పర్యమును దిగువ విశదపరచెదను.

ప్రతాపరుద్రుడు

ప్రథమ ప్రవేశ మరణ్యమధ్యమున నిద్రావస్థయందు కూర్చబడినది. తురకలు సంకెళ్ళు తగిలించిన వెనుక రాజు మేల్కొనును. అతులిత బలాఢ్యుడు- అసహాయశూరుడు- కాని, నిరాయుధుడై కాలుసేతుల సడలింపజాలక, ఏమరుపాటున చెరగొనిన తురుష్కుల నీచసాహసమున కులికిపడుచు, పొంగిపొరలెడి ప్రతాప వాహినీతరంగముల ద్రొక్కిపెట్టుచు, కోపమును, పరితాపమును, క్షాత్రపౌరుషమును, నిస్వతంత్రదురవస్థను, స్వీయసామ్రాజ్య వియోగమున కగుల్కొనెడి శోకభారమును, తురకల నీచ వర్తనము నసూయయును, వొక్కుమ్మారు ప్రకటించి చూపును. జి. వి. టి. ఆచార్యులగారి ప్రతాపరుద్ర వేష మాంధ్ర సామ్రాజ్యధూర్వహణ సమర్థమై, నిండారవిప్పొందిన రెడ్డి వెలమ రాజపురుషుల మూర్తిపటిష్ఠతను జూపుచుండెను. వీరిభాగమును చక్కగ నిర్వహించిరి. తెనాలివారి చలపతిరావుగారి ముఖసౌందర్యము మేటిరసపుత్ర వంగడమున జనించి నీడలో చల్లగ పెరిగిన సుకుమార సుందరరేఖా విన్యాసమున రాజిల్లుచుండును. ప్రతాపరుద్రుని యుంకించు భావసంక్షోభమీతని కోమలాకారమున సంస్కృతసాధుత్వమొంది స్ఫురించుచుండును. కాని నేజూచిన నటులెవ్వరు తమకీయవస్థ చిరకాలముండదనియు, వేయికన్నుల గాపాడు మంత్రివరు లెల్లెని సాయపడి బంధవిముక్తు జేతురనియు, మంత్రులపై విశ్వాసమును భావికళ్యాణమం దాశాభంగమును చూపులలోగాని పలుకులలోగాని చేతలందుగాని వెలుపరించలేదు. మంత్రులకు

రాజునం దెంత భక్తివిశ్వాసములున్నవో రాజునకు గూడ, మీదు మిక్కిలి - సరసాగ్రేసరియగు ప్రతాపరుద్రునకు మంత్రుల నేర్పుపెంపుల యందంత నమ్మకముండుట మానసధర్మమై యున్నది. ఈసంగతిని ప్రతాపరుద్రీయ రచయితలుగాని యభినేతలుగాని గ్రహించినట్లగుపడదు. కాళిదాస శూద్రకాది మహాకవులిట్టి సందర్భమున భావిప్రయత్న పరిణామ సూచన లందించక మానరు.

రెండవరంగము నౌకాగర్భమున జరుగును. నిజంగా పడవ కడుపులోనే ప్రతాపరుద్రుని గూర్చుండబెట్టుటవల్ల నియ్యెడ ఆచార్యులగారి యభినయవైఖరి కేచీకటిలో మరుగువడిపోయెను. విద్యానాథుడు తన కావ్యరత్నమును ఓరుగల్లునకు గొంపోయి రుద్రున కందించి మెప్పొంద నుంటినను సందర్భమును వెల్లడించినప్పుడు రాజునకు గల్గెడి పరితాపమును, అశక్త్యౌదార్యమును చలపతిరావుగారు హృదయవిదారకంబగు శోకస్తంభిత కాకు గౌరవముతో నభినయించిచూపిరి.

రత్నాలవర్తకులు సుల్తానునకు నగలమ్మ జూపెడివేళ మనరాజు మూడవసారి నాట్యరంగాన వెలయును. మూల్యనిర్ణయార్థ మాతని చేతి కందింపబడిన దొడవుదినుసుల గాంచినంతనే యవి తన యంతిపురంబునుండి దోచబడినవిగను వర్తకులు తన్ను విడిపించుకొరకరుదెంచిన కృత్రిమోపాయులుగను గ్రహించి లోనితలపుల వెలికుబుకనీయక మంత్రుల సేవాపరత్వమున కచ్చెరువంది సంతసించుచు, సభాసదుల అనుమానము రేపకుండ, తన సన్నిహిత బంధవిమోచనోత్సుక్యమును ప్రాకటముగ పొక్కనీయక, నొకచూపు మెరుపులో యథార్థ వివేక

మును, కృతజ్ఞతను, సంతోషమును వర్తకుల కెరింగించును. కాకతీయప్రధాని వెంగలియై ఢిల్లీశ్వరుల దిరుగుచుండెడివార్త రాజెరుగునో లేదో కాని, యిది అంతా ఆతని విశాల మానసాగారమున మొలకెత్తి విస్ఫారిత యుపాయవల్లరి యనియే రాజు గుర్తించియుండును. పైజెప్పిన చూపుమెరపు లోకవంక దలజూపుచు స్వకీయదీనావస్థలో సర్వమును మరచిపోయిన చీకటి మొగమును దాల్చి రత్నార్ఘనిర్ణయ ప్రవృత్తిలో తదేకధ్యానమున నవధానియై నిస్సంగమూకీభావమున వర్తించు రాజచేష్టలన్నియు చలపతిరావుగారి నెమ్మొగంబున యథార్థనముగ దేజరిల్లినవి.

సుల్తాను పరివారములో చేరి పడవలోని కరుదెంచుతరి ఆచార్యులుగారు, చలపతిరావుగారు, అడుగులలో మడుగులేచుకుంటూ నతశిరస్కులై -భావిగతి యెట్లుపరిణమించునో తెలియక పరలోక స్వభావమును గుర్తింపనేరక కఫవాత జర్జరితంబగు నైహిక కళేబరంబును విడువనాయాసపడెడి జీవునిభంగి-ఛిలానుకోట ఖైదీపలికిన I left the prison with a sigh అను మాట లక్షితయించునట్లు-నడుచుచుందురు. ఇప్పట్టున వీరి యాంగికవిన్యాసము మానవస్వాభావికముగ నున్నది. ఇంతలో దారినడుమ పిచ్చివాడగుపడును. సుల్తాను తమాషాకొరకు వానిని పడవలోనికి రానిచ్చును. దొంగబైరాగి సందుదొరికెనని పరిజన మాలికాంతమున జేరును. రాజు మంత్రిదగ్గరకు వత్తురు. చిరకాలవియోగముచే రెప్పలార్పక జేవురించిన-నిద్రితరాజాపహరణ దుష్కర్ములగు తురుష్కులపై దీండ్రించి యలసిన-కన్నుంగవ నొకసారి రాజుపైమరల్చెను. ఈవీక్షణ

సంస్ఫురణమందుకొని రాజు తానదివరకు దేలుచుండిన దివాస్వప్నవీచికలనుండి దెప్పరిల్లి యుగంధరుని బొల్చిన కృతజ్ఞతాభినందనముల నొక్క వీక్షణస్ఫురణమున జిలికించి యథాపూర్వమెరుగనివానివలె నడచిపోవును. ఇచ్చట ఆచార్యులుగారంతభావద్యోతకంబుగ నిర్వహింపలేదు. చలపతిరావుగారి యెడ తన్నుశామించిరని చెప్పవచ్చును.

పేరిగాడు

జి. ఐ. టి. కందుకూరి అంబయ్యగారు కమ్మసంస్థానాల్లో మహాల్జీ పనులమీద జీవించు చాకలివాయల రూపులో పేరిగాని వేషమును దాల్చిరి. ఇదే మాకు రుచించింది. చలపతిరావుగారి వేషము దీనితరువాతది, పేరిగాడు మూఢుడు. లోకజ్ఞానశూన్యుడు, అల్పసంతోషి, విశ్వాసి, రాజరికానికి తనయునికికిగల వ్యత్యాస మెరుగుడుగాని పెద్దలు యోగంపట్టానని చెప్పినందున నిజమని భ్రమించినాడు. రాజరికము అబ్బితే అనుభవించాలని కోరువాడు. రాచనడకల కులుకజూచును. మంత్రినిర్దిష్ట నియమముల నవలంబింప యత్నించును. కాని స్వజాతీయస్వభావము నతిక్రమించి నవ్యావస్థానురూపమగు భూధవలక్షణంబుల నొప్పించుకొనలేడు. సారాశెంబు తాడెం తలాగినా, జనార్దనుడురిమి చూచినా, పేరిగాని సాకలిపుట్టక పెల్లుబ్బి పొక్కుచునె యుండును. పేరిగాడమాయకుడు. వెర్రిబాగులవాడు. కాకతి సామ్రాజ్యనికేతనములో, లలితకళాంగన భువనైకమోహనంబుగ నాట్యమాడిన ఓరుగల్లులో, తాంబురాకొంగ మెరుగని పౌరులుండుట యసంభవము, అసహజము; కాని కవివ్రాసిన తెరవు అంబయ్యగారి అభినయంలో

స్వాభావిక వికాసమొంది మిక్కిలి వినోదకరముగనుండెను. జ్యోత్స్నకు పురచెయ్యి అందించినప్పుడును మెల్లితోడి జగడమును తనవారికృత్రిమ ప్రణయకోపమును విప్పిచెప్పుటయు, యోగను పట్టించుకొనుటయు, చక్కగ నిర్వహింపబడ్డవి. ఈరంగములో చలపతిరావుగారు యుగంధరాదులకు పంకా విసురుచు, కుర్చీలుమున్నగు సభాలంకారములదులుపుచు, వీరిగాని నిజోద్యోగ పారతంత్ర్యమును నొకింత వెల్లడించిరి. ఈపని నంబయ్యగారు చేయలేదు. పేరిగాడి ఘట్టములో యోగ స్వీకరణరంగమే ప్రీతికరముగ నుండెను. అందు చలపతిరావుగారు మంత్రిసమాగమంబున మానసముప్రవహించు తత్తరపాటులో ప్రాకృతలోకోక్తిననుసరించి ముఖస్పృష్టంబుల కరద్వయంబున మూసికొనిరి. ఈవిపరీత స్వభావాభినయమున్ను, తరువాతి సారాకెంబురంగములో చలపతిరావుగారు వాడినకొన్ని యసాధుపదములను కొందరు ప్రేక్షకులామోదించలేదు. మొత్తముమీద అంబయ్యగారి నిర్వహణము చలపతిరావుగారికన్న నెక్కువ స్వభావోచితముగ నున్నది.

—◆ విద్యానాథ మహాకవి ◆—

ఇంతవరకు నేను చూచిన విద్యానాధులు సంతృప్తికరముగ లేరు. పదునెనిమిదేండ్లలో సప్తాదశ విద్యలను సాధించిన శేముషీవైభవము, ప్రతాపరుద్రీయ సరస ప్రబంధమును గల్పించిన రసజ్ఞత, దీర్ఘబ్రహ్మచర్యమున సిద్ధించు తేజస్స్ఫూర్తి, హయమును చూచినంతనే రాజస్థితి నెరింగిన సూక్ష్మవిచక్షణ, ముద్దుటుంగరము చేజిక్కినంతనే రాజ్యసంరక్షణోపాయముల నూహింపగల రాజ్యతంత్రప్రవీణత,

శత్రుశిబిరమున సమయానుకూలముగ వర్తించుట, నిజోద్యోగమును సాధించు కార్యనైపుణ్యము, చకచక, మెళుకువ, తెలివి, నేర్పు, తపఃపాండిత్యసంపత్తి, నిగ్రహము, సమయస్ఫూర్తి మున్నగు మేధావిభూతి విద్యానాధుని ఫాలప్రదేశమున చెప్పక దెలియుచుండవలెను. ఇదిగాక సాహిత్యపరిజ్ఞానము, అర్థానుభవము, నిర్దుష్టగానకౌశలము వీనిలో నగుపడవలెను. ఇవి యన్నీ సిద్ధించిన విద్యానాధ నటులగుపడలేదు. జి. ఐ. టి. వారి లక్ష్మీనారాయణగారి ముఖకవళిక అందముగ బ్రాహ్మణ సాధుత్వములో నుండెను. కాని పాత్రనిర్వహణమంతగా నాకు రుచించలేదు. తెనాలి కంపెనీలో అబ్బూరి లక్ష్మీనారాయణగారు పడవరంగములో ప్రీతికరముగ వర్తించలేదు; గాని యోగపురంగమున జనార్దనాదుల యాంతరంగికుడై యుండియు, నోరుగల్లునకు క్రొత్తగవిచ్చేసిన పరదేశపండితునివలె నచ్చటి పరిస్థితులెరుంగని వానివలె జ్యోత్స్నమహిమచే నుద్యోగుల గుట్టుమట్టుల వెలిబుచ్చు పట్టున లక్ష్మీనారాయణగారు వలసినంత నిగ్రహమగుపరచిరి. పడవసీనులో వెంపటి వెంకటేశ్వర్లుగారికి సాటియగు వారరుదు. ఉంగరమును సంగ్రహించి వచ్చినతరువాత, గోదావరిని దాటించిరిగదా తురకలు మహారాజును, అనుసందర్భమున ఓరుగల్లున కేర్పడిన కష్టములను, ఓరుగంటి మొట్టలో సాకేత పాలన విధాన మవతరించినట్లు, ప్రజల నేర్పుమై పాలించు రసికరాజాగ్రణి కేర్పడిన కష్టములను చింతించుచు రాజును విడిపించుటకును, రాజ్యమును భద్రపరచుటకును పన్నవలసిన యుల్లికయంతయు తనపైబడిన తెరంగున వెంకటేశ్వర్లుగారు

శోకము, ధైర్యము, కార్యశూరత, వుపాయాన్వేషక నైపుణ్యము, మనోనిశ్చయము, నొక్కసారి ప్రకటించిరి. రామావధానుల మాట యిక్కడ చెప్పకూడదు. భావసంజనితమైన కార్యమునకే నాటకస్థితి యొప్పిదమగును గాని, కేవల భావప్రచురణ మంతరసవంతముగ నుండదు. కార్యాకార్యపర్యాలోచన మేర్పడి విరోధిభావతరంగములు జెలరేగి డీకొను సందర్భమున భావప్రకాశ మొప్పిదమగును. ఇచ్చట విద్యానాథుని యూహాలు ప్రతిపక్షబాధితములు కావు. గాన నీసన్నిదమును విప్పి జెప్పకయే మంత్రికూటమున తంత్రఫలమును జూపించుట మంచిదని మన్నించెదను.

—♦ చకుముకి శాస్త్రి ♦—

ఆంధ్రనాటకపాత్రలలో చకుముకికి సరియగు వ్యక్తి కానరాడు. ఆంధ్రనటవర్గములో సర్వాంగసామర్థ్యమున పులిపాక వెంకటేశ్వర్లుగారిని సమీపించువారరుదు. వేష వాచిక గీతికాసౌష్టవములందు నాయకభూమికల దాల్పగలిగిన సామర్థ్యముండియు, చక్కని హాస్యఖేలన మొనర్పగలడు. ఔచిత్యము, నియమము, సంగ్రహము, పాత్రస్వభావపరిజ్ఞానము అవస్థావివేకము, సందర్భోచిత విజృంభణము మున్నగు, సిద్ధనటలక్షణము లీతనియందగుపడును. బందరు దేశీయనాటక సమాజపు మహోన్నతిదశలో హాస్యవేషములదాల్చుచుండిన భావరాజు నారాయణమూర్తిగారు చకుముకివేష మపార కౌశలముతో నిర్వహించిరి. కాని, వారి దేహచ్ఛాయలు బ్రాహ్మణేతరపాత్రల కొప్పిదమగునంతగ బ్రాహ్మణభూమికల కనుకూలించలేదు. మరియు వారు ప్రయత్నపూర్వకంబుగు

కౌటిల్యవృత్తిని ప్రకటించుచుండిరి. వెంకటేశ్వర్లు చకుముకి నిజోద్దేశ్యము లప్పుడప్పుడు తలజూపుచుండినను, ఆరితేరిన గూఢచారుల కనువగు గోప్యము సమయానువర్తనము యథార్థభ్రాంతి గలిగించుచుండెను.

చకుముకి ప్రవేశముతో ప్రతాపరుద్రీయ మత్యంత ప్రేక్షణీయత నొందుచున్నది. ఈతని నడవడి దూతపరిపంచమునకు మార్గదర్శకమగుటయేగాక, వర్లాకు హోమ్సును దుమ్మీకొట్టు గూఢచారినైపుణ్య మగుపరచుటయేగాక, సింహపురీ మహోపాధ్యాయుని కల్పనాచాతుర్యమునకఖండకీర్తివైభవ మొనగూర్చుచున్నది. ప్రథమప్రవేశములో వెంకటేశ్వర్లుగారు చకుముకి గడుగ్గాయితనమునంతా వెళ్ళబోసిరి. రొమ్ముయెండిన పేదబాపడువలె కనుపడినను, యీనాటి దుష్టాన్వేషక భటవర్గములోని సుప్రసిద్ధ డిటెక్టివులవలె పలువిద్దెల గరచి దేహసాధన జేసి మిక్కిలి బలవంతుడై యుపాయశాలియై మానసవ్యాపారవిజ్ఞాతయై పలుతెరంగుల నడువనేర్చి ప్రభ్వాజ్ఞకెదురుజూడకయే స్వయంనేతృత్వమున వర్తించి కార్యసిద్ధి నొందగల తంత్రస్వతంత్రుడు. చకుముకి మంత్రినియోగమునను దేశాభిమానసద్భావములచేతను, అపేక్షారహితమగు స్వామిభక్తిచేతను, వర్తించినట్లగుపడును. నవీన డిటెక్టివులవలె నీతడుకూడ స్వకీయ కౌటిల్యవ్యాపారము నొక లలితకళగ భావించి దాని నాచరించుటలో, రత్యానందముల బొందుచుండెనని చెప్పవచ్చును. విద్యానాథుని వర్తనమందుదార నిస్సంగ సద్భావము లగుపడును. చకుముకి కిట్టి మానవస్థితి

యున్నను, భవోపాయప్రవర్తనమందు జనించు కులాసాయే ప్రధానలక్షణముగ కన్పించును.

—• జనార్దనమంత్రి •—

అన్నగారు దక్షిణతీర్థముల సేవింప దూరదేశమున కేగియుండిరి. రాజు, మంత్రిసత్తముల యానమీరి కొద్ది పరివారముతో నెచ్చటనో యడవుల వేటాడుచుండెను. తురక సర్దారులు నిశాప్రయాణము నొనర్చివచ్చి పట్టింట విడసిరి. కాకతీయదళంబులు సంసిద్ధముగ లేవు. ఇట్టి సమయములో నేమరుపాటున రాయబారి నెపమున తురక సర్దారు ఓరుగంటి సభాంగణంబున సభిముఖులై నిలచినప్పుడు జనార్దనునిపై నెంచరాని వ్యవహారభారము పిడుగుపాటువలె వ్రాలినది. అన్నగారు పూరశేని సంగతి దాచలేదు, కాని, యూవలించిన పేగులు లెక్కగొను బుద్ధివైశద్యముతో భావి కార్యముల నూహించి సత్వరముగ, తురకలు గోదావరిని దాటకుండు నుపాయములను తురకశిబిరమున భేదానల మంకురింపజేయు చకుముకి తంత్రమును, అన్నగారిని రావించు ప్రయత్నములను, ప్రవర్తింపజేసెను. తురక సైన్యముల నాటప్లాన్కుజేసి కాకతిసీనులలో నిద్యార్థులన మొనగ్చ నాలోచించెను. మహామంత్రుల యాలోచన ద్వికర్ణికము. ఎట్టి సంక్షోభ మొదవినను, మనస్స్థైర్యము, భావగోపనము, నిశ్చంచల గూఢాలోచనమును, వీరరసముఖముద్రలను, ప్రదర్శింతురేగాని లోనితలపుల వెలుపలి కుబకనీయరు. వీరి నడతలు ధీరగాంభీర్యభరితమై, దిట్టమై, దట్టమై, యమేయమై, యపా

రమై కనుపడుచుండును. మొదటి రంగమున మొలకెత్తు భావభారము, వ్యాతిథ్యము, తంత్రప్రావీణత్య, ఏలూరు కంపెనీలో జనార్దనభూమికను దాల్చిన పి.వి. సుబ్బారావుగారి నడతలయందు జక్కగ గోచరించెను. ఇప్పట్టున పిల్లలమర్రి సుందరరామయ్యగారు కొంతమనశ్చాంచల్యమును తత్తరపాటున వెలిబుచ్చిరి.

ద్వితీయప్రవేశము యుగంధరుడరుదెంచిన తరువాత విద్యానాథ సహకారమున పేరిగానికి రాజయోగమును పట్టించు రంగమైయున్నది. ఇందు సుందరరామయ్యగారు తానేదో పెద్దతప్పుచేసిన వానివలె పరీక్షాఫలితములు వెలువడిననాటి విఫలవిద్యార్థివలె తలవంచుకొని కూర్చుండును. జనార్దనుడు అప్పటిలో చేయదగిన ప్రయత్నములన్నీ లోటులేకుండ నేర్పరచినవాడే. అన్నగారి పెద్దరికమునకు విధేయుడై యుండవలసినను తన యేర్పాటుల నన్నగారు ఆమోదించినందుకు జనార్దనుని చూపులో నొకింత సంతసము, ఆత్మగౌరవము, హెచ్చరిక కనపడవలెను. దీనిని సుందర రామయ్యగా రూహించినట్లగుపడదు. ఏలూరు జనార్దనుడే యిచ్చటకూడ నెక్కువ నాట్యవిచక్షణ మగుపరచెను.

సారాశెంబుసీనులో జనార్దన విద్యానాథుల నడుమ కొంత మూకాభినయము జరుగుచుండవలెను. మూర్ఖప్రభుసేవలో నాయాసపడు కుశాగ్రబుద్ధుల యేవగింపులు, దృక్సూచనలు, గుసగుసలు బాహ్యవినయము, సభ్యవర్తనము, వ్యాజగౌరవము, మున్నగునవస్థల ముఖముద్రలందు చిత్రించుట

కి రంగమున నెన్నెని యవకాశములు కలవు. నటులీవిషయమును గుర్తించి వర్తింపవలెను.

—♦ యుగంధరుడు ♦—

ఏలూరివారిలో ముంజులూరి కృష్ణారావు, తెనాలి వారిలో గోవిందరాజుల సుబ్బారావు, మెమోరియల్ తరపున నెల్లూరి నాగరాజరావు, యుగంధరవేషమును దాల్చియభినయించిరి. కాకతీయప్రధాని రామేశ్వరంనుండి తిరిగివచ్చునప్పటికే జనార్దనాదులు సామ్రాజ్య సంరక్షణకు వలయునుపాయముల నన్ని పేరిగానిని భద్రపరచి యుంచిరి. విద్యానాధుడు ఆగంతుకముగ గోదావరిలో రాజున్నపడవను చూడలేదనియు, నీతడు జనార్దనుని పంపున రేవులగాపాడ నేగిన నాయకులలో నొకడనియు, దోచుచున్నది. భోజనమును తీసుకొని పొమ్మనుటలో జనార్దనునిచే విద్యానాధునకు కర్తవ్య మెరింగించియుండును. విద్యానాధుడు నిజంగా పరదేశములనుంచి వింశద్వర్ష సంచార మొనర్చి వచ్చినవాడైతే గుఱ్ఱమును బోల్చలేడు. ఆభరణాదులవల్ల రాజహయముగ దలంచినను అది ప్రతాపరుద్రునిదనియు, నాతనికేదో ముప్పు వాటిల్లియుండుననియు, నూహించుట యసంభవము. ఆమాత్రానికి నీటిలో దుమికి పడవనందుకొని, లోని సంగతుల నరయ దలచడు. గౌకజ్యోస్య మభ్యసించినవాడైనను, ప్రశ్నముల్లు మందున మొలకెత్తినగాని యథార్థము స్ఫురించనేరదు. పడవలో వాక్రుచ్చినట్లు ప్రతాపరుద్రీయ లక్షణకావ్య మారాజునకందించనగుచుండినచో చిత్తమారాజు సందేనిలచి సందర్భముల్ల నెమ్మనంబున గోచరించవచ్చును. కాని ప్రస్తుత సంద

ర్భముల బట్టి చిత్తాగ్రితగల్గి వర్తించెనని చెప్పలేము. అందుచేత, విద్యానాధుడు, చకుముకివలె జనార్దన నియుక్తమైన గూఢచారియనియు, నంతకుముందు చేసుకొనిన యేర్పాటు చొప్పున, సభలో నభ్యాగతునివలె బ్రవేశించెననియు తోస్తున్నది. దీని వాస్తవ మెట్లున్నను సభాంగణము ప్రవేశించులోపల నీతడు యుగంధరాది మంత్రివర్గముతో సంప్రదించియుండును. కాని, రాజు వేటలో దెబ్బతిని రామావధానుల యింట నుండెనను కింవదంతి సభాసదుల కెరుకపడి యూరుగల్లులో వెల్లడియగుటకు యుగంధరుడు విద్యానాధుని క్రొత్తగా నరుదెంచిన మహావిద్వాంసునిగ గౌరవించి ప్రశ్న చెప్పించి లేఖను దెప్పించి వాని జోస్యప్రభావమును పేరిగాడు మున్నగు ప్రేక్షకులకు విశదపరచెను. పేరిగాడు రుద్రసింహాసనమధిష్ఠింప సమ్మతించడు. వెరగొంది వెనుకపడును. కావున, దీనికె యోగముపట్టువను భ్రాంతికలిగించ వలసియుండెను. ఇందుకు యుగంధరుడు విద్యానాధు నుపయోగించెను. భక్తివిశ్వాసములు గతానుగతికముగ గలుగును గాన ముందుగా ప్రభుత్వోద్యోగముల గుట్టుముట్టులను బయటబెట్టించి అందుచే పేరిగానికి విద్యానాధుపై గురికుదిర్చెను. ఈసందర్భమున గోవిందరాజుల సుబ్బారావుగారు ప్రశంసనీయముగు నటనైపుణ్యమగుపరచిరి. విద్యానాధుని తేరపారజూచుటయు, సోదరుడుగ గ్రహించుటయు, తేజస్వీగను, మంత్రిరక్షకుడుగను, జనార్దనునకు దెల్పుటయు తల్లివద్దకు దీసికొని పొమ్మనుటయు, స్వాభావిక రసపటిష్ఠతతో నిర్వహింపబడినది. విదేశవిద్వాంసుని

విద్యాగరిమ నన్వేషించు నుదారదృష్టిని పిరుచక్కగ జూపించిరి. నిజముగ తమ్ముడేయను భ్రాంతిజనించు నట్లభినయించిరి. ఇందున ముంజులూరు కృష్ణారావుగారుకూడ నిట్టి యవస్థాపరిజ్ఞానమునే రసస్ఫూర్తినే కనఁబరచిరిగాని వీరి నడవడిలో నొకింత తొందరయు ముఖకవళికయందొకింత హాసస్ఫురణయు నగుపడెను. సుబ్బారావుగారి సభాప్రవేశము, వర్తనము మిక్కిలి గుంభనగ గాంభీర్యముగ నుండును. లోనికలవర మావంత యేని వెలికుబుకలేదు. అన్ని యాలోచనలు కడుపులో నిడుముకొని కర్తవ్యమెంగిన విస్ఫుటమేధావిభూతి వెల్లడగఁ పరచెను. నాగరాజరావుగారి యభినయములో దీర్ఘాలోచనము, చింతాక్షుభితమానసము, పనివడిగప్పబడిన భావసంక్షోభము యీ సందర్భమున వెల్లడాయెను. తమ్ముని సంబోధించి "యేలజారంగ నిచ్చితివి" యీ తురకన్ మనరాజధానిలోనని విత్కరించిన పలుకులు విషాదాత్మకములుగాని, నిగ్రహార్థకములు కావు. యుగంధరుడప్పట్టున తమ్మునిపై దాక్షిణ్యమున జూపుట లేదు. తమ్ముని జాగ్రత కు లోనసంతసించు చుండెను. ఈ పట్టున కృష్ణారావు స్థానికాధికారుల యజాగ్రత్తనొకింత నధిక్షేపించినపగిది యభినయించెను. సుబ్బారావు నే జెప్పిన యర్థములో జనార్దనుని చూచి చూడనట్లే వాక్యములనుడివిరి. నాగరాజరావు కించిదావతాననంబుతో తిర్యగ్ముఖంబుగ తన్నడ్డప్రశ్నించుకొని నట్లగుపడిరి. రంగారంభమున నీముగ్గురునటులు యుగంధరుడెద్దియో కార్యభారమున వ్రాసుకొనుచున్నట్లు చూపించిరి. ఇందు నాగరాజరావుగారి మూకాభినయము మిక్కిలి స్వాభా

వికముగ నుండెను. తొడపులదాల్చుటలో సభానుకూల వర్తనములో నెల్లూరు, తెనాలినటులు సమానస్తవ మొందగలరు. కృష్ణారావుగారి వేషము, వర్తనము సభారంగమున పైవారితో తులదూగలేదు. వీరి నరములు నిరంతరభావ చాంచల్యమున కనిపించుచుండును. కృష్ణరాయబారములో వీరిచాకచక్య మవసరమగును. రాయబారములో కృష్ణుడు "ననుదూతగబంపిరి. సంధిసేయ మీబిడ్డలు బాపలుగ... పెంపు వహింపగ" అని సంధిపొసగింపవచ్చిన సాధుసంకల్పములు వెలిబుచ్చుకొంటూ, లోపల స్వయంపాక మూహించుతూ, శత్రుకూటములో బరస్పర విరోధముల బురికొల్పి, నల్వురి మనోవృత్తులను గనిపెట్టి, సహసాక్షుడై చరించవలసియుండును. అక్కడ కృష్ణరావుగారి తెలివి తళుకులు నిండార దేజరిల్లుచుండును. కాకతీయ మంత్రికూటమున జూపవలసినది మంత్రిగోపనము, యుపాయశీలత, అమురుబెదురు లెరుఁగని భావగాంభీర్యము. ఇవి కృష్ణారావుగారి చురుకునడకలలో విజ్ఞప్రేక్షకామోద సంధాయకంబుగ నగుపడలేదు

పేరిగాడు యోగము పట్టించుకొనుపట్టున వాని నొక్కసారి పరిశీలింప నరుదెంచి నాగరాజరావుగారు అపూర్వవీక్షణచాతుర్యముతో నొక చూపు వానిపై బరపుచు రంగస్థలమున వెనుకప్రక్క నవతరించిరి. వీరి చూపులో పన్నుగడకు నంతనము, పేరిగాని పొంగుపాటునకు నగవు, "కనకపుసింహాసనమున శునకము గూర్చుండబెట్టి" యను పద్యార్ధము, తమరెంత తర్ఫీదుచేసినా రజకప్రకృతి సమయానికి బయటపడునను పరిణామ వివేకము మిక్కిలి రసవంతముగ స్ఫురించెను. ఈఅభి

నయ విశేషమును నాగరాజరావొక్కడే చేసిచూపెను. అంతిపురకాంతలకు యుగంధరుడొసగిన సమాశ్వాస వాక్యములను కృష్ణారావుగారు సందర్భోచిత రసప్రదీప్తితో వెలిగింప జేసిరి. ఈపట్టున "నేనెట్లులేకుంటినో చూచెదరుగాక" అను వాక్యముల నసమాన నటసిద్ధియొదవ భావిప్రయత్న సూచకంబుగ సుబ్బారావుగారు వెలిబుచ్చిరి. ఈవిచిత్రాభినయవైఖరి శారదాచిత్రమందు ఆంధ్రులకు చిరపరిచితమై యున్నది.

పిచ్చి బైరాగి వేషములో సుబ్బారావు సోక్రటీజు మున్నగు జ్ఞానిసత్తములవలె పిచ్చిచేతలకన్న వేదాంత తత్వమెక్కుడు గోచరించునట్లు తమ వేషాభినయముల నిర్వహించిరి. వెఱ్ఱిచేతలలో వీరతిశయించలేదు. నాగరాజరావు 'ఢిల్లీసుల్తాన్ పట్టుకపోతాన్' అనుచు మున్నోముదలు ప్రవేశించినప్పుడు మాత్ర మద్వితీయాంగిక విన్యాసమగుపరచిరి. తరువాత వీరి నడవడి బాగుండలేదు. వీరిరువురిలో నొకరియందు యుగంధరుడొక జ్ఞానివలెను, మరియొకరియందు నిక్కంపు దివానావలెనూ గోచరించెను.

ప్రతాపరుద్రుని యోడమీదికి గొనివచ్చువేళ నాగరాజరావు రాజునకందించిన స్మారకవిలోకన మపూర్వాభినయ ప్రజ్ఞావిరాజితంబై సామాజికుల మెప్పువడసినది. ఇచట కృష్ణారావుగారు కూడ నట్టిచూపునే యింతను రసవంతముగ చూపిరి.

ఈ నాటకములో యుగంధరుడు నిర్వహించవలసిన యభినయ వ్యవహారము సభారంగమునకన్న ఢిల్లీపల్లకాడులలో నెక్కువ గూర్పబడినది. ఇందు మంత్రివర్యుడు తురుష్క గూఢ

చారులనేమార్చుచు వారికి నిక్కంపు దివానావలె నగుపడుచు నిజచారులకు రహస్యసంకేతములందించుచు కర్తవ్యమాదేశించుచూ ద్వంద్వప్రవృత్తిలో సంచరింపవలెను. చూచువారికి యోగసిద్ధుడుగను పిచ్చివానిగను, స్వర్ణవిద్యారహస్యవేత్తగనూ, యెవరికోర్కెల చొప్పున నెవరియూహల చొప్పున వారికగుపడుచు పిచ్చిపాటల కలవరించుచు, తన మంత్రాంగమును కొనసాగించుకొనవలసియున్నది. ఇందుకు తగినరూపము నడతలు, చేష్టలు, పలుకు తెరవులు, సర్వతోముఖనైపుణ్యమున సందర్భోచిత్య మతిశయింప కృష్ణారావుగారి వేషాభినయములలో సంపూర్ణవికాస మనుభవించెను. ఈనాటకంలో యుగంధరుడు ప్రధానకార్యవ్యవహర్త కాడు. పిచ్చిరంగపు వుపయోగమును మేము గమనించము కాని కవి రచించిన యుద్ధములో యితరనటులు వేర్వేరుపట్టుల నతిశయించుచుండ మొత్తముమీద ఇంజులూరి కృష్ణారావుగారే యుగంధరాభినయ వివేకమెప్పిన నటసిద్ధుడని మన్నించగలను.

ఖుస్రూ

చనుమకిది యెంతచురుకు తెలివో, ఖుస్రూది అంతో మందబుద్ధి; వీని తెలివితక్కువ, ఆవలింపులు, జేవురింపులు, గాభరాలు, అసూయలు, అతివిశ్వాసము, హాస్యదృష్టి, మున్నగు లక్షణాలన్నీ తెనాలివారి తంగిరాల ఆంజనేయులు బాగుగా జూపినారు. మాధవ పెద్ది వెంకటరామయ్యగారి స్వరూపం వల్లి పాత్రనిరూపణాన కెంతో తోడుగనుండింది.

పిచ్చివాడు.

“ఎందుకో ఎక్కడకో పోతాను, మా సంకేతములుగల చారులవలన తరువాతి యోచన నెరుగవలెను.” అని చెప్పి యుగంధరుడు ప్రతాపరుద్రబంధవిముక్తి నేర్పరచుటకు ఢిల్లీపురంబున కేగును. ఏడుమాసము లున్మత్తభూమికను దిరుగుచుండెను. యుగంధరుడువంటి తెలివిగలమంత్రి “వేసిందే ఒకరాయి, పడిందే ఒకపిట్ట” అన్నట్టు సరిగా యోచించి ఫలించదగిన పన్నిదమే వేయునుగాని నాలుగయిదుపాయాలు ప్రవర్తింపచేయడు. వేసిన పన్నుగడ రత్నాల వర్తకులది. ఇది నెరవేరుటకు సుల్తానును గురించి రెండేసంగతులు తెలియవలెను. అతనికి యేవస్తువులందు ప్రీతిమెండు? అనేదిఒకటి— ఇష్టంకాని వస్తువలంటే మోహపడి చప్పున పడవలోకి రాడు. రెండవది తనపాయాకు సరియైన వర్తకులు, ప్రముఖులు, మన్ననగు వారియిండ్లకు సుల్తాను వచ్చునా? రానివాడైతే ఈపతకము కుదురదు. అందుకోసము వర్తకపున్నిదానికి ఈ రెండు సంగతులెరింగిన చాలును. ఇక రత్నాభరణమౌల్య నిర్ణయార్థము ప్రతాపరుద్రుని పిలిపించుట ఆంధ్రవర్తకులందిడిన సూచనను బట్టి, వారిఅదృష్టవశమునను, సుల్తాను తెలివితక్కువచేతను జరిగింది. దీని నిశ్చయమును యుగంధరుడు పరిగణించియుండడు. ఏవస్తువులిష్టము? నగరి వెడలి యరుదెంచునా? అను రెండు సంగతులు తెలిసికొనుటకు యుగంధరు డేడుమాసములు, దివానాయై తిరుగ పనిలేదు. ఈమాట లెవరివల్లనైనా యెక్కడనుండియైనా తెలుసుకోవచ్చును.

“ఢిల్లీసుల్తాన్ పట్టుకపోతాన్” అని బహిరంగంగా చాటుతూ, తురక లవలంబించిన నీచవంచక రీతులలోగాక, బాహాటధీరత్వమున రాజును విడిపించి తెచ్చెదనని యీతని చేసెనా? తుదకు బంధవిముక్తి రత్నవిక్రేతల వంచక ప్రవృత్తి వల్ల గలిగింది. ఇందు ధీరోన్ముఖత్వమేమి అగుపడదు. దివానా బింకాలకునూ వర్తకుల వ్యవహారానికినీ సంబంధం లేదు; కార్యకారణ సందర్భం లేదు. అదికాక కాకతీయమహీధవుడు బంధితుడై, తమపురంబున నుండుటజేసి సుల్తాను నౌకరులతిజాగ్రత్తతో విదేశీయుల నరయుచుందురు. ఆసంగతి యుగంధరు డెరుగును. ప్రమాదభూయిష్టములు అనుమానాస్పదములైన దారుల నీ మంత్రిపుంగవు డవలంబించునా?

రాజు నిజసామ్రాజ్య విభూతినంతయు వదలి, మ్లేచ్ఛాధీనమున జిక్కి వంతల గుందుచుండెనని తానును రాజువలె నిజోద్యోగ వైభవంబును వదలి, నిద్రాహారముల వర్జించి, స్వామి భక్తిపరాయణత్వమున, తన తమ్ముని యజాగ్రత్తచే ‘ఏలచొరంగనిచ్చితివి యీ తురకన్ మన రాజధానిలో’ నింతటి ప్రమాదము ప్రభువునకు వాటిల్లెనను పశ్చాత్తాపముచే యుగంధరుడు పిచ్చిబిచ్చగాని రూపున రాజున కత్యంత సాన్నిధ్యమున దిరుగుచుండవచ్చును. అనగా రాజుమీది ప్రేమచేత రాజున్నతావున రాజువలె తానును దీనదశలో గాలము గడుపదలచి యుండవచ్చును. లేక, తమ్ముని యేమరపాటునకు ప్రాయశ్చిత్త తపంబొనరించుచుండ వచ్చును. పడవలోనికి ప్రతాపరుద్రుడు రాగానే తానగుపడి యింత ఘనకార్యమును నేనే చేసినానని వెల్లడించుకొను నపేక్షయు;

సందుగా తని కృతజ్ఞతాభినందనముల నందికొను వేడకయు యుగంధరునివంటి ధీమంతునకుండవు. గంగాయమునా తటంబుల కాకతి సైన్యములను, కటకవీరులను, నిలిపి యోడను గాచు నేర్పాటుల గావించుటకు యుగంధరుడు ఢిల్లీలో నుండ నవసరము లేదు.

జోస్యులుభాయి అదివరకే తురకలలో కలసి ఢిల్లీలో తురకసర్దారుల స్నేహవిశ్వాసము లనుభవించుతూ తిరుగుతూనేవున్నాడు. ఇట్టి సందర్భంలో తెలియవలసిన సంగతు లల్పమై పన్నవలసినయెత్తు లతిసులభమై యుండునప్పుడు ఫలానుచితంబగు దీర్ఘోపాయముల యుగంధరు డవలంబించునని నమ్మనేరము. పిచ్చివాని వేషమూ యమాత్యశేఖరుని నీతివైశద్య మగుపరచనేరదు. పైగా మంత్రభంగమున కవకాశ మొదవవచ్చును. ఎప్పటికప్పుడు జారీచేయవలసిన జరూర్ హుకుములునూ కనుపించవు. కొంతదూరాన వుండి చారులవల్ల తంత్రము నడిపించవచ్చును.

ముద్రారాక్షసములో రాక్షసామాత్యుడు నిజప్రతిభావైభవంబున "మౌర్యసైన్యంబు చాణక్యమతినిగూడ" నాయాస పెట్టుచుండెను. అచ్చట నాయకుడు, ప్రతినాయకుడు, మహాధీమంతులు. కౌటిల్య మొకప్రక్కను సద్గుణ గణాలంకృతంబగు బుద్ధిచాతుర్య మొకప్రక్కను, యెత్తుపై యెత్తులతో బోర్లపడుచుండెను. ఇచ్చట నమేయమేధావిభవోన్నతులగు బ్రాహ్మణామాత్యులు—సారాయి భంగు నిషాలతో, వెలయాలి కౌగిలింతలలో, మైమరచి యావలించెడి తురుష్కప్రభువుల నేమార్చి, స్వకార్యమును సాధింప

వలసియున్నది. ఈపనికై యుగంధరుడు పిచ్చివాని వేషము ధరింపవలసిన యగత్యమగుపడదు. ఇది పేరిగానిరంగముల వలనే కొంత దృశ్యచమత్కారములను గల్పించి చూడ వినోదముగ నగుపడినను, కథాసంవిధానములో నిరుపయోగముగను, బలహీనముగను, వెకిలిగను స్ఫురించకమానదు. యుగంధరుడు పాడిన పాటలలో ద్వ్యర్థిసూచనలు ధ్వనించుచుండినయెడల కొంత బాగుండెడిది. పిచ్చివాని జూడవచ్చిన ఢిల్లీసోమరుల కొకరీతిగను, నిజవృత్తాంత మెరింగిన కాకతీయ గూఢచారుల కొకరీతిగను, రెండర్థములు స్ఫురించు పలుకుటల్లికలతో నా పాటలు గల్పింపబడిన కొంత సమంజసముగ నుండెడిది. కాని యివియంతగ కనుపించవు. ఇట్లాంటి కారణాలన్నిటిచేతా పిచ్చివాడిపాత్ర వ్యర్థంగాతోస్తుంది. అనగా కథాంశనిర్వహణానికి నిరుపయోగమని నాఅభిప్రాయము. హాస్యవినోదంగా యెంచుకుంటే తకరరు లేదు. కథాసందర్భాన్నిపట్టి పిచ్చివేషమే అవసరంలేదనవలసి వస్తుంది. కనుక దాన్ని ఎట్లాఅభినయించాలో నిర్ణయించ నేరము.

ముద్దుటుంగరము - విద్యానాథతంత్రము

ముద్రారాక్షసములో కథాదియందు పాముల వాడు చందనదాసు నింటికడ నాడుకొనుచుండిన రాక్షసతనూజుని వినోదపరచి రాక్షసుని ముద్దుటుంగరము సంపాదించిన సంగతి ప్రకటింపబడినది. ముద్రాసాధనమున చాణక్యుడొక లేఖను సృష్టించి దాని మూలమున రాక్షసునకును, మలయకేతునకును, మనస్పర్థ లేర్పరచెను. రాక్షసుడు నందు లంతరించి

నను, క్షత్రియుడెవ్వరైన మగధసామ్రాజ్య మధిష్ఠింపవలయు
నను పూనికతో మలయకేతును జేరదీసెను. మంగలి
తొత్తుకొడుకు-చంద్రగుప్తుడు నందస్థాన మాక్రమింప నీయ
కూడదనియు, సత్తమక్షాత్రియుల సంభూతు నాపదవియం
దుంచవలెననియు మంత్రిరాక్షసుడాపేక్షపడి యందుకై పాటు
పడుచుండెను. ముద్రారాక్షసనాటకపు అధికారిక వృత్తాంత
ము రాక్షసునిచంద్రగుప్తరాజ్యధూర్వహునిగావించుటయైనను,
యిది చందనదాసు మరణశిక్షను తప్పించు నవసరంబున
సాధింపబడినను దీనికి ముఖ్యాంగము రాక్షసుని క్షత్రియ
పక్షపాతనిర్మూలనమాయెను. ఇందుకు ముద్దుటుంగరము
తోడ్పడినది. ప్రతాపరుద్రీయములో ముద్రాసంగ్రహణము
ప్రధానసమస్యసాధనమున కుపయోగించలేదు

—♦విశేషాంశములు♦—

ఈనాటకంలో రాజనీతి సామాన్యనీతి మర్యాదలతో మేళవించబడ్డది. ముద్రారాక్షసంలో కుటిలోపాయతరంగములు సెల్లెలికట్టలను దాటి దుముకుచుండును. నందవిధ్వంసి, లెక్కిరి దొంగల వెంటగొని, గడుసరిచేతల నతిశయించి సద్గుణగణాలంకృతుండగు రాక్షసామాత్యునిమాయోపచారమున నోడించి మంగలి దొరకు మగధసింహాసనమిప్పించెను. అందుకుకూడ స్వాభిమానసంజనితమగు నందద్వేషమె కారణము. కాకతీయ పురోహితులు నిస్స్వార్థమైన ప్రభుభక్తితో తామవలంబించిన ప్రచార మెరుగనేర్చిన వాదికెరుకపడునట్లు, అహింసాసత్య దీక్షలు వాసిదప్పనటుల, జక్కని నేర్పుతో నడిపించుకొని వచ్చిరి. ఇదంతా వాళ్ళుచేసారో

లేదో? వారి కారోపించబడ్డ తెలివంతా శాస్త్రిగారి ప్రతిభాసంజనితమేగదా! చతురుకి యుగంధరాదు లెక్కడివారు? తెలుగు జాన్పను పుర్రెలోనంకురించిన ప్రజ్ఞాప్రసూనములే?

సామాన్యంగా యీనాటిచరిత్ర నాటకాలలో విషాదపరిణామ మేర్పడుతున్నది. నాయకదుర్మరణము, అంతిపురమచ్చకంటుల సహగమనము, వంశవినాశనము, నగరోన్మూలనము, సామ్రాజ్య విచ్ఛేదనము మొదలగు జాతీయపరాభవప్రాప్తిని సూచించకుండ, రాజును చెరగొనిన తురకసర్దారు లిరువురనే జంపించి, కోశక్షయముగాకుండ, సైన్యవిదారణ మేర్పడకుండ, ధర్మభ్రంశ మొదవకుండ, శత్రుభూపాలునకుసైతమాంధ్రామాత్యకార్యనైపుణ్యమందమేయగౌరవమేర్పడునట్లుగ నీతిమైవర్తించి, రాజును వదలించి, రాజ్యధరారమణుల వియోగభార మవలీలగ మాపి, కాకతిప్రాభవ మష్టదిగంతరాళముల వెలుగింప, నంజనాసుత గిరీ విజయతోరణాలంకార వైచిత్ర్యమం దాంధ్ర శిల్పకనైపుణ్యమతిశయిల్ల, నాబాలగోపాల మఖిలసద్ద్విజములానందమునమున్గినతిశయిల్ల, కళ్యాణాంతముగ, సరసముగ, దుష్కరసమస్యల జిక్కుదీసిన, నీతిసత్తములు, స్వార్థదూరులు, ప్రభుసేవాపరాయణులు, సద్గుణసమ్హారాదధులు, పరమదేశాభిమానులునగు నమాత్యశేఖరుల జిత్రించి వెంకటరాయశాస్త్రియమేయ నాట్యకవితానైపుణ్య మగుపరచియున్నాడు.

ప్రతాపరుద్రీయము మొత్తముమీద మిక్కిలి మనోహరమై, ప్రవర్తనానుకూలమై, విచిత్రాపూర్వ రమ్యదృశ్యంబుల నొనకూర్చుచు, నసాధారణ ప్రతిభాసంకలితంబుగ నెంచ

తగియున్నది. దీనిలోని కల్పనలోపములను కార్యైకక్య విహీనతను, స్వభావేతరమానస ప్రవృత్తులను, విమర్శనవశంబున నుచితరీతి మన్నించియున్నాను. వేంకటరాయశాస్త్రిగారి ప్రతిభావిశేషము చారిత్రరూపకము నుద్దేశించి యాంధ్రచరిత్రలోని కథాంశమును గైకొనుటలోనే వెల్లడియగుచున్నది. వీరీ నాటకమును వ్రాయునాటికి భారతీయుల జాతీయోద్యమ శంఖారవములు మాతృమానసమందైనబులకరించియుండలేదు. వందేమాతర గీతిస్రవంతి 'యానందమఠ' పుటంబులలో నజ్ఞాతసంచార మొనర్చుచుండెను. లోకమంతకు కాకవెట్టిన కాకతీయుల కదనపాండితి చీకిపోవని చేవమాటల చేర్చి పాడవె తుమ్మెదా !" యను పరాకుకూతలాంధ్రుల వీను తెరవుల జేరియుండలేదు. ఆంధ్రచరిత్రాంశములు కవిజీవిత ప్రస్తావనములందును చెన్నైతంజాపురంబుల తాటాకుకవెళులందును మరుగుపడి చూచువారును, వినువారు లేక చిక్కియుండెను. అట్టికాలములో నాంధ్రసామ్రాజ్య సంపోషకుల వీరోదార చరితముల నుగ్గడింపసమకట్టి ప్రతాపరుద్రీయ రూపకరత్నమును గల్పింపనేర్చిన, మేటిమతి, మాతృవైభవసంతోషి, వీరజనార్చకుడు, సింహపురీమహోపాధ్యాయుడనియే తమ దివ్యచిత్తమున కెరుకపరచుకొన్న, విద్వద్విధేయుడు,

ప్రత్నకళారసపిపాసి,

సూరిశాస్త్రి

శ్రీరామ నాట్యలేఖలు

VIII

షోరబు — రుస్తుము.

అరిభయంకరా ! కరుణాసింధే !

బందరులో రామావిలాససభవారు షోరబు-రుస్తుముల అజ్ఞాతవిరోధాన్ని, సమరసందర్భాన్ని తెలిపే నాటకమాడారు. ఇంగ్లీషు కవిమాళి మాథ్యూఆర్నాల్డు రచించిన పద్యకావ్యాన్ని ఆధారపరచుకొని ద్విజేంద్రలాలురాయి బెంగాలీభాషలో ఈ నాటకాన్ని వ్రాసారట. దాన్ని శ్రీపాద కామేశ్వరావుగారు తెనిగించారట. ఆర్నాల్డు, పారసీకకవి ఫర్దూసీ రచించిన షానమా అను మహాకావ్యమునుంచి యీకథావృత్తాంతాన్ని యేరుకొని తనకావ్య మేర్పరచాడు. ఆనాటి పారశీకవీరమర్యాదలు, తార్తారుబుద్ధులు, యెట్లుండెనో, మనము, మన సంప్రదాయాలతో యీకాలంలో గ్రహించలేము. కాని, యిది మనదేశపు అభిప్రాయాలకే కాక పాశ్చాత్య నాటకకవుల ఆచారాలకు కూడ భిన్నంగా వున్నదనిమాత్రము చెప్పగలము. తండ్రి కొడుకులకు పోరుగల్గుట, అందు నొకనిచే నొకని సమయించుట, నాటకకవు లంగీకరించిన పద్ధతికాదు. యూరిపిడీస్ నాటకాలొకదానిలో మాత్రము కొడుకు తెలియక తండ్రిని చంపిన యుదంత మగు

తగుచున్నది. సామాన్యంగా తండ్రికొమరులు అపరిచితు లైనను యొండొరుల సమీపించినపుడు "అనేన కస్యాపి కులాంకురేణ స్పృష్టస్య గాత్రేషుసుఖం మమైవ" అనునట్లు ఒకవిధమైన గగుర్పాటు, సందడింపు, గందరగోళము పుట్టి యంతటిలో నొకరి నొకరు తెలిసికొనుటగాని మారకప్రయత్న మంతరించుటగాని కవిసమ్మతమైన పద్ధతిగా నుండినది. పాండవాశ్వమేధంలో ప్రమీళా తనూజుడు బభ్రువాహనుడు తండ్రియగు విజయు నెదుర్కొని చంపినట్లును, ఆవల దేవగణంబుల సాయమున నర్జునుని శిరము మొండెమున కతుకువడి యాతడు తెప్పరిల్లినట్లును నొకకథగలదు. ఇందు పుత్రుడు తండ్రికన్న బలపరాక్రమ సమన్వితుడుగ చిత్రింపబడియున్నాడు. కుశలవుల చరిత్రములో (ఉత్తరరామాయణము, రాఘవాశ్వమేధము, లవకుశ మొదలైన నాటకాలలో) కుశలవులు పినతండ్రులాది గాగల యోధవరుల నోడించి, తండ్రిని దాక వచ్చిన వృత్తాంతమగుపడును. అందు పుత్రుల వీరసామర్థ్యము చెలవడకుండ, రాముని జగదేకవీర బిరుదమునకు భంగము వాటిల్లకుండ, రామసంకల్పానుకూలంబుగ సర్వారిసాధన సమర్థమగు రామబాణము పూలమాలలై తనయుల గళప్రాంతముల గారవించి యుద్ధతవీరమర్యాదల నందించెను. "పుత్రాదిచ్ఛేత్ పరాజయం"-తండ్రుల మర్యాదలు, తెలివి తేటలు, శౌర్యప్రతాపములు, కొమరులయందు మిక్కుటముగ పెంపొంది నవ్యకాలోచిత వైఖరుల దాల్చి దేశకాల పరిస్థితుల కనుకూలముగ వికసించి, యగుపడుటయే లోకస్థితి కిని, సృష్టిప్రచారమునకును కారణమగుచున్నది. నవ్యసంత

తులు, ప్రాచీనప్రతిష్ఠాపనల సంప్రదాయబలముచే వాసికెక్కియు వానిని అంతరింపజేసి, క్రొత్తపరిస్థితుల కనుకూలమైన నవ్యరూపములతో, నూతనమర్యాదలతో, నవోన్మీలిత పాటవంబున విగతధీశుల పదవి నాక్రమించి లోకవ్యవహారమును సాగించుచుందురు. 'The old order changeth yielding place to new. Lest one good custom should corrupt the world' అని టెన్నిసన్ మహాకవి చెప్పినట్లును The function of death is life—Newer, stronger, nobler and wider అని విన్కిల్మను తత్వజ్ఞు డుపదేశించినట్లును "వాసాంసిజీర్ణాని యథావిహాయ నవానిగృహ్ణాతి నరోపరాణి" అని శ్రీకృష్ణభగవాను డానతిచ్చినట్లును, జీవవాహిని, యెప్పటికప్పుడు బలవయస్సంపన్నమగు నవ్యదేహముల నాశ్రయించి సృష్టిప్రచారమును నిరంతరాయముగ సాగించుచు, ప్రాచీన జీర్ణాశ్రయముల వదలుచుండును. ఇది ప్రకృతిధర్మము; లోకస్థితికి కారణము; దీనిననుసరించియే కవినియమము లేర్పడ్డవి. కథాన్యాయము లమర్పబడ్డవి. రాముడు రాగానే పరశురాముని ప్రభావ మస్తమించినది. బుద్ధావతార మతయించినంతనే శ్రీకృష్ణవ్యాస భట్టారకాదులచే నిరూపింపబడిన మతనియమములు వాసిదప్పినవి. కుశలవులు రామునిమించు పరాక్రమ సంపన్నులగుట ధర్మసిద్ధము, ప్రకృతిసమ్మతము, న్యాయానుసరణము. అర్జునుడు తనయునిచే మడయుటకూడ లోకవ్యవహార సూత్రముల నిదర్శించునదై యున్నది. రుస్తుము, సొరబుచేతిలో చచ్చిగాని, విజితుడై గాని, తన వీరవ్రతమును పుత్రునకందించి, దిగ్విజయము

తన్ను సుతృప్తునిగు నాత్మవిజయమును అపేక్షించి, అధ్యాత్మిక సాధనపై తన మనోనిశ్చయమును వ్యాపింపజేసినయెడల కథాసరళి బాగుండెడిది. షోరబు రుస్తుముచే జచ్చుట లోకవిరుద్ధము, ధర్మవిదూరము, అస్వాభావికము, అన్యాయము. అదికాక పోరులో నలసి మూర్ఛిల్లిన ప్రతివీరుని పొడిచి చంపుట వీరధర్మమునకు విరుద్ధముగనున్నది. రుస్తుము యావజ్జీవము ఉదారగుణసంపన్నుడై ధర్మరక్షకుడై సత్యవ్రతుండై యుండియు, ముక్కాళ్ళ ముదిమిలో తన చిరాభ్యస్త సద్ధర్మముల విడనాడి దయావిహీనుడై సత్యభ్రంశుడై చరించుట యావీరుని చరితమున కెన్నటికిని మాయనిమాసిక నేర్పరచుచున్నది. ఈకారణములన్నిటిచేతను, పతాను మర్యాపలు హిందూ సభ్యులకపరచితములగుటచేతను, ఈ నాటకము మొదటినుండి తుదిదాక క్రూరభీభత్సభయానకభరితమై, నసహ్యముగ నుండును. ఇందులో కళానిపుణమగు రత్యుదయము, ఆనందము పులకరించలేదు. విషాదనాటకాలకు ముఖ్యనియమమైన యుత్తమవిషయ సంరక్షణము, ఇందలి పోరునకు కారణము కాలేదు. రుస్తుము బాల్యాది తానుగెలిచిన శతసమర విజయములతో సంతృప్తినొందక బలాహంకారచోదితుడై యాత్మప్రాగల్భ్యము కొరకునూ పరాత్కృష్టు మెప్పుకొనజాలకనూ, దండించిన నీచాహంకారప్రవృత్తు లగపడునేకాని వేరొండు ఉదారసంకల్పము లీతని చర్యలందగుపడవు. సభ్యులకు రుస్తుము చర్యలందు జాలి గౌరవము కలుగలేదు. షోరబుచర్యలందు దోషముగు పడలేదు. ఇట్టి సంవిధానంలో షోరబు దుర్మరణమొందుట

కావ్యన్యాయమును సంపాదించలేదు. అందుచే యీ నాటకము నిజమైన విషాదనాటకము కాదనిన్నీ క్రూరభీభత్సభరితమనిన్నీ ఆడచెల్లదనిన్నీ మనిచేసుకొంటున్నాను. ఇందున గల్గునీతిబోధయు కానరాదు. పరతత్వప్రభావ సూచకంబగు సందర్భము లేమియు లేవు.

పారసీకభీమసేనుడగు రుస్తుము, అడేరుబైజాను దేశపు అడవులలో వేటాడబోయి, యలసి, యొకచెట్టుక్రింద నిదురించుచుండ, నాదేశపు వీరు లీతనిగుర్తించి, తమ రాజువద్దకు గొంపోయి సకలాతిథ్యమర్యాదలనొసంగిరి. అచ్చటనుండు కాలములో సమానానురాగామత్తై తేమినే యను నాపె రుస్తుమును వరించి యాతనిపొందు ననుభవించెను. ఇంతలో రుస్తుము కార్యాంతరములచేతను, సమరోత్సాహముచేతను, అత్తవారింట నుల్లుగుడికోడి సోమరిబ్రతుకునందు సంతసింపకనూ, విజయాభిలాషియై వెడల సమకట్టెను. అప్పటికి తేమినే గర్భవతియై యుండెను. పురుషుడుదయించినయెడల కబురంపవలసినదనియు, తానువచ్చి తీసుకొనిపోవుదననియు పుత్రిక గల్గినేని తనకు అవసరము లేదనియు చెప్పి, ప్రణయస్మారకంబుగ తనకవచమును తేమినేకొసంగి, సమరారంభదీక్షితుడై రుస్తుము దేశాంతరంబుల దిరుగవెడలెను.

షోరబు పుట్టి యిరువది సంవత్సరములైనది. పుత్రుని గొంపోవునను తలంపున తేమినే భర్తృవియోగ మత్యంతముగ పీడించుచున్నను, పుత్రోదయ వృత్తాంతమూ బంటుసింగమున కెరుకపరచకుండెను. ఈమెకు రుస్తుముతోడి శస్త్రోపజీవన వ్యాపార మొనర్చుచు ద్రిమ్మరుట కిష్టములేదు. తండ్రి

యుంట సుఖముగా కొమరుని చూచుకొనుచు, రాజ్యోపభోగములు ప్రశాంతముగ ననుభవించుచు, నుండదలచెడి బుద్ధి యీమెది. షోరబు శస్త్రవిద్యల జక్కగ గరచి, బలరూప ప్రతాప ప్రభావమున తండ్రికి జతయై మెలగుచుండెను. తన తండ్రిపేరు చెప్పుమని పలుమారు వేడగా తుదకామె జరిగిన వృత్తాంతమును పుత్రున కెరింగించెను. అందుమీద షోరబు తల్లి యనుమతి వడసి, స్మారక కవచమును గైకొని, తండ్రి తెరవరయుచు, తండ్రికి తన వీర్యస్థైర్యముల నెరుకపరచదలచి పయనమాయెను.

పోవు దారిలో షోరబు ఒక రాజుకోటను ముట్టడించ నెంచును. ఆరాజునకు ఆఫ్రిద్ అను కుమార్తె కలదు. హాజీర్ అను సేనాపతి యీకోటను గాపాడుచు, ఆఫ్రిదును వలచి, పరిణయింప జూచుచుండెను. కాని ఆఫ్రిదు హాజీరును ప్రేమించ లేదు. ఇంతలో షోరబు దాడివచ్చిన సందర్భ మేర్పడ్డది. హాజీరు శత్రుసైన్యమునకు గుట్టందించి కసిదీర్చుకొన యోచించుచుండెను. ఒకనాడా కోట పరిసరంబుల షోరబు ఒంటరిగా తిరుగుచుండ నొక యువకుడు వచ్చి 'నీవేనా షోరబు' అని యడిగి, తనతో జంట పోరునకు రమ్మని సవాలుచేసి కత్తి దూసెను. షోరబు యువకుని దెబ్బ తప్పించుకొని మరల తన కరవాలమును విసర, నది యువకుని శిరముపై దగిలి, ముఖాచ్ఛాదనమును తొలగించి, నవవయోవిలాసిని యగు యువతీ ముఖాంబుజమును తేటపరచెను. అందుపై షోరబు అవనిత సాహసమును మెచ్చుకొని వలపుపలుకు లందించి, తన్ను పరిణయింప వేడును. ఆఫ్రీదుకూడ తన మోహమును

తెలుపుకొని తండ్రి యనుమతి వడసి పెండ్లాడెదనని చెప్పి పోవును.

ఇంతలో హాజీరు షోరబు శిబిరముజేరి, హెచ్చరించి, మరుగుదారుల జూపి, నిశీథసమయమున కోటను దొమ్మిజేసి, లోన బ్రవేశపెట్టును. కోటనాక్రమించెడి సందడిలో షోరబు పొరపాటున నజ్ఞాతవశమున అఫ్రీదుతండ్రిని పొడిచివైచును. ఈసంగతులన్నీ తెలిసికొని యావీరకుమారి, రాజద్రోహమునకు హాజీరును, తండ్రిని జంపినందుకు షోరబును, చావజూచి తాను దుష్ప్రణయ పరిణామముగ బొడుచుకొని చచ్చెదనని ప్రతినకట్టును. కట్టి, పైకి షోరబుచెలిమి నటించుచు, వాని శిబిరములను మరియొక రాజుపై బుత్తెంచును. షోరబు రుస్తుము కుమారుడనిన్నీ, రుస్తుమును గలియవచ్చెననిన్నీ, రుస్తుము అరాజు సైన్యములో నుండెననిన్నీ, ఆఫ్రీదెరుంగును. ఈ సంగతి హాజీరుకు కూడ తెలుసును. కాని, రుస్తుముచేత షోరబును చావనిచ్చి, యాఫ్రీదును తానే పెండ్లాడవలెనని హాజీరనుకొనుచుండెను. ఆఫ్రీదు హాజీరులు, షోరబున కీసంగతి తెలియనీయక పారసీక శిబిరముల జూపునపుడు నయితము రుస్తుము అచ్చట లేడను భ్రాంతిగలిగించిరి. ఆఉభయ సైన్యములు సమరాభిముఖులై నిలువగానే షోరబు తన్ను డీకొనవజాలు ప్రతివీరు లెవరైన నుండినయెడల జంట పోరుకు రావలెనని సవాలుచేయును. బహుశా హాజీరు మొదటి కలవరంలో ప్రమగ్గనకుంటున్నాను. సవాలందికొని రుస్తుము-సేనాని యయ్యును, నిజోద్యోగలాంఛనంబుల వీడి, ప్రచ్ఛన్నవేషమున నొంటరియై షోరబును మార్కొన

వచ్చును. సోహ్రాబు నీ పేరు చెప్పుమని యెన్నివిధములనో బ్రతిమాలుకొనును, రుస్తుము చెప్పడు, చెప్పక కయ్యమునకే సుమని పిరికిపలుకుల నుపదేశించును. సోహ్రాబు వినడు. ద్వంద్వయుద్ధము భయభీకరముగ రెండుదినములు జరిగెను. రుస్తుము నేలగూలెను, అప్పటి సమరాచారము ననుసరించి సోహ్రాబు పతిత వీరుని పొడువబోవ రుస్తుము రేపు మరల పోరాడెదమని చెప్పెను. మూడవనాటి కయ్యము మరింత హెచ్చరికతో జరిగి పర్యవసానమున రుస్తుము ప్రేలాడు సూచన లగపడుచుండ, నాక్రీదు యావలిప్రక్కనుండి బలే రుస్తుము అని కేకవైచును. సోహ్రాబు వులికిపడి తిరిగిచూచును. ఇదే సమయమని రుస్తుమా యువకుని పొడిచి నేలగ్రోయును. 'ఇప్పటికైనా పరాజయ మొప్పుకొను'మని రుస్తుము దబాయించెనుగాని 'రుస్తుము తప్ప నన్నోడించగల ప్రతివీరుడీ పుడమిలో గానరాడని సోహ్రాబు గర్జించుచుండెను. అందుమీదడ రుస్తుము మోహ్ బాలుని మర్మంబు లదరబాదిచి వైచెను. మరణాయాసములో తల్లిదండ్రుల పేరెట్టి కలవరించుచు సోహ్రాబు తన నిజస్థితి నెరిగించుకొనెను. రుస్తుముకూడ తనసంగతి చెప్పుకొని కవచనిదర్శనంబున నిక్కముగా తాను పొడిచినది తన్ను అన్వేషింపవచ్చిన పితృపూజారతుండగు నిజతనూజుడని గుర్తించి, నిర్విణ్ణుడై, పొడుచుకొని యివ్విధమున పారశీక వీరమార్తాండుడ స్తమించెను ఇదే ఈ నాటకపు కథ.

తెనాలి రామవిలాససభవారి ప్రదర్శనములో మాధవపెద్ది వెంకట్రామయ్యగారు రుస్తుము, స్థానం నరసింహారావుగారు టామినే, యేలేశ్వరపు కుటుంబశాస్త్రిగారు సోహ్రాబు, గోకంట్ల కేశవరాజు అఫ్రీసు, పులిపాక వెంకటేశ్వర్లుగారు

హాజీరుగ నగుపడి తమకుంగల సహకార నట సామంజస్యముతో పాలుపొర నభినయించిరి. క్రొత్త ఆట మొదటి సారి చూచుటవల్ల, చూచి చాలకాలమైనందువల్ల, ఆయా దేశసందర్భాలందు ఎవరెట్లు అభినయించిరో యేపాత్రానికెవరే యర్థవ్యాఖ్యాన మొనర్చిరో విప్పుగ చెప్పజాలను. కాని, మాధవపెద్ది వెంకట్రామయ్యగారు 'ఆత్మ ధర్మత్తమం దేహం త్వాత్తో ధర్మ ఇవాశ్రితః" అన్నట్లు, రూపమందు, కాయపుష్టియందు, సమరభీకరాకారమందు, ధైర్యోన్నతులందు, రుస్తుము వేషానికి మిక్కిలి తగియుండిరని చెప్పవచ్చును. ప్రథమ ప్రవేశంలో ఆ మహావీరుని బలోద్ధతిని, తుదిరంగమందు వయఃప్రాప్తిచే నస్తమించుచుండిన శక్తులను, చక్కగ ముద్రించి చూపిరి. ముసలితనమువల్ల బలపరాక్రమములు పటిమదప్పుటయేకాక, (ప్రొద్దుగ్రుంకెడివేళ సూర్యబింబము మధ్యాహ్న నిర్మలరజతదీధితుల వేడివెలుగుల గోల్పడి రాగకలుషితంబై యగుపడినట్లు,) విశుద్ధనైతిక నియమములుకూడ వీడి జరాజీర్ణమై చల్లపడి, రాగద్వేషమాలిన్యమనుభవించియుందుము. పడుచుతనములో నుండెడి దేహబల మాగపడదు సరిగదా! ముసలివారల స్థితిసత్త్వములు, ధైర్యస్థైర్యములు చివరకు, భక్తి, పరచింత, మున్నగు మనోవృత్తులుకూడ దేహపటుత్వముతో బాటు జీర్ణించి, యస్తమించుట లోకవిదితమే. "అనాకృష్టస్యవిషయైః విద్యానాం పారదృశ్వనః తస్యధర్మరతే రాసీ ద్వృద్ధత్వం జరసావినా" దేహావస్థలిహానములు లేని పరచింతాపరు [illegible] ఏరా.

జీర్ణమయ్యెను, వారి మానసప్రవృత్తులు నిండు బలమున దేజరిల్లుచుండును. ఇది భీష్మ, దిలీపాదులవట్ల రుజువగు సంగతి. రుస్తుము లోకైకపద గౌరవాతిశయముల గౌరవించెడి యహంకార ప్రవృత్తి. ఈతని ముసలితనము, ధృతరాష్ట్రుడి వలె 'మాటకూడ నాకు గుడ్డిదయ్యె' అనునట్లు దేహమును మనస్సును, ఆత్మను అన్నిటిని, క్రుంగదీయునదాయెను. ఈ స్థితిని గురించియు, అస్తమిత ప్రభావముగల మహాపురుషులందు, (యింగువకట్టిన గుడ్డ కొంగుకు పట్టియుండెడి సౌరభమువలె, సూర్యాస్తమయాంతమున గగనసీమల వెలిగించు సుజ్వాలరాగవల్లరివలె,) నిలిచియుండు, పూర్వప్రతాప సంస్కరణముల నెరింగియు, వెంకట్రామయ్యగారు చివర పట్టులో రుస్తుము స్వభావాన్ని నేర్పొప్ప నభినయించి చూపారు. కన్యాశుల్కంలో కరకటశాస్త్రి శిష్యుడై కన్యక వేషమును దాల్చి రాజు మంచి తెలివితేటలను చూపించెను; సొరబు రుస్తుములో అఫ్రీదు రాకొమరితె రూపుదాల్చి యత్యంత మనోహరంబుగ వర్తించెను. గోరంట్ల కేశవరాజు కడుంగడు వాకచక్యము గలవాడు. ఈతని యాఫ్రీదు వేషానికి చాలా సంతోషించినాము. కాని జబురువు తగిలినందున వివరముగా వర్ణించలేము. సొరబు వేషము ధరించిన కుటుంబశాస్త్రి గారు వలసినదానికన్న నెక్కువ సాధుత్వ మగుపఱచిరి. ఇందు, వెంకటేశ్వర్లుగారు హజీర్ భూమికను వహించిరి. కథాంశము రమ్యమైనదే కాని, కవిపోషణ రసవంతమే కాని, భావాభినయావకాశము లున్నవి కాని, చూచుటకు ఘోరముగనుండి, యుత్తమ నీతులనుగాని, సద్ధర్మములగాని ప్రతి

పాదించనిదై నీ సాధుజనావనపారతంత్ర్యమును వితర్కించునదై భారతీయ నాట్యరంగాలకు అనుచితంగా కనుపిస్తున్నది, అని మనవిచేయ సాహసించు,

నీపదధ్యానోప లబ్ధ వివేకసంపన్నుడు,

సూరిశాస్త్రి.

శ్రీ రామ నాట్య లేఖలు.

IX

దొరస్వామి - దుష్యంతుడు.

రామచంద్రా !

తంజావూరి సరస్వతీ మహల్‌లో తాటాకు కటిళ్ళసందున పచారులుచేసి విసిగినాము. ఉన్న సంగతులు కన్న వెనుకటి తెలుగునాటకాల్లో లేని విషయాలేవో తెలుసుకోడానికే తంజావూరి మకాము సాయపడ్డది. మెల్లగా యింటిమొగంబెట్టి యస్. ఐ. ఆర్. బండ్లు కట్టిన నిర్దాక్షిణ్య యాంత్రికులను తిట్టుచూ, అలుగుతూ, మూలుగుతూ, చిత్తక్షోభనొందుతూ, చెన్ననగరము చేరినాము.

దక్షిణ ఇండియా రైలుమీద కొబ్బరిచెట్టు, యేనుగ, గుడిగోపురాలు, బిరుద చిహ్నములుగ చిత్రిస్తారు. ఇంతకంటె నల్లినివేస్తే బాగుండేది. బృహదీశ్వరుని పశుపతి నామమును నృత్యగణాలే సార్థకపరుస్తున్నవి. మాగాని పెంపులో నిలువ నెలవు, తిన గడ్డియు, దొరకక పశుజాలము సన్నగిలినది. భూసురవర్గములు లెక్కకు మిక్కుటమై విదేశముల కెగ్రబాకి కాఫీపానుల నారాధించుచున్నారు. నల్లిమూక మాత్రము యింటిపట్టును వదలజాలక దివ్యక్షేత్రముల

నాశ్రయించి, శివకేశవారాధన కుతూహలురై సంచరించెడి భక్తపాంథులకు నిర్నిద్రవిరాగ సూత్రముల నుపదేశించుచు నిత్యసంభావన లొసంగుచున్నవి. ముఖ్యంగా, నీవు విచిత్రానేక దివ్యమూర్తి సమాలంకృతమైన నిండోలగంబుల రత్నఖచిత జాంబూనద దివ్యచాపమును జేబూని డంబుబూరెడి కోదండపాణివై సాక్షాత్కరించిన కుంభకోణము నల్లిదళముల పుట్టినిల్లు. దానవానీకముల గుండియ లదరజేసిన నీ దివ్య కోదండము, అగాధసాగర గర్వాపహరణ సమర్థమగు నీమేటి విల్లు నల్లుల చెలగాట మపనయించ జాలకున్నదే! దీనబాంధవుడవై యుపేక్షించుచుంటివా? లేక వల్కలాజినములతో- నొంటిపూట దుంపాకుతిండితో- వెదురుబద్దల మోటువింటితో వనవాసదైన్యపు హెచ్చరింపులతో-జగన్మాన్యముగ నఖండవీర ప్రతాపప్రదీపకంబుగ వెలుగొందిన నీ తెలివి బలములు దచ్చినాది దేవళాల యారగింపులలో సన్నగిలినవా? కత మెఱుంగము గాని నల్లిగుంపులు సైనిక దళంబులవలె దాడి వచ్చుచు, పరుగులెత్తుచు, దాగుచు, వ్యూహ క్రమంబుల నతిశయించుచు నిద్రావిభంగ పాండిత్య మేపార జరిపెడి చర్యలు- వాటినడకలు- మెళుకువలు-యెంత చిత్రంగా యెంతసమత మర్యాద సిద్ధంగా వున్నవి! నెపోలియన్ మున్నగు మహాసేనానుల కంటకాని నడక తెలువులు, మహామంత్రులు నేరవలసిన సారగ్రాహణోపాయములు దాక్షిణాత్య నృత్యగణ మహోపాధ్యాయుల నిత్యజీవనములో నశేషముగ దొరుకుచున్నవి. (ప్రాచీనాంధ్ర) నాటక వైదుష్యముకన్న నల్లి చదువులనే

ఎక్కువ పట్టించుకొని చెన్నపురి జేరి నెల్లూరులో సమయాని కందికొంటిమి.

5-12-34 రాత్రి నెల్లూరు టౌనుహాలులో శాకుంతల ప్రదర్శనము — దొరస్వామి దుష్యంతుడు — పాఠము వెంకటరాయ శాస్త్రుల్లుగారిది! ఏనాటినోములో యీనాడు తలవని తలవుగ కలసివచ్చినవి. చెన్నపట్నంలో కన్యాకళావతారాన్ని, రాఘవాచారి యముడ్ని, వదలివచ్చినందులకు శాకుంతల ప్రదర్శనావలోకనమైనా సిద్ధించెనని సంతసించాము.

చిన్నప్పుడు యెప్పుడో ఎడ్వర్డు పట్టాభిషేక సమయాన బందరు బుట్టయ్యపేట కంపెనీవారు, దాసు నారాయణరావుగారి పాఠంతో శాకుంతలమాడగా చూచాను. అప్పటినుంచి మళ్ళా యీనాటకాన్ని చూడలేదు. తరువాత చదివిచూస్తే వడ్డాది సుబ్బారాయుడు, వీరేశలింగం పంతులు, వెంకటరాయశాస్త్రీ, నరసయ్యశాస్త్రి మొదలైన పండితకవులు సంతరించిన శాకుంతల పాఠాలన్నిటికంటె దాసు నారాయణరావుగారిదే చక్కగా వున్నట్లు తోచింది. అంటే— పాకము, నడక, మార్దవము మాట చెపుతున్నా. అప్పటిలో పసుపులేటి సుబ్బారావు శకుంతలవేషాన్ని రూపలావణ్యా మేర్పడ మనోహరంబుగ నాడుచుండెను. ఇక పల్లెవాడి వేషంలో భావరాజు నారాయణమూర్తిని మించిన స్వాభావిక వైచిత్ర్యము దుర్లభము. మళ్లా యీయాట నాడమని యెంత వేడినా బుట్టయ్యపేటవారు సాహసించరు. నారాయణరావుగారి వ్రాతప్రతిని అచ్చొత్తించరు. ఒక ఆమూల్యాంధ్ర రూపకరత్నము

మరుగుపడ నున్నదని విచారింపక తీరదు. ఈమధ్య బెంగుళూరులో, మైసూరు రాచప్ప స్వర్ణపతకాల శాసుల పేరులు తగిలించుకొని, ఫరంగీవేటకాండ్ల పట్టినిక్కరు షికారీకోట్ల సొరుతో, గవాయిపాటకుల గాత్రఝురీ విజృంభణాహంకారకౌశలంబున, దుష్యంతపాత్ర మభినయిస్తా ననుకొంటూ, కొన్ని మల్లమొగ్గలు, వాడిచూపులు, పాటకచేరీ పసందులు, వొలికించి పోయినాడు. రాచప్పది పెద్దపేరు. కాని నాటకమంతా అవభ్రీకంగా తగలడ్డది. కణ్వుడుమాత్రము, శకుంతలకంటె చెలికత్తెలుమాత్రము, నాటకంకంటె హాస్యం మాత్రము, కొంచెము బాగున్నవి.

మావైపుల హరిప్రసాదరావుగారు, యడవల్లి సూర్యనారాయణ, జొన్నవిత్తుల శేషగిరి, మొదలైన నటులు ప్రసిద్ధంగా దుష్యంతవేషాన్ని వేస్తున్నారు. కాని వాళ్ళను చూచే అవకాశము నాకు యేర్పడలేదు. ప్రస్తుతము నెల్లూరు ఆంధ్రభాషాభిమానీసమాజంలో కందాడై శ్రీనివాసఅయ్యంగారు (దొరస్వామి) దుష్యంతభూమికను, రామదాసుఅయ్యంగారు కణ్వుడుగను, సరస్వతి రంగస్వామి అయ్యంగారు శాకుంతల, అభినయించారు. పల్లెవాని వేషం వేసినాయన బాగానే చేశారుగాని పేరు జ్ఞాపకంలేదు. అనేక సమాజాలు దీని నాడగా చూడలేము. కనుక యిందలి నటప్రశస్త్యమును ఆనుషంగిక విమర్శన పద్ధతులతో నిర్ణయింపలేను. నెల్లూరులో శాస్త్రుల్లుగారి ఆటలను వారి తర్ఫీదు, అనుమతి, లేకుండ ప్రదర్శించకూడదు. పద్యార్థములను (వెంకటరాయశాస్త్రి కృతి వెంగలిమరాక కెరుంగ శక్యమే?) చక్కగ విడచి

చెప్పి, సందర్భానుకూలమైన అభినయ మలవడిన దాక ప్రదర్శింపనీయరు. అందుచేత నటులంతా సుశిక్షితులనే చెప్పవచ్చును.

తింటేగాని రుచి తెలియదు. నాట్యరంగాన ప్రదర్శించినగాని నాటకాల నాట్యయోగ్యత తేటపడదు. శాకుంతలలో వుండే అందము ముప్పాలు కాళిదాసు కవిత్వమందున్నది. ఆసొగసు సంతరింపులో నెన్నటికిని కుదురనేరదు. ఈఆటను చూడవచ్చేవాళ్లు చాల మట్టుకు విద్యాధికులు, విద్యార్థులు. దీని అభిమానులంతా సంస్కృతమూలమును గుర్తెఱింగినవారై యుందురు. కాళిదాసు రచించిన సరసకోమల గీర్వాణపాకము వ్రురెక్కపట్టి పిశాచమువలె వెంబడించుతూ ఎట్టి చక్కని యనుకరణమైనా అందగింపనీయదు. ఏదో లోపం కనపడుతునే యుంటుంది. తరువాత కాళిదాసు తెలివియంతా ముందురాబోయేకథాంశాలను, యిటుక మీద యిటుక పెట్టి మేడకట్టినట్లుగ చక్కని సూచనలతో, ధ్వనులతో నల్లుకొనిపోవుటయందున్నది. ఈఅల్లిక బిగివి పూర్వోత్తర సందర్భాలను వెతుక్కుంటూ చల్లగ కూర్చుండి చదువుకునేటప్పుడు విశదమైనట్లుగా నాటకము చూచేటి హడావిడిలో బోధపడదు. వ్యంగ్యార్థము, భాషా సౌకర్యము, చదువుటకునూ, వినుటకునూ, అందగించినట్లుగా ఆడుట కుపయోగించదు. రంగస్థలాన మెప్పొందే ఆటలందు రసము కన్న భావమెక్కువగను, సూచనకన్న అభినయార్థము నెక్కువగను, అధికారిక ప్రాసంగిక వృత్తము లనేకములు చేరియు, నాయక ప్రతినాయకులవిరోధప్రచారములతో, గలవరించియు

పెక్కుపాత్రల ప్రవేశపెట్టియు, అవస్థానేకమును స్వభావానేకమును విస్తరించియు నుండవలెను. ఇది శాకుంతలలో లేదు. లేళ్ళగుమిపై విలుసాచి దుమికెడి మొదటిరాక మొదలు మరీచాశ్రమంలో భరతునకు మంత్రకంకణము తొడిగేదాక కథాభారము దుష్యంతు డొక్కడి మీదనే నిలచియున్నది. శాకుంతలము యొక్క వ్యక్తివివిధావస్థల నభినయించె వ్యవహారమైనది. ఎంత తెలివిగా ఆడినా కొంత విసుకు పుట్టక మానదు,

శాకుంతల ఋషిప్రియులగు నాయకుల సరసజీవన మర్యాదల చూపించునేగాని, జయస్కావు బిగింపుల కెడమీయదు. చప్పున కొట్టవచ్చినట్లు రంగుమీరి గట్టికట్టదు. అవస్థావైపరీత్యకల్పనమందు కన్న జీవితావస్థలకు సాధు సంస్కృత రసస్ఫూర్తి నేర్పరచుటలో కాళిదాసు వన్నెకెక్కినవాడు. కథాచమత్కారంలో కన్న అల్లిక సొబగులందునూ పలుకుటందములందునూ, జాణతనము చూపుకొన్నాడు. ఈ ఆటను అభినయించేవాళ్లు సంకెళ్లు తగిలించుకొని ఆడినట్లు కాళిదాసప్రయుక్తములైన సాధురసములనులౌకిక రాజసానుభవములకు భిన్నగా నూహించి కదంగడు నిగ్రహముతో నడుపవలెను. చదివి యానందించవలసిన కావ్యరూపమునకు పనివడి, ప్రయోగరామణీయక మేర్పరచవలసి యుండును. శాకుంతల మాడి మెప్పించుట కష్టము. చూపరులు కదలబారి యొకింత కలవరించుచుండుడ కిదేకారణము.

నటి శిశిరఋతువుమధ్యలో గ్రీష్మఋతువును వర్ణించు గీతిక పాడును. మామిడిపళ్ళతో, మల్లెపూవులతో, చల్లని

తెల్లని లేవెలుంగులతో, కమనీయమై తలపున కెంతరుచికరం బుగనున్నను నటీసంభాషణమందు అప్పట్టున గ్రీష్మఋతువర్ణనము కాలౌచిత్య మెరుంగనిదై యుండెను. నాటకకవులు యేదోవొక ఋతువునువర్ణించి వదలుటకన్న అనుబంధములో షడృతువర్ణనములను రచించి నటులకందించినయెడల, కథా సందర్భానికి, అభినయకాలానికి, అనుకూలమైన దానిని పాడ గల్గుదురు.

కణ్వులవారి వేషము ధరించిన రామదాసు అయ్యంగారు పలుచగ పొడుగుగ వేద సౌష్టవ మమరి 'ఊర్ధ్వరేతా మహాభాగో భగవాన్ లోకపూజితః, చలేద్ధి వృత్తాత్ ధర్మోపి వచలేత్సంశితవ్రతః' అను భారతవాక్యముల కనురూపముగ నుండెను.

శకుంతలను విడుచుట కడుంగడు దుఃఖకరమైనను, ధర్మనిరతుడై "నారీణాం చిరవాసోహి బాంధవేషు నరోచతే, కీర్తిచారిత్ర్య ధర్మఘ్నాః తస్మాన్నయత మాచిరం." అను తలపులో, శాకుంతల ప్రయాణమును సంకల్పించిన తెఱంగున, తాను వలపు తెరవు లెరుగని బ్రహ్మచారియయ్యును, యువతీజనంబులకు మధ్య వచ్చిన ముద్దుల మగనిపై నుండు వ్యామోహమును గుర్తించినవానివలెను, తన యాశ్రమ గౌరవము నత్తవారింట శకుంతల నిలుపవలెననెడి యౌత్సుక్యమును, రామదాసయ్యంగారు రసవంతముగ చూపించిరి.

యాశ్యత్యద్య శకుంతలేతి "పట్టున" ప్రేక్షకులు తన్మయత్వమొంది కన్నీళ్ళ దాచుకొనుచుండిరి.

మొదటిప్రవేశములో శకుంతల (రంగస్వామి అయ్యంగారు.) వల్కలాజినములో నాతిమనోహరంబుగ నుండెను. చెట్లకు నీళ్ళు పోయునపుడు, తుమ్మెద పోటులకు వెరగంది కలతపడునప్పుడు, వీరి యభినయము, అంగవిన్యాసము, కొంచెము మోటుగ నుండెను. తరువాత గౌతమి పిలచినదని యావలకు వెళ్ళునప్పుడు, శకుంతలయొక్క కన్నియ డెందంబున-, విశుద్ధాశ్రమ పరిసరంబుల భూతసేవలో, నిర్మలప్రవృత్తులతో పెరిగిన ఋషికన్యామానసవీధిలో-మదనవికారము తొలుదొల్త పులకరించిన తెరంగును అయ్యంగారు ప్రశంసార్హముగ చూపించిరి. శకుంతల బూతుపాటలు వినలేదు. నరముల గదలించు నవలలు చదువలేదు. నాటకాలు బయస్కోపులు చూడలేదు. తోడివారివల్ల ప్రణయ రహస్యములు గఱవలేదు. వయస్సంపన్న యయ్యును పూలమొక్కల పెంచుచు, లేడిపిల్లల నాడించుచు, విశుద్ధముని వ్రతంబున కాలము గడపుచుండెడి ముగ్ధవనిత. తుమ్మెద ముసుకులకు నిజముగ భయపడ్డదిగాని, రాజు నాకర్షించుటకు మురిసిన వలపుటుక్కులుగావు. అనసూయ ప్రియంవదల మాట లెత్తిపోటులని అనుకొనెను గాని వాటిలోని యర్థమును అనుభవించినది కాదు. నాలుగైదేండ్ల ప్రాయంపు నీచబాలురు బూతుమాటల నుచ్చరించియు వానియర్థ మెరుంగనియట్లు శకుంతలకు ప్రణయ వాచకముల అంతరార్థ మననుభూతమై యుండెను. దుష్యంతుని చూచినప్పుడు ముందుగా గౌరవము గల్గినది. తరువాత యేదో అనిర్వచనీయమైన అభిమాన మేర్పడ్డది. లక్ష్యము కుదిరింది. మనస్సంతా గగ్గోలు పడుతున్నది.

కాని యీ గౌరవము, లజ్జయు, కలవరము, తాపము, పురుషసాంగత్య మాశించెడి వనితాప్రవృత్తిగ ప్రణయ లక్షణముగ నింకను శకుంతల తెలుసుకొనలేదు. తన అవస్థ తనకే అర్థము కాకున్నది. కాని శృంగార ప్రసంగమున పరిణమించవలసిన యీ మనశ్చాంచల్యము, భీతిని, కంపనమును, కల్గించుటకు మారు ప్రీతికరమగు నిర్మల సాధుత్వమును ప్రశాంతవీక్షణ సంస్ఫురణమును పుట్టించెను. ఓర మొగమును పెట్టుకొని, రాజుపై కీగంటిచూపు నిలుపుచు మోమున చాంచల్యమును, అర్థముకాని గందరగోళమును జూపుచు శాకుంతల నిష్క్రమించిన పోజు చిరస్మరణీయముగ నుండెను. తరువాత ప్రయాణసన్నద్ధయై వెడలువేళ రంగస్వామి అయ్యంగారు దుస్తుల మార్చి రవివర్మ చిత్రించిన వాసవదత్తవలె మనోహరరూప సౌభాగ్యమున నగుపడిరి పిమ్మటి పట్టులలో వీరి యభినయమందు ప్రత్యేకముగా చెప్పవలసిన నాట్యోద్ధతి కనపడలేదు.

శకుంతలను వెన్నంటివచ్చిన ఋషికుమారులలో నొకడు అంటీయంటని నిర్విణ్ణ భావముతోను, మరియొకడు మునినైజమగు సులభ కోపముతోను మునిజనులయం దగుపడు రెండు విధముల ప్రకృతులను చక్కగ నగుపరచిరి.

దొరస్వామి.

మొదటి ప్రవేశంలో లేళ్ళను తరుముచు, మాతలి పురస్సరుడై, యధిజ్యశరాసనుడై, దుష్యంతుడు సత్వరంబున ప్రవేశించును. పౌరవుడనంతసత్త్వుడు, ఆ సముద్ర క్షితీతలంబున భుజనీయుడు దాక్ష్యవాడు— లేళ్ళను వెన్నంటి దరుముచు,

క్రూరవనేభముల మర్దించుచు, భీకర శార్దూలముల బరిమార్చుచు, నలసియు, నాటవిక సంచారమున డస్సియు, బలోద్ధతిచే క్షాత్ర పౌరుషముచే ముందుకురికెడి మూర్తితో నీయెడ నగుపడును.

దొరసామి నేలమంచు పట్టుధోవతికట్టి, పార్శ్వతరహా యోధక కవచమును ధరించి, తలకొక పట్టుపాగ రసపుత్రి ఫేటామాదిరిగ చుట్టి, విల్లుచేగొని సమరభీకరంబుగ వేటయంతయు మూర్తివిన్యాసములో దీపించునట్లుగ రంగమధ్యమున వచ్చి నిలచెను. దుష్యంతుని బాహుబలమంతా నాఁటిబిగింపులో దెల్లమగుచుండెను. ముఖకవళికమాత్రము వయసు దిరిగి వలపుచేతల కంత అనుకూలముగ నుండలేదు. వైఖానసుడు ప్రవేశించి ' వలదు వలదు కోలనైవ నీచిన్ని జింకనో అనుపదము లుచ్చరించు లోపలనే-మాయాసింగమును చూచినప్పుడు దిలీపుని విలుసారింపు గట్టువడి శిలాశిల్పిత మూర్తివలె నాతడు నిలువబడినట్లు—దొరసామి, యాశ్రమ పరిసరంబుల తపఃప్రభావమును తెలియబరచునట్లుగ, మంత్రస్తంభిత కృష్ణోరగంబువలె చేష్టావిహీనుడై, మునిజనుల దేర బారిజూచుచు నిలువబడెను. వారి వాక్యములు పూర్తి యగులోపల నిస్సంకల్పముగ జారినట్లు అతని యా కృష్టధనుస్సు చల్లగ దిగజారెను. ఈ అభినయము, తొల్లిటి మహోగ్రమృగయానిబద్ధమానసమును ఆశ్రమ మర్యాదానుకూలముగ. (తెచ్చిపెట్టుకున్న ధూర్తవినయమువలె గాక దుష్యంతుని రాజర్షి సంప్రదాయముల సంపర్కవశమున బయట కుబికినట్లుగ)

చల్లవరచి జూపినపుడునూ, దొరసామి అయ్యంగారు మిక్కిలి మెచ్చుకొనదగి యున్నారు.

ఆశ్రమంలో ప్రవేశించునప్పుడు తలపాగను దీసివైచి తలకు ధరించిన యుంగరాల విగ్గుతో ఆయుధమును వదలి ప్రవేశించును. ఆయుధ విసర్జనము, శిరోభూషణమును పరిత్యజించుట, ఆశ్రమమందు దుష్యంతునకుగల గౌరవాతిశయమును వినయ విధేయతలను జూప నెంచబడినది. ఇది దుష్యంతుని పట్ల మాననీయ ప్రవర్తనమే కాని యాశ్రమవాసులు పౌరవుని యుత్తమ భూజానిగౌరవంబును మన్నింప సంసిద్ధులై యుండ నిట్టి బాహ్యవేష విపర్యాస మవసరము లేదని తలచెదము.

శకుంతలను మున్మొదలు చూచునప్పుడు, తరువాత మునికన్నియల యాతిథ్య మంగీకరించి యరుగుపై గూర్చుండునపుడు, శకుంతలా సంభవ వృత్తాంతమును వినునపుడును, మొదట గలిగిన యనుమానములు చల్లగ ముసుగువిచ్చినట్లు కరగిపోయి వలపుతలపులు మొలకెత్తునపుడునూ, సార్థకంగా అభినయించి సరసంగా చూపించారు. తుమ్మెదను తరుముటకు దుముకునప్పుడుకంటె తరువాత నెమ్మదిగా కూర్చుండి ప్రణయ ప్రబోధముల జీర్ణించుకొనుచు చప్పరించెడిపట్ల నీతని యభినయము వాసిమీరి యగుపడెను.

విదూషకునితో తన ప్రణయ వృత్తాంతమును చెప్పుకొను నప్పుడునూ ఆశ్రమంలో యింకా కొన్నాళ్ళు యేపేరు పెట్టుటకు కాలము గడుపుదునాయని యోచించినప్పుడునూ దొరసామిగారి యభినయవైఖరి చూచి తీరవలసి యుండును.

మొత్తముమీద ముఖకవళికచేనేమి వయస్థితిచేనేమి, వలపు తలపుల గురిపించు పట్టులందుకన్న, భావగాంభీర్యము, పర్యాలోచనము, మున్నగు గభీరావస్థలను జూపు నవకాశము గల్గినప్పుడు దొరసామి యసాధారణ క్రియానైపుణ్య మగుపరచియుండిరి. అనగా నటసిద్ధి మాననీయమే. కాని వయః పరిపాకమున గల్గు వేషలోపములు మాత్రము వీరిలో నగుపడుచుండును. దుష్యంత వేషమును నిర్వహించుటలో వీరు చూపిన యభినయ పద్ధతులను బట్టి వీరి హిరణ్యకశిప, బాహుక వేషములను చూడవలెనను ముచ్చట గల్గినది. శకుంతల వచ్చునప్పటికి రాజు వేత్రవతితో మాటాడుచు నిజసభాంగణంబున నిలుచుండి యుండెను. ఇప్పట్టున దొరసామిగారు రాజవేషమును దాల్చి యొకింత సేపును, అవల నంగీ తీసివేసి పట్టు లాల్చితో కొంత సేపును కనపడిరి. శకుంతల చెప్పినకథ స్మరింపనేరక చేసుకొన్న దాన్ని విడుచుట పాపమా? లేక గర్భవతియైన పరకాంతను గైకొనుట పాపమా? ఇందులో యేదియెక్కువతప్పుఅని యోచించి శకుంతలా బహిష్కారమును నిశ్చయించు పట్టును బాగా చూపించిరి.

తుదిరంగంలో దుష్యంతుడు మరల సమరసన్నాహియై యగుపడును. మొదటి రంగంలో రాజపురుషుల దుర్వ్యసనంబగు మృగయావినోదమున నదిరిపడుచు తన బలపరాక్రమములను వన్యసత్త్వముల హింసించుటలో ప్రకటించుకొనుచు యౌవన బలోద్ధతితో ప్రవేశించును. తుదిరంగాన ఆ బల పరాక్రమములనే దేవకార్యనిర్వాహణమున కుపయోగించిన

సద్వృత్తిలో జూపించుచు ప్రవేశించును. మొదట తనపాత్ర పరిభావమున యాశ్రమనివాసులకు మన స్తాపము గలిగెనేమో యను సంశయముండెను. ఇప్పుడు తన వీర్యసంపత్తి దేవ కార్యముల సాధించుట కుపచరించెనను పంతసమున్నది. మొదటిరంగంలో దుష్యంతుడు రాగపరిపూర్ణుండై శకుంతల యొక్క వయఃప్రౌఢిమకు యుప్పొంగి ప్రాకృత శృంగార పద్ధతిలో యామెయొక్క యాశ్లేషసౌఖ్య మాశించెను. ఆ ప్రణయము, రాగోద్ధతమయ్యును స్వార్థపరము దైహిక వాంఛాకలుషితము, శారీరసుఖాన్వేషగము. ఇట్టిప్రేమ చిర కాల ముండునదికాదు. భంగపాటులకు గురియగుచు కంట కావృతమై శాశ్వతానంద సంధాయకము గానేరదు. అందుకు తగినట్లే శకుంతలా దుష్యంతులకు వియోగకష్ట మేర్పడినది. జీవితానుభవములలో బుద్ధి తెచ్చుకొని జ్ఞానవంతుడై మనుష్యుడు తన దేహమనోబలములను సిరిసంపదలను సామ్రాజ్యవిస్తరణ మునకు కాక, ద్రవ్యసంపాదనమునకు కాక నైహిక వాంఛాసంతృప్తి కొరకుగాక బలైశ్వర్యప్రదర్శనంబునకుకాక పారమార్థిక దైవ కార్యముల సాధించుట కుపయోగింప నేర్చి 'శాంతేగమిష్యసిపదం పునరాశ్రమేస్మిన్' అనుకణ్వవచనముల సిద్ధింపజేయు మనోవృత్తు లలవరచుకొన్నప్పుడు ప్రణయపరివృత్తులు మరియొక తీరుగా మారును. తుదిరంగములో దుష్యంతుడు శకుంతలను చూచి చప్పున కౌగలించుకొనలేదు. చిన్ననాటి మోహముచే నేర్పడ్డ వివాహపరిణామము భరతుడైనాడు. మోహప్రణ యము పుత్రరూపమైన పారమార్థిక స్నేహముగ బరిణమించి నది. పుత్రునిమీదుగా భార్యనెరింగి గార్హస్థ్య ధర్మ నిర్వహ

ణార్థమామెను, స్వీకరించును. ప్రణయవల్లరి వలపుకత్తెలో మొలకెత్తి పుత్రుని యాధారపరచుకొని కుటుంబమున కెగ బ్రాకి జాతిమతాది పరిధులమించి జగద్వ్యాప్తమై సకలజీవు లను సర్వలోక విధాతయగు పరమేశ్వరుని యాశ్రయించును. తనయుని ప్రేమించు శిశుతోడనే మోహము పారమార్థికమగు ప్రణయస్వరూపమును దాల్చును. ఈ మనస్థితి యేర్పడిన వెంటనే భార్య స్పర్శసౌఖ్య మొసంగు నుపాయముగ గాక సద్ధర్మచారిణిగ నగుపడును. ఇట్టిమనోవృత్తిని దుష్యంతుడీ పట్టున వెలిగించవలెను. దొరసామి దీనినంతా చక్కని సంద ర్భశుద్ధితో కనపరచియున్నారు.

తెలుగులో స్వతంత్రనాటకాలు ఆంగ్లగీర్వాణ రూపక ములతో నెనయైనవి యింకాపుట్టలేదు. ఆంధ్రనాటక మహా కవి యుదయించలేదు. సాధారణంగా అన్ని దేశాల వాఙ్మయ చరిత్రలోను స్వతంత్రకావ్యకల్పనము తనంతటతాను మొల కెత్తదు. విదేశసారస్వతరూపము లశేషముగ సంతరించి వాడుకలోకి వచ్చువేళలందే వీనికిని, స్వకీయజాతీయ పద్ధతు లకును, సమన్వయ మేర్పరచి నడిదారి త్రొక్కి కవులు చక్కని స్వతంత్రకావ్యాలను వ్రాయుచుండిరి. తెలుగు నాటకరంగాన రూపక ప్రపంచములోని ముఖ్యంగా సంస్కృ తభాషలోని యుత్తమనాటకాలు యింకాకొన్నిటిని బ్రదర్శిం పవలసియున్నది. నాటకసమాజము లీపని జేయునట్లు నీవే ప్రసాదించవలెను.

భవత్పాదసేవకుడు,

పురాణం సూరిశాస్త్రి

శ్రీ రామ నాట్యలేఖలు

X

గంజాం నటులు.

జగన్నాథా! దాశరథే!

నీ కృపామహిమ యెంత శక్తివంతము? నిన్నుదలచి రెండు గ్రంధదళముల వినరినంతనే దేశమం దెట్టియనురాగ మేర్పరచి మదీయవిమర్శక వ్యాపారమునకు అవకాశము లమర్చుచుంటివి! యావజ్జీవము నీసాధుగోష్ఠుల నారాధించు సుచరితుల కెట్టి యపారలౌకికాముష్మికసంపద లొసంగి పెద్దసేతువోగదా? 'సుకృతందుష్కృతంచైవ గచ్ఛన్తమను గచ్ఛతి' అను వాక్య మిహమందే సిద్ధించునట్లు నేను వెళ్లుసరికే గంజాము మండలములో నాయం దపారప్రేమాతిశయముల వెలిబుచ్చు మిత్రులను కూర్చియుంటివి. ఈ గౌరవ మంతా నీకుగాక నాకుచెల్లునా? రాయించేదీ నీవే, చదివేదీ నీవే! మెచ్చుకొనేది నీవే! మెప్పునీవే! మేమంతా నీచేతి పనిముట్లము! నీవాడించు, కీలుబొమ్మలము!

చుట్టపుచూపుగా గంజాము మండలము తిరుగవచ్చాను. కొన్నిళ్ళక్రింద చిల్కాసరోవరపు రామణీయక మవలోకించి

'రహస్యదృశ్యా'లనే పలుకుబొమ్మలలో నివేదించియున్నాను. మళ్లా యీనాటికి గంజాంమండలపు శిశిరసౌభాగ్యమునూ చూడగలిగితిని.

మెట్టగట్టు లన్నీ చిక్కని, నల్లని, పొదచెట్లతో— కొండవాగుల రక్తనాళములతో—పాకుడుబట్టిన బండరాళ్ళతో— వనలతలల్లికొన్న తరుస్కంధములతో — వరుసలు దీరి—గుబురుగూడి—చేగువకపుగుచూ, దవ్వు పశేగుచూ, నగరంగపరంపరలై తెరచిచూపుతున్నవి. లోయలలో చిన్న గుంటలూ, పెద్దచెరువులు, చల్లగాలిలో తపతప లాడుతున్నవి. పొలాలన్నీ పైడిరేకులు పరచినట్లు పండిన వరిచేలతో పచ్చగించియున్నవి. వెండిరేకులవలె చెరువులు విప్పారి తళుకుమీఱ; బంగారు మారబోసినట్లు పంటచేనులు అందగింప; ముఖములు బోసిలవలె దూరపుకొండలు నునుపుదీరగ; పూరిగుడిసెల కెగబ్రాకి గుమ్మడితీగెలు పూత సొబగుల జాలుచుండ; బ్రహ్మదండికంచెల కల్లుకొని గిరిమల్లెకలు విరియబూయ; కళ్లములచుట్టు మూగి గోమహిషశాబకంబులు నవగ్రాసబుభుక్షాకుతూహలులై సందడించ; కోతవనితల ప్రాకృతగీతకానినాదములతో వినువీధి ఝుంకరింప; పులుగుకూతలు పల్లెటిబాలకుల యాటకోలికలకలముతో మేళవించ; బంతిపూవులు సొంపుమీరి పండువకళ శేర్పరచుచుండ; బాతుజంటలు రెక్కలగొరుకుచు గ్రీవాభంగముస జెన్నారి కోనేటినీటిపై విశ్రాంతయానము సలుపుచుండ; సెలయేళ్ళబులపాటములతో; సుభయసంధ్యల విచిత్రోజ్జ్వల గగనవిన్యాసములతో; వెన్నెలనిశల మించుసొగసులతో; గంజాముమండల మత్యంతప్రేక్షణీయమై,

పలుకులకందరాని యందంపురాసియై చూడ కన్నులు చాల వట్టున్నవి.

గంజాములో ప్రస్తుతము వుత్కళాంధ్రసమస్యలు మనుష్యులను కలవరపెట్టుచున్నవి. వాదప్రతివాదాలు నీవెరుగనివి కావు. కాని, నాట్యాదికళాసేవలో అభిప్రాయభేదా లేమీ కనుపించవు. జిల్లాలో జమీందారులు జాస్తి. రయితుబలం తక్కువ, అందుచేత జమీందారులు పోషించే సంస్థాపనలు తప్ప ప్రజాపోషితమైనవి అంతగా వృద్ధిపొందకున్నవి. కాని అన్నిటిలో ముందంజవేయు ధీరధీనిధు లనేకులున్నారు. ప్రాచీన సాంప్రదాయాభిజ్ఞులగు పండితసింహాము లొకప్రక్కను, సాంప్రదాయ నిర్బంధనుల విదలించుకొని పరుగులిడు నవ్యవిద్వత్సంతతు లొకప్రక్కను, గంజాం, విశాఖమండలములలో కనుపడుచుందురు. జమీందారు లుండుటచేత వీణమొదలైన దేశీయగానసాధనములం దాదరణ, మంచి రాచమర్యాదలు, ప్రజలందరికి యలవడి వుంటవి.

ఈ ప్రాంతాల్లో గృహస్థులు వీణపాట నెక్కువ మన్నించి సాధించుచుందురు. తెలుగు పద్యాలను, సంస్కృత శ్లోకాలను విచిత్రతాళగతులతో మనోహర రాగవిలసనముతో జదివెడి నేర్పు మావైపున లేదు. ఈ పద్ధతులు మనవారు గరపవలసియున్నవి. పర్లాకిమిడి కళాశాలలో సంస్కృతోపాధ్యాయులుగనున్న మల్లయ్యశాస్త్రిగారు యీఫక్కీలో పురాణశ్రవణ మాదరణీయముగ జేయుచుందురు.

అవడాని కొక చిన్న కొండ జమీందారే కాని, వరుంబడి పాలుకారులతులను మించవుగాని, పర్లాకిమిడి రాజా తనయూ-

రిలో స్వదేశసంస్థానాధీశుల రాజనగరులలో నగుపడు విద్యాపోషకసంస్థాపన లన్నింటిని నిలపి పోషించుచున్నాడు. నిజంగా మావైపు జమీందారులు స్థానికరాష్ట్రీయ పురములందలి న్యాయవాదుల మోటారుబడాయిలను పోషించుటకు తమ భొక్కసమును గుల్లసేయక, తమతమ ప్రాంతములలో జనోపకారమగు సంస్థలను నెలకొల్పి పోషిస్తే, ఎంతో బాగుండును. పర్లాకిమిడి రాజు సంస్కృతాంగ్లేయ యువతీ విద్యాలయములతో పాటు నొకచక్కని నాట్యశాలను కట్టించి యుత్కళనాట్యసమాజ మొకదానిని పోషించుచున్నారు.

ఈ ఓఢ్రనాటక సమాజమువారు కృష్ణలీల ఆడించి నాకు తమదేశపు నాటక గానాభినయపద్ధతులను చూపించినారు. ఇందులో బాలురను బహుజాగరూకతతో తర్ఫీదు చేయుచున్నారు. నాట్యశిక్షకుడైన అప్పనఫరుచా పిల్లవాండ్రకు పాటనేర్పుటయేగాక యేసందర్భాన యెట్టిముఖాంగవిన్యాసమును పెట్టుకొనవలెనో చక్కగజూపించి, అది యలవడువరకూ సాధనచేయించుచున్నారు. మావైపు వ్యాపారసమాజాల్లోకూడ ముందు పద్యాలు, గద్యవాచకాలు వర్ణించిన తరువాత రిహార్సులలో అభినయమును శ్రుతిసమ్మేళనమును అలవరచుచుందురు. మొదటి ప్రయోగాల్లో నటులు యిచ్చటా అచ్చటా కూర్చుండి తమపార్టులు ఒప్పజెప్పుచుందురు. అప్పనఫరుచా మొదటినుండి రంగస్థలంబున నాటకమును ప్రదర్శించినట్లే ప్రతిపాత్రను ఉచితస్థాన మాక్రమింపజేసి, ప్రయోగార్హమగు గానాభినయములతో నటులను తర్ఫీదు చేయుచున్నాడు. అందుచేత నటులు ప్రదర్శనమువాడు

క్రొత్తగా పోజులు తెచ్చిపెట్టుకొనవలసిన అవుసరం ఉండదు. వాచకము మనోగతమైనట్లే అభినయంకూడ మొదటినుంచి అలవాటై ప్రమాదరహితముగ చిరాభ్యస్త సరససంస్కృత మార్గములనంటి నడచును. ప్రత్యేకనటుల నీవిధి శిక్షించుటయేకాక రంగస్థలాన నిలువవలసిన వ్యూహక్రమంబును కూడ మొదటినుండి యలవాటుచేయును. అనగా పాఠము మొదలు పెట్టిననాడే సీరియస్సుగ నాటకమాడడముకూడ మొదలెట్టుచున్నారు. ప్రాంప్టింగు చేయునపుడు అప్పనఫరుచా అప్పటిపోజును తానే పట్టి చూపుచుండును. అందుచేత యీ సమాజములో ప్రతినటుడు అభినయించెడి రీతియంతా వొక్క మేధస్సునుండి, యొక సూత్రధారుని నిర్ణయమునుండి, యుత్పన్నమై కళాలక్షణ మొప్పుచున్నది. శాంతనయా మున్నగు నవీన నాట్యకళావిమర్శకులు నాటకమొక కళకాదనిన్నీ, వొక బుద్ధినుండి వెలువడిన రసప్రకటనమే కళాభిధేయమున కర్హమగుననియు నాట్యవిద్య కళాగౌరవ మొందుటకు సూత్రధారుని నేర్పు నిర్ణయముల ననుసరించి నడువవలెననియు చెప్పుచున్నారు. అప్పనఫరుచా యిట్టి సర్వనిర్ణాయిక సూత్రధారీ ప్రచార మవలంబించెనని చెప్పవచ్చును.

వినడానికి యుత్కళభాష ప్రాకృతమువలె నున్నది. సామాన్యంగా అర్థమవుతూనే యుంటుంది. సింగలీభావంత మార్దవముగ లేదు. బెంగాలీలోనుండు వర్ణభ్రంశము కటూచ్చరణములు లేవు. వీటిరెండింటికిని నడుముగ నడుస్తుందని చెప్పవచ్చును. గద్యోపన్యాసాలు నొకమాదిరిగ నున్నవి. పాటలు బెంగాలీ తెలుగు పద్ధతుల ననుకరించుచూ వినసొంపుగనున్నవి.

పర్లాకిమిడిలో తెలుగుకంపెనీ వొకటివుండేది. ఇందులో చిలుకూరి బుచ్చన్నపంతులు అన్నాపంతుల రామమూర్తి మొదలైననటులు అభినయిస్తూ వుండేవారు. ఇప్పుడీ సమాజం పనిసేయడంలేదు. అందలి నటులుమాత్రము తమతమపాత్రలను కొన్నిచదివి పాడి వినిపించారు. ప్రస్తుతము గంజాం జిల్లాలో టెక్కలిగ్రామమందు ఆంధ్రకళాప్రచారక సంఘమున్నది. శ్రీకాకుళపు యూమెచ్యూరు కంపెనీవారు దయచేసి నాకొకనాటకాన్ని ప్రదర్శించిరి. కాని కోపకొండయాటలజూచు నలసటచే నీనవకాశమును యుపయోగించుకొనజాలకుంటిని.

పైజెప్పిన నటులుగాక టెక్కలి ఆంధ్రప్రచారక సంఘమువారు ప్రహ్లాదను, పూర్తిగాను, కుశలవ, సావిత్రినాటకములలో కొన్నిరంగములను చూపించిరి. ప్రహ్లాదలో జయంతి వెంకటజగన్నాధరావుగారు బి. ఏ. యల్. టి. గారు హిరణ్యకశిప వేషమును వేసిరి. వీరి విగ్రహము కొంచెము పొట్టి సంగీతముకూడ ఎక్కువనే చెప్పవచ్చును. కాని హిరణ్యకశిప పాత్రనికి నాగరాజరావొసగిన లౌకిక సంపన్న గృహస్థుడనే అర్థమును స్వతంత్రముగా నూహించుకొని యీ అర్థంలో "లోకములన్నియున్ క్షణములోన జయించినవాడ వింద్రియాసీకము చిత్తమున్ గెలువనేరవు" అనే భావముతో కథాసందర్భములన్నీ కొంచె మించుమించుగా నాగరాజరావువలె అభినయించి చూపారు. పైకి యెంతకోపం నటిస్తున్నా పుత్రునియందారని ప్రేమను సంతోషమును మధ్యమధ్య వెళ్ళగక్కుతూ బాలభక్తాగ్రణి నారాయణా

స్మరణ మొనర్చునప్పుడు ద్వేషముకన్న అసహ్య మెక్కువ చూపుచూ సరససాధుత్వముతో చిత్రాంగి ముఖముద్రలతో నిర్వహించిరి. "ముంచితివార్ధులన్" అను పద్యములో చివరకు 'చావడిదేమిచిత్రమో' యనునప్పుడు జగన్నాథరావుగారు తమచూపుల మింటిపైబరపి పరమార్థ సంస్ఫురణ ముదయించినట్లొకనిమేష మగుపరచి యంతలో వినమ్రులై 'ఇన్ని లౌకికశక్తులు భక్తిప్రభావానికి చాలవ'న్నట్లు చూపించి యంతలో చివాలున తన యహంకారప్రవృత్తిని గ్రమ్మర నందుకొనెను. ఇచ్చట నాగరాజరావు నిర్వేదమగుపరచెను. మరునాటియాటలలో జగన్నాథరావుగారు కొన్ని హాస్యభూమికల దాల్చిరి. వీరి యాటతెరవుల జూడ దుష్టబుద్ధి, యుగంధరుడు, సుబ్బిశెట్టి పాత్రల నభియింపదగుదురని తోచుచున్నది.

ప్రహ్లాదలో వినుకొండ జోగారావుగారు లీలావతి వేషాన్ని వేశారు. మరునాటి సావిత్రిలో నీతడు సత్యవంతుడుగను; కుశలవలో సీతగను కన్పించెను. ఈతని రూపు నడత సంగీతము అభినయనైపుణ్యము చెప్పుకోవలసినదే. మావైపున యుండినయెడల యీపాటికి వీరికొరకు నాటకసమాజాలు పోటీపడి సంచు లందించుచుండెడివారే. తనపాత్ర జరుగునపుడే కాక మిగిలిన పాత్ర లభినయించు సమయమునకూడ సందర్భోచితమైన మూకాభినయ మొనర్చుచూ రసానుభవ మగుపరచుచుందురు. లీలావతి పుత్రునకు సదుపదేశముల జేయ యత్నించుచూ భర్తను వారింపజూచుచూ తండ్రి కొడు

కులవైరము నొక విచిత్ర దారుణకదుర్యోగముగ భావించుచూ చివరకు ప్రహ్లాదుడు విషము తాగిన పట్టుల తాను మూర్ఛిల్లు సందర్భాన్ని చక్కగా చూపించినారు. వీరు ఆడిన సావిత్రిలో సత్యవంతుడు వేటకరగి వనమధ్యమున పులివాతనుండి సావిత్రిని దప్పించి యామెయొక్క కృతజ్ఞతా పరిణామముగ నామె వలపు లందికొని మొదట సంశయించి యావల తాను కూడ వలచనేర్చెను. ఇందులో సత్యవంతుడు అప్పటికి ముగ్ధనాయకుండని చెప్పవచ్చును. వలపుజాడ లెఱుంగడు. పితృసేవాపరుడై ధనుర్విద్యాదుల నభ్యసించుచూ క్షాత్రమధర్మముల గరచుచూ జీమూతవాహనునివలె 'ఏవంనింద్య మపీద మీప్సితఫల ప్రాప్త్యై భవేద్యావనం, భక్త్యాయాతియదీర్ఘమే వపితరౌ శుశ్రూషమాణస్య మే" అను మాటల స్మరింపజేయుచు కాలము గడుపుచుండినవాడు. అడవిలోనుండగా తండ్రి నగరిని శత్రుదళములు ముట్టడించెనను వార్త తెలిసినది. ఇట్టిసందర్భములో పితృభక్తి, శత్రుసమ్మర్దనోత్సాహము, తా నడవులనుంటినను విచారము బుద్ధి నూగించుచుండ సావిత్రి ప్రణయప్రసంగముల నందించ నరుదెంచును. అదివరకున్న తలపులలో కామమర్మమెఱుంగని వస వలపుటుల్లముతో చీకాకుపడుచు మెల్లగ శృంగారప్రసంగము లందికొన నేర్చు సందర్భాన్ని జోగరావుగారు చక్కగ చూపించిరి. యముడుసీనులో ముచ్చటించవలసిన ప్రత్యేకసందర్భమేమియు లేదు. సీతవేషంలో లక్ష్మణుడు విడచిపెట్టి వెడలి

పోవునపుడు రామునిపై యారని ప్రేమావిశ్వాసములంతర్వాహినిగ స్ఫురించుచుండ తాత్కాలిక వియోగశోకమును సరసముగ చూపించిరి.

టెక్కలిలో నొక విచిత్రమైన కళింగవైశ్యకుటుంబ మున్నది. టంకాల సాంబయ్యగారు స్త్రీపురుషవేషాలు వేసేవారు. వీరి తమ్ములొకరు హార్మోనీ వాయిస్తూ యింకొకరు తబలా మోదుతూ మరియొకరు ఇంద్రుడు మొదలైన వేషాలు వేస్తూ యున్నారు. సాంబయ్యగారి కొడుకులిద్దరూ బాలకపాత్రల నభినయిస్తారు. వీరల పుచ్చారణ, సంగీతము, కులనియమముల నతిక్రమించి యసాధారణ విస్పష్టమాధుర్యములతో చెన్నారుతున్నది. అపశబ్దమొక్కడా రాదు. ఇందులో పెద్దవాడు, శశిభూషణరావు ప్రహ్లాదలో మూడవప్రహ్లాదుడుగను, కుశలవలో కుశుడుగను సావిత్రిలో సావిత్రిగను అభినయించెను.

చిన్నతనంలో దేవరకొండ వెంకటసుబ్బారావుగారివలె స్త్రీపురుషవేషాలు సమానసౌష్ఠవముతో శశిభూషణున కొప్పుచున్నవి. ఇతని యొద్దికలు, పోకడలు, నడతలు, స్వతంత్రంగా, రసవంతంగా ముచ్చటగా వుంటయి. అభినయమందు సహజప్రతిభ కన్పట్టును. కుశభూమికలో రామవీర్య సంజాతుని చాకచక్యము! వీర్యస్థైర్యములు, భ్రాతృవాత్సల్యము, సాంద్రహృదయము, మాతృభక్తి, మొదలైన గుణాలను నిర్దోషముగా చూపించాడు. సావిత్రిలో వలపుపట్టులందును యముని

అనుసరించునపుడునూ ఇతని ఆటబాగా అందగించింది. ముఖ్యంగా అలసి శిరోవేదనముచే జెమటలు గ్రమ్మి, మూర్ఛిల్లియున్న సత్యవంతున కుపచారము చేయుచు, భర్తృసేవా పరాయణత్వమున, నారదవాక్యముల గడవువచ్చెనను భయమును కూడ భావించలేక, తదాత్మ్యచిత్రమై, విసరుచు, తుడుచుచు కూర్చున్న సమయములో నొక ప్రక్కనుండి యముడావిర్భవించిన సందర్భాన శశిభూషణుని చూపులందును, అంగములందును, శంభుదాసుని వర్ణన నతిశయించురీతిగ యథారూపమగుపడెను. పతాను నాటకంలో సగరాజరావు మూర్తి దాంసు రామరాజ పిశాచ మేగతిస్ఫురించెనో, అట్లే శశిభూషణుడు

“కని యెంగోపుల నీలమేఘ విలసత్కాలాంజనాకారు........
జగజ్జన సంత్రాసకు నొక్కదివ్య బటుప్రాశ ప్రౌఢ హస్తోద్ధతిన్ ॥

అను పద్యార్థమును తనరూపులో క్రమోద్ధత భయానకానుభవముతో జూపించెను. ఒక్కమాటు పులికిపడక, సన్నిహిత విపత్తును క్రమాభినయములో నవబోధించి చూపుటలో నీతని ప్రతిభ యపూర్వంగా తోచింది. తగిన శిక్షతో ప్రస్తుతం చదువుచున్నరీతిగా తెలుగూ సంస్కృతము సంగీతము, ఇంకా కొన్నాళ్ళపాటు చెప్పుకొని, ప్రసిద్ధనటులను చూస్తూ, అభినయసాధన మొనర్చుచూ, జాగ్రత్తగా వ్యవహరిస్తే శశిభూషణరావు తెలుగు నాట్యరంగాన రాగల పెద్దచేతులలో చేరడాని కభ్యంతర మగుపడదు. వైశ్యులలో ఇట్టి ప్రజ్ఞ

సామాన్యంకాదు. ఏమోబాబూ! ఏయగాధసాగర గర్తాంత రాళమున నెట్టియుజ్వల మణిరాజముల దాచియుంచితివో! నీ జగత్సంతానముల యనంతవిభూతి నీవెరుగుదువుగాని మాకెరయదరమా?

ఇట్లెరుక వరచుకొను,
విధేయనాట్యసంజయుడు,
సూరిశాస్త్రి.

శ్రీరామ నాట్యలేఖలు.

XI

చంద్రహాస - నటలోక సంచారము

దశరథరామా!

బందరులో ముత్తరాజు సుబ్బారావుగారని బ్రహ్మణ్యు లుండేవారు. ఇంగ్లీషులో యమ్. ఏ. ప్యాసులయి తెలుగులో కవిత్వంచెపుతూ, "శ్రీకృష్ణ తులాభారం" మొదలయిన మంచి యాటలు రచించి, చల్లనిచూపుతో నాటకసమాజా లన్నిటికి ప్రాపును ప్రోపును ధానయై అందరు పాలెటిన్న వీనుల జేరసీయుక, నేర్పుమై మెలగుచుండెను. పేదరికంలో పెనుగులాడుతూ, వితరణశీలుడై విద్యార్థి కల్పవల్లియై, సద్గుణ వారాసియై, నిరాడంబర నిష్కపట కరుణాపరిపూర్ణ సచ్చరిత్రముగ దినములు గడపి, 'సుకృతిర్గతాయుః' అనునట్లు మిసిమిలూరెడి లేతవయస్సులో రాఘవాశ్వమేధ రచనమునకు పారితోషిక మందికొన నీచెంత జేరినసంగతి నీవెరుంగనిది కాదు!

సుబ్బారాయుడు నీ పాదసాన్నిధ్యమున నిత్యానంద మనుభవించుచుండ, భవబంధముల సడలింపనేరని కొందరు

మిత్రులు వారు నడుపుచుండిన చిత్రకళాభివర్ధనినే వారిపేర ప్రవర్తింపజేసిరి. బయటి నటులను రావించి బందరులో నాడించి పారితోషికము లొసంగి, నాట్యకళా వైదుష్యమును విస్తరింపజేసి, సుబ్బరాయని కుటుంబమునకు కొంతయుపవృత్తి నేర్పరచి యావల నటసభను రావించి, నాట్యకళ కమేయ సంస్కార మొనగూర్చిరి. ఈ యుద్యమమునకు ప్రాణపోషకులై, బందరు చవిటిలో సన్మిత్రలక్షణంబుల రుజువుపరచిన చిట్టా సాంబయ్యగారు, ఆంజనేయులుగారు, కష్టపడి ప్రతాపరుద్రీయము, ముద్రారాక్షసము, చంద్రహాస, హరిశ్చంద్ర, చిత్రనళీయము, రామరాజ్య వినాశనము, పాదుకా పట్టాభిషేకము మొదలైన మంచిఆటలు పెద్దనటు లభినయించగా జూచెడి యవకాశ మేర్పరచిరి. నాటకపరిషత్తు వీరిప్రోత్సాహ ప్రయాసమువలననే జనించినది.

ప్రతాపరుద్రీయములో యుగంధరుడు, పాదుకలో దశరథుడు, తల్లికోటలో పఠానువేషాలను నాగరాజరావు నిర్వహించిన తెరవు యిదివరకే ముచ్చటించియున్నాను. వీరు దుష్టబుద్ధి వేసినవాడు రొంపిగొని చూడబోజాలకుంటిని. చూచిన వారు దీనిని మిక్కిలిగా ప్రశంసించినారు.

చిత్రనళీయములో హరిప్రసాదరావుగారు నలుడైనారు. రాజవేషాల కీయన పెట్టినపేరు. ఆరూపు, ఆవొడుపు, ఆకులుకు, ఆచూపు, ఆతీరు, ఆడౌలు, ఆహొయలు, ఆవగలు, చెక్కుచెదరని బింకముతో జెన్నారియున్నవి. ఏనాటి ప్రసాదరావు! ఏనాటి కృష్ణమాచార్యులు! కాల మభినవ కళాప్రస్థాన శోభలతో జిలుకారుచూ, యెప్పటికప్పుడు క్రొత్త

రుచుల జవిజూపుచున్నది. ప్రసాదరావు పెద్దవాడైనాడు. కాని నలచక్రవర్తిరూపుదాల్చి, నాట్యరంగాన అడుగిడగానే, 'ఇత తనవద్యోయీ దీవ్యన్నానావిధ శ్రీసమాశ్లిష్ట భుజుడు', దమయంతీ మనోహరుడు, బుట్టయ్యపేట గ్రీన్ రూములో గ్రస్మర నవతరించినట్లు తోచుచుండెను. దౌత్యసందర్భాన ప్రసాదరావిప్పటికీ మాననీయాభినయ మొనర్చుచున్నాడు. ఈ సందర్భంలో చిరప్రతిష్ఠగల కోపల్లె హనుమంతరావుగారు దమయంతివేషంకట్ట, నీవృద్ధదంపతు లిరువురు దేవియున్ దేవర వోలెనుండి, నాట్యజగతీ పితృత్వ గౌరవ మందికొనిరి. ఈ నాటకములో 'పాముగాటుకు రూపు మాయునా' యను సందియ మడుగంట బెకలించు రూపవిపర్యయ మనుపరచి బాహుక చరిత్రమును అపూర్వరస వైభవముతో—నలగుణంబుల పూర్వపరిచితి కునికిపాట్లవలె నప్పుడప్పుడు దెప్పరిల్లి తలజూప—నాగరాజరావు చూడవలసిన నేర్పు గొప్పతో నభినయించిరి.

నేజూచిన నట సభవారి చంద్రహాసలో చంద్రకళా సంపూర్ణశోభను గ్రుంగిపై చెడి కపటహాసముతో దుష్టబుద్ధిని మరగుపరచి కుంభీనసస్వభావమును నేర్పుమై ప్రకటించుచు నట వృద్ధకేసరియనదగు నటలోకమాన్యుడు వెదురుమూడి శేషగిరరావుగారు ప్రధానపాత్రమును చమత్కారముగ నిర్వహించిరి. వీరియాటలో దుశ్చింతలు చక్కని గోపనమొంది భ్రూభంగములవల్ల స్ఫురించుచు యెప్పటికప్పుడు బాలకసహజమగు అమాయకపు నగవులో మరుగువడి సందర్భానుకూలమగు రసవదభినయ విలాససంపద లగుపడుచుండెను. పెద్దలై

తరచుగ నాట్యరంగాన జంకులాడ నొప్పుకొనకున్నారు గాని నాట్యకళను నాటకార్థములను సరసముగ గుర్తించి వాచికాంగికగానభినయ వైఖరులందు కొన్ని యభిమాన సిద్ధాంతముల నేర్పరచుకొని తమభావములకు ప్రయోగనిదర్శన మొసంగగల కొద్దిమంది తెలుగు నటులలో వీరెంచదగి యున్నారు. వీరొసంగిన కుంభీస వ్యాఖ్యానము సర్వజనాహ్లాద సంజనకమై, రసవంతమై, నిర్దుష్టమై సరసకోమలమై సిద్ధచాతుర్య మగుపరచుచుండెను. ... ...

వస్తారు వస్తారు అంటూ చివరకు వచ్చారు. పదేళ్లనుంచి బెజవాడలో మైలవరం వాళ్ళని చూచియెరుగని బందరు పౌరులెందరో కలరు. తెలుగుదేశపు మేటినాటక మేళాన్ని చూస్తాముగదాయని యువ్విళ్లూరుతున్నారు. రంగవరికరాలు రెండువాగనులలో దిగినవి. కాశీమేస్త్రీలు వేదికాముఖాన్ని పగులగొట్టి హార్మోనీతవలాలకు కుదురు లేర్పరచారు. నూనె గుడ్డలతో మసివారిన యాంత్రికులు వచ్చి తీగదివ్వెల నమర్చారు. బయస్కోపులలో పూర్వపరిచితములైనను నాట్యరంగాన విద్యుద్దీపికలు తళుకులీన నూవారు చూచియుండ లేదు. నటవర్గము రైలుదిగి పేటలో విడిశారు, లెక్కకుమించి టిక్కెట్లమ్మినారు. నాలుగువందలు వచ్చేహాలు రూప్యసహస్రమునకు మించిసంపాదించింది. ఆడేదిసావిత్రి. శ్రీ యేనం సంజియరావు గారేస్తారంట- గురజనాయుడు యముడంట- యమలోకం చూపిస్తారంట. అందులో కోమటిపీనుగ బలేగల్లంతుచేస్తాడట' అని యనుకొనుచువచ్చిరి ఆటను జూడ బందరు పౌరులెల్లరు. జనము కిటకిటలాడి, తోసికొని, తబ్బిసలాడి, కామూష్,

నోరుముయ్యి, సైలెన్సు, హెచ్చరింపులతో కూతలిడి, ఈలలువేసి, పోరాడి, పెనుగులాడి, గింజుకొని, చించుకొని యుబికియుప్పొంగి, ఒక్కపెట్టున వుప్పెనయలపోటువలె పెల్లుబ్బి 'సెల్లెలికట్టలనుదాటి సీమలముంచెన్' అన్నట్లు రంగస్థలములోకి దుమికె పక్షప్రదేశము లేకాక గర్భాలయము కూడ యూవ కట్టి వరుచుకొన్నారు. వల్లెమకంపలో కాలుబాట పడినట్లు ఒక్కమూరెడు వెడల్పున నిలువుగా దారియుండెను. ఇంతలోనే రామనాథశాస్త్రి సత్యవంతుని పార్టును, సంజీవరావు సావిత్రిని, నాయుడుగారు యమార్భాటమును జూపవలసి వచ్చింది. బజారులో పట్టువీలిక నడికట్టుదాల్చి డాలుడవాలి చేగొని 'భళిభళీ మామతాత బల్లెంబునేబూని పుల్లాకు తూటుగా బొడిచినాడు,' మొదలైన కథలుజెప్పే పంబలవినోదులవలె, బోనులోని సింగములవలె, గొల్లభాగవతాల రాజవేషాలవలె మైలవరపు నటశేఖరులు బృదావనపు సంకుచిత నాట్యరంగములో ముందు వెనుక కూగలాడవలసి వచ్చెను.

రామనాథశాస్త్రి సత్యవంతుడుగ చూపిన నేర్పు విచారించెదము ఇతనికి విగ్రహపుష్టి తక్కువ. ముఖమందు బాల్యచాపల్యము, సుకుమార యౌవనవిలాసములు, వక్త్రాంతమున లేనగవు పులకరింపులు, కనుపడుచుండును. పాటలో మనసార మెప్పించగలడు. మరీ, మైలవరంవారి మట్లుమెట్టులను దుమికించుటలో నితనికి శక్తి కెంపారుచున్నది. పద్యంలో కంఠే మట్ల ఝుళిపింపులలో, దరువుల బెదరింపులలో, స్వరాల ముక్తాయింపులలో, నీతని గాత్రము నిరాఘాటసంచార సమర్థమై హాయిమనుచున్నది.

మైలవరంవారి తులాభారము చూచినాము. అందులో గోవిందరాజుల వెంకట్రామయ్యగారు శ్రీకృష్ణవేషమును దాల్చి మనోహరంగా వేషగానాభినయ సౌష్ఠవ మొప్పార ప్రేక్షక నివహమానందించి యుప్పొంగ నభినయించినారు. ఇందులోనే సంజీవరావు సత్యభామయై అసూయాహంకార సమన్వితంబగు మోహస్వరూపమును చక్కగ ముద్రించి చూపినారు.

విశాఖపట్నంలో విజయనగర వాస్తవ్యులగు ఆనాసపురపు గోపాలరావుగారి వాణీవిలాస సభవారు కుశలవ నాటకమును ప్రదర్శింపజూచినాను. ఇందులో గోపాలరావు రాముడు. చొప్ప సూర్యనారాయణ లక్ష్మణుడు. తాతావారి బాలుడొకడు కుశుడు. గోపాలరావుగారు చూపునకు కొంచెమించుమించుగ బళ్లారి రాఘవాచార్యులగారివలె నుందురు. దేహపాటవము, ముఖగాంభీర్యము, ధీరనాయక వేషముల కనుకూలముగ గన్పించును. పాడగలరుగాని, గుంటూరు బావిలో చేదలాగినట్లు, రైలుయింజెను పయనమైనట్లు, వొకమాదిరిగా వుండును. కాని అభినయంలో కథాసందర్భాలను గ్రహించి ప్రకటనానుకూల ముఖముద్రలను వహించుటలో వీరినేర్పు మన్నింపదగినది. వీరి యభిమానపాత్రము హిరణ్యకశిపుడు. నేను చూచింది రాముడు. మొదటిపట్టున సీతపై బడిన యపవాదమును ఆకర్ణించి కర్తవ్య మాలోచించుచు, 'ఉత్పత్తిపరిపూతాయాః కిమస్యాః పావనాంతరైః'—'స్నేహం దయాంచ సౌఖ్యంచయదివా జానకీమపి ఆరాధనాయలోకానాం ముంచతోనాస్తిమేవ్యథా' 'వియోగో ముగ్ధాక్ష్యాః సఖలురిపుఘా

తావధిరభూత్ కథంతూష్ణీంసహ్యో నిరవధిరిదానీంతు విరహః మున్నగు నుత్తర రామాయణభావము లన్నియు, సాగరసంకాశసహజ గాంభీర్యములో వెలువడురీతి నత్యంతసామర్థ్యముతో బ్రకటించిరి. కుశలవుల నెదుర్కొనునప్పుడు కూడ వీరినటన ప్రేమను, ఆశ్చర్యమును, ఔదాసీన్యమును గనుపరచుచు రసవంతముగనుండెను.

తంజావూరులో సి. శ్యామన్న కంపెనీవారు ద్రావిడములో 'జ్ఞానాంబాళ్' అను నాటకమాడ జూచితిని. అదివరకు వొకసారి యీ సమాజమువారే 'డంబాచారి' నాటకమభినయించగా చూచినాను. డంబాచారిలో శ్యామన్న పదిపండ్రెండు హాస్యవేషములను ధరించును. జ్ఞానాంబాళ్ లో నీతడు డాక్టరు, లాయరు, పోలీసు యిన్‌స్పెక్టరు, తలారి, గాంధివాలంటీరు, మున్నగు వేషాలలో నగుపడి జనుల రంజింపజేసెను. శ్యామన్న యేహాస్యవేషమును దాల్చినను, అత్యద్భుతమైన స్వభావవైచిత్ర్యముతో, పాత్రజాతీయత కీషద్భేదమైన లేకుండ రూపసాదృశ్య మొందగలడు. వాక్సాదృశ్యముకూడ మిక్కిలి సహజంగా చమత్కారంగా వుంటుంది. ఏవేషంవేసినా ఆజాతిలో మన మెరుగున్న యెవరోవొక వ్యక్తివలె దోచునే కాని, వీనిలో నంతమాత్రము శ్యామన్న అయ్యరు నిజస్వరూపము స్ఫురించదు. ఇంత అద్భుత నైపుణ్యముతో హాస్యపాత్రముల నానారూపసాదృశ్య మొందగలిగియు, శ్యామన్న, నీతి ప్రబోధము, దేశాభిమానము, గాంధీతత్త్వోపదేశము, జాతీయవిద్యాభిమానము, మున్నగు ప్రబోధముల జేయనెంచి, ప్రతిహాస్య భూమికలో నొక యుపన్యాస

మును చేర్చుకొని మితిమించి లెక్చరు కొట్టుచున్నాడు. హాస్య ప్రసంగాలవల్లా నాటకకథాసందర్భాలవల్లా ఆధునిక సమస్యలు ధర్మములు స్ఫురించవలెను గాని ధర్మప్రబోధన మొక పెద్ద పనిగా నాటకాదులందు నిష్పాదించకూడదు. ఈ మాట శ్యామన్న నటనలోనే తేలినది. అతను స్వదేశీ వలంటీయరుగను డాక్టరుగను చూపిన జాతీయాభినయ సామర్థ్య మపారమైనను వానిలో ఆయుర్వేదము మీదను హిందూ మహమ్మదీయ సమ్మేళనము మీదను వొసంగిన యుపన్యాసాలు కథకు అతకకుండా- రక్తికట్టకుండా- జాగుసేయుచు, విసుగు గలిగిస్తూ నాటకముయొక్క కళా స్వరూపానికి కొంతలోటు తెచ్చినవి. ఈ లెక్చర్లు వినడానికి డబ్బు ఖర్చుపెట్టుకుని తెల్లవార్లు మేలుకుండట మెందుకు? ఏబజారులోనో ఏచెట్టుక్రిందనో వినలేమా అనుకున్నారు చూచిన వాళ్ళందరూ. నాట్యకళ ప్రత్యేక రామణీయకము కలదై రమణీయసందర్భ ప్రతిపాదనమే ముఖ్య ధర్మముగా కలదనిన్నీ, సమకాలిక రాజకీయ సమస్యల నుద్బోధించుటకు నాటకము లంతగా నుపయోగపడవనిన్నీ, అట్లా వాడుటవల్ల కళాసౌందర్యము వసిదప్పువనీ, తేనుకొనే సిద్ధాంతము అనుభవానికి వచ్చినవి.

ఇట్లు,

నటలోకవార్తా ప్రచురణ కుతూహలుండగు,

నీపాదసేవకుడు,

పురాణం సూరిశాస్త్రి.

వ్యాసప్రసూనములు.

I

మృచ్ఛకటిక.

ఈ రూపకమును దొలుదొల్త గీర్వాణ ప్రాకృతంబుల రచించిన మహాకవి, శూద్రకుడను భూపాలుడు. ఈతడు కాళిదాసునకు పూర్వుడని కొందరు పండితోత్తము లభిప్రాయపడుచున్నారు. దరిద్రచారుదత్త మనుపేరిట బరగు భాసకవి కృతి నొకదాని మాతృకగ గైకొని, పెంచి, సర్వజనాహ్లాద సంజనకంబుగ మార్చి, రచించినట్లగపడును. దీనిని గీర్వాణాలంకారికు లంతగ గొనియాడకున్నను, పాశ్చాత్యపండితు లపూర్వ ప్రతిభావిరాజితంబుగ నెంచుచున్నారు. హెచ్. హెచ్. విల్సను, మున్నగువారు దీని నాంగ్లభాషలోనికి గద్యపద్య సమన్వితంబుగ సంతరించి ప్రాచ్యరూపకములలో నెల్ల ప్రశస్తమగు దానిగ నుగ్గడించిరి. హిందీ, కర్ణాటకాది భారతీయదేశభాషలలో దీని యనువాదముల రచించి ప్రదర్శించుచున్నారు. తెనుగున తిరుపతివెంకటేశ కవిపుంగవు లిద్దాని సరసముగ నైజరసస్ఫూర్తి నిండువెలుగున రాజిల్లునట్లు రచించి యాంధ్రుల కృతజ్ఞతకు పాత్రులై యున్నారు.

—రూపక ప్రాశస్త్యము—

మృచ్ఛకటిక భారతీయ నాటకములన్నిటిలో బ్రదర్శనానుకూలమై సకల సామాజిక సంతోషదాయకంబై, నిరుపమానమై, యపూర్వమై పాశ్చాత్యరంగాలంకారభూతంబులగు నుత్కృష్టరూపక రత్నములతో నెన యగుచు పండితపామర జనంబులచే సమానగౌరవంబున మన్నింప దగియున్నది. ఇతర నాటకములలో నేదియో యొక ప్రధానరసము మొదటనుండి తుదివరకు కథాభారమును దాల్చుచుండ, నచ్చటచ్చట నలంకారలక్షణసంతృప్తికొరకు నవరసస్ఫురణ గిలికింపబడుచుండ మృచ్ఛకటికలో నవరసములు సమానప్రపత్తి నొందియున్నవి. భాసకృతులు కోమలసద్భావభరితములై లలితపదాలంకృతములై సాధురసముల లేతతళుకులతో, జంద్రుని నావరించు పరివేషమం దగుపడెడి ముత్తెంపు వెలుగు జిలుకులతో, జెన్నొందుచు, పాఠకుల కెంతయు ప్రీతికరముగ వినబడుచుండును. కాళిదాసునాటకములలో పనివడి మెరుగువెట్టిన కావ్యశిల్ప మగుపడును. భవభూతిలో గరుణాభయానకంబు లుదారభావవిస్పష్టతో పొంగలిడి పొర్లుచుండును. వేణీసంహార ప్రసన్న రాఘవాదులం దుద్భటపదపటిష్ఠత భారతీయ మహావీరులదండిగుండెను జాటుచున్నది. కాని వీనియన్నిటిలో నేదో యొక గాథ ప్రధానమై తక్కుంగల వృత్తాంతమును మ్రింగివైచును. ఈ సందర్భమే మనదేశమందాడబడు నాటకము లన్నిటి నావేశించి యున్నది. ధీరనాయకులగు కొని వారిని కష్టపరంపరలో దేల్చి యార్చి తుదకు ధీరత్వముచేవారు కంటకశతంబుల దాటి మిన్నలై నిజసత్వమును సమర్థించి, యీప్సితార్థమును సంపాదించిన

యుదంతములు భారతీయ నాటకకవు లభిమానించుచుందురు. కథాసరళిలో గొన్ని భిన్నవ్యక్తు లగుపడినను వీరందరు ఆధికారిక వృత్త పరిణామమునకే తోడ్పడుచుందురు. కథాంశము నాయికానాయకుల సర్వస్వ మని చెప్పవచ్చును. అందు శాకుంతల ఉత్తరరామచరిత్ర రత్నావళి హరిశ్చంద్ర ప్రహ్లాద సావిత్రీ నలాదినాటకములు కూర్పులో నెంత సమంజసముగ నున్నను ప్రదర్శనమా యొకింత విసుగొందించుచుండును.

—ఫలబాహుళ్యము—

మృచ్ఛకటికలో వసంతసేనా చారుదత్తుల ప్రణయ వృత్తాంతమే యాధికారికకథాంశమయ్యెను — జూదరియై, తప్పిదారుల వెనుకజాడుచు దీనదశం జిక్కిన సంవాహకుడు పశ్చాత్తాపమొంది బౌద్ధశ్రమణము నూని ద్యూతక్రియానైజమగు మనశ్చాంచల్యమును వదలి సుస్థిరమగు భక్తి విశ్వాసము లలవరచుకొని భూతదయాసిద్ధుడై డగుటయు; సద్వంశ సంభూతుడై పండితాశీర్వచన ప్రాప్తుడై పలువిద్దెల ప్రోడయై యల్లరిచిల్లరి సంగడీలతో దిరుగనేర్చిన శార్విలకు డాపత్కాలమున దనమిత్రుడగు నార్యకుని బంధవిముక్తు గావించి గద్దియ నెక్కించి యుదార స్నేహస్వరూపమును బ్రకటింప గల్గుటయు; గొల్లడై పుట్టిన ఆర్యకుడు రాజధానిలో విశ్వాసపాత్రులగు మిత్రుల సంపాదించి వారితోడ్పాటున రాచరిక మొంది, యిట్టి యచింతిత మహద్దశా ప్రాప్తి గల్గిన వెనుక కష్టకాలములో గేలూత నొసంగిన వారిని మఱువకుండుటయు, — మొదలగు ఫలము లీనాటకములో నగపడును. ఫలసిద్ధిచారుదత్త వసంతసేనల దొకరిదే కాదు—సంవాహకుడు

బుద్ధుడైనాడు; శార్వలికుడు మదనిక పొందుగెలచి, తన మిత్రుడగు ఆర్యకునకు రాచరిక మేర్పరచెను; ఆర్యకుడు రాజ్యాభిషిక్తుడాయెను. చారుదత్తునకు గల్గిన లాభము వసంతసేనకాదు. కథారంభము నుండి కథాంతము వరకు వసంత సేన వానిదే. శకారుని జీర్ణోద్యానమున వసంతసేన ప్రాణాపాయమునకు బాలైనను, ప్రథమ ప్రవేశమునుండి శకారునిచే దరుమబడినను, వసంతసేనా చారుదత్తులకు వియోగమెన్నడును కలుగలేదు. నిరపాయముగ నిరాటంకముగ తమ వలపు పొగరుల దీర్చుకొను నవకాశము జిక్కుటయే వీరి శృంగార కథాంశపు పరిణామము. వియోగము చారుదత్తునకును, నాతని గృహలక్ష్మికిని గల్గెను. కథాఫలితముగ జారుదత్తుని గృహలక్ష్మి మరల నాతని చెంత జేరినది. శకారుడు పరమనీచుడై యబలామారకుడై శిక్షార్హుడయ్యును, క్షమాఫలమొంది సంతసమున గంతులిడగల్గెను. ఈ పాత్రము అన్నియు తొలుదొల్త లోపభూయిష్టములై జిక్కులబడినను భక్తివిశ్వాస సుహృల్లక్షణాది సద్గుణంబుల కుదురులై కథాంతమున నిజస్వభావ ప్రభావమున సద్గతి నొందియున్నారు. ఇల్లురైదుగురు పాత్రలకు వేర్వేరు ఫలసిద్ధులమరుటయు, వీరి భిన్న వృత్తులు ప్రత్యేక కథాంశములు నాటకాంశమున జేరియుండుటయు నీనాటకములోని ముఖ్యవిశేషము.

—♦ కాల్పనిక వైచిత్ర్యము ♦—

ఇంతకన్నను గొప్పసంగతి యేమన; వీరందరు నాయికానాయకులకు సంబంధించినవారు కారు. వీరి ప్రవృత్తులు ప్రయత్నములు ఆధికారిక కథాసందర్భమున జనించినవికావు.

దానికి తోడ్పడుటకుగాని దాని నడ్డగించుటకుగాని సంకల్పింపబడినవికావు. సంవాహకుడు, శార్వలికుడు, ఆర్యకుడు, చందనకుడు, సూతుడు, మొదలగువారెవరిగోలలో వారుండి తమ తమ కార్యముల నయముగ నిర్వహించుటలో నధికారికవృత్తాంతమునకును, పరిణామ కళ్యాణమునకును, తలపని తలపుగ దోడ్పాటులైరి. చారుదత్తుని మహనీయ సద్గుణముల కాదరణయు, ప్రతినాయకుండగు శకారుని వెకిలిచందముల కేవగింపు తప్ప వేరొండు సామాన్యసంఘీకరణ సందర్భము లిందున గానుపింపవు. ఆధికారికవృత్తాంతమున కుపాంగములుగ గాక, దానికి దోడ్పడు నుద్దేశ్యములతో గాక, స్వకీయమనస్సంకల్పముల గొనసాగింపజూచు తెరవున నాచరించుచు నీప్సితార్థము లందబడయుచు నిజచారిత్ర విభ్రంశములో కూడ, సదాచార పాతిత్యములో గూడ నుదారస్వభావముల ప్రకటించుకొనుచు నాటకపాత్రలు వేర్వేరు తెరవుల వర్తించి, కాకతాళీయముగ ప్రధానకథాసంతోష సమాప్తికి నిస్సంకల్పముగ దోడ్పడిరి. వసంతసేన ప్రతుకుటకు సంవాహకుని సన్న్యాస మాధారమాయెను. చారుదత్తుడు మరణదండనము తప్పించుకొని, జీవించి, భాగ్యోపేతుడై, ప్రమ్మర వెలుగొందుటకు, ఆర్యకుని రాజ్యాధికార సంప్రాప్తి హేతువాయెను. ఇందుకు శార్వలికుడాదిగాగల సంఘీకుల సుహృల్లక్షణములు సహాయభూతములాయెను. ఈ కారణములచే మృచ్ఛకటిక నాటక ప్రపంచములో నెల్ల కల్పనచాతుర్యమందును, కథాపాటవమందును, నిరుపమానమైయున్నది.

—♦ ప్రదర్శనానుకూల్యత ♦—

శకారునివంటి విపరీతపాత్రము ఎందునను గాన రాదు. వారి వెకిలితనము, పిరికితనము, మేకపోతుగాంభీర్యము, కత్తిఝుళిపింపు, నీడల కులికిపాటు, నీచశృంగారము మున్నగు భగినీభగ భాగ్యసంభూత వైభవసహజంబులగు దుర్నయ దుర్నీతిప్రచారము లన్నియు నసామాన్యముగ, నసాధారణముగ, నవ్వుబాటుల కునికిపట్టులై, చదివినవారిని జదువనేరని లేతమనస్సులను ప్రక్కలుబ్బ నవ్వింపజేయును. దొంగలొస్తారు, జూదరులొస్తారు, ముండలముండాకోరులొస్తారు, కోర్టుసీనువస్తుంది, వురిదీయడం, వానకురియడం, మేడలమీదనుండి దూకడం, సంకెళ్లు తెంచుకోడం, కన్నాలు వేయడం, డప్పులబాదడం, పాడుగుళ్లు, పేదయిళ్లు, రాజభవనాలు, పాతతోటలు, నవ్యానేకసుమాలంకృతంబులగు విహారోద్యానములు, బండ్లు, పోలీసులు, రాజ్యాలు తల్లక్రిందులవడం, వున్నవారికి లేకుండపోవడం, లేనివానికి రావడం, మైత్రేయుడి ఆవలింపులు, అబ్బో! యివ్వన్నీ యెంతచిత్రంగా, యెంతతమాషాగా, కొత్తగా షోకీగా ఒక్కచోట, ముత్యాలపేరు లల్లేరత్నాలు పొగిడినట్లు కూర్పబడ్డయి. రెప్పవాల్చుటకు, ఆవలించుటకు, కిల్లీ సిగరెట్టులనైన నాస్వాదింప బయటకు పోవుటకు, శీలోసంగకల్పనచాతుర్యమీనాటకమున విలసిల్లి ప్రేక్షకులందరిని మంత్రనిబద్ధభుజంగంబులవలె గట్టివైచెడి నేర్పు పెంపు లీరూపకమున నగపడుచుండును.

—♦ పాత్రస్వభావ వైపరీత్యము ♦—

ఇందలి ప్రధానపాత్రలందరిలో విరోధాభాస మగపడు

చుండును. 'దారిద్ర్యదోషో గుణరాశినాశీ' అని పెద్దలు చెప్పుచుండ దరిద్రపీడితుడైన చారుదత్తుడు మంచితలపుల పుట్టయై మహోదార స్వభావసంపద లెల్లవేళల గోడ్పడుచుండ గీర్వాణరూపక నాయకులలో నిస్తులధీరుడై వాసి కెక్కుచున్నాడు. తనయింట దొంగలుపడి వసంతసేనయాభరణముల దొంగిలింప నీసంగతి తెలిసినచో యామె రత్నాలపేరును స్వీకరింపగను నూహతో జూదములో తాను బోగొట్టుకొంటి ననియు ప్రతిఫలముగ రత్నమాలికను గ్రహింపవలె ననియుఁ బంపెను. శార్విలకుడు, చతుర్వేదపారంగతు డగు నప్రతిగ్రహితుని పుత్రుడై యొజ్జలగొలిచి యోగాదివిద్యల నార్జించి "సమాహసన్తిచ రుదన్తిచ విత్తహేతోః విశ్వాసయన్తి పురుషం నతు విశ్వసంతి, తస్మాన్నరేణ కులశీలసమన్వితేన వేశ్యాః శ్మశానసుమనా ఇవ వర్జనీయాః" మున్నగు ధర్మముల నెరింగియు రండకోసము దొంగతనమూని దానిలో తన యోగమహిమను, చౌర్యక్రియానైపుణ్యమును, వెల్లడించి మదనికాస్వాతంత్ర్యసంపాదనమునకు వలయు ధనమును దొంగిలింప సాహసించెను. ఆపెమీద మోహమింతటి యస్వాభావిక కార్యనియంత్రునిగజేయ సమర్థమైనను యిన్ని చిక్కులబడి మదనికను సంపాదించుకొనినను, మిత్రుని యాపద్వృత్తాంతమును వినినంతనే నవవధూసమాగమసౌఖ్యాలాపముల వర్జించి మిత్రావనదీక్షితుడై నచ్చెలి జేరనరిగెను. చారుదత్తుని కూర్మిచెలికాడు, మైత్రేయుడు, సదుద్దేశములతో, నారని భక్తి ప్రేమ లుండియు, తత్తరపాటున నవివేకియై, పెక్కుచిక్కుల దెచ్చి

పెట్టుచుండును. వసంతసేన నగలు చోరగ్రస్తమగుటకును, అధికరణుని వద్ద నిస్సంశయమగు సాక్ష్యమును చారుదత్తునకు ప్రతిపక్షముగ గూర్చుటకును, ఈతని యవివేకము అమాయకము, తొందర, ప్రేమాతిశయము కారణమైనవి. శకారుని విటుడు, దుస్సాంగత్య కలుషితుండయ్యును మంచి వివేకి. పెద్దచిన్నలను, యుక్తాయుక్తము లెరింగి, సదుపదేశముల నొసంగెడివాడు. ఇట్టి విరోధాభాస స్వభావము లీనాటకమున గన్పట్టుచున్నవి.

—కథాంశము—

ఉజ్జైనీ పురంబున చారుదత్తుడను బ్రాహ్మణుడు దయాసత్యాది సద్గుణాలంకృతుడు, వణిగ్వ్యాపారమున నఖండైశ్వర్య మనుభవించినవాడు, అర్థిజనంబుల కల్పవల్లి, కాలవశంబున దొలకరి జల్లుచే సన్నగిలిన యంబుదములవలె పేదయై యిడుముల గుడుచుచుండెను. నాటకారంభమున నీతని దారిద్ర్యము, జీర్ణ గృహము, పేదరికమున ననుంగు చెలికాడగు మైత్రేయుడుకూడ ఆనదప్పాటయు జూపబడినవి.

ఆయూరిలో వారాంగనామకుట భూషణంబును, అత్యంత భాగ్యోపేతయు, సుకుమార తన్వంగియునగు వసంతసేన కామోత్సవ సందర్భమందు చారుదత్తుని మనోహరాకృతిని గాంచి వానిగుణముల వీనులలర నాకర్ణించి, బద్ధానురాగయై యుండెను. ఆయూరి రాజుయొక్క యుంపుడు కత్తెతమ్ముడు, శకారుడను వాడు వసంతసేన పొందు నపేక్షించి యామెకై దిరుగుచుండెను. వసంతసేన వీనివెకిలి

తలపు లంగీకరింపలేదు. మైత్రేయుడు బలి నొసంగబోయెడి నిశాసమయమున వసంతసేన శకారునిచే దరుమబడి చీకటిలో నిజదాసీజనంబులు గావరాకుండిన దత్తరపడుచు దరిగానక భయార్తయై శకారుని దుండగముల నసహ్యించుకొనుచు, తిప్పలు పడుచుండ, శకారుడు నిజస్వభావోచితంబుగ తెలివితక్కువగ నామెకు చారుదత్తుని యిల్లు చూపించును.

వసంతసేన విటశకార సంభాషణాంశముల విని యప్పుడే బలిప్రదానమునకై రదనిక వెంటరా, దలుపు తెరచుకొని మైత్రేయుడు వెలువడ చారుదత్తుని యింటిలోనికి దూరెను. ఈరంగమున కథాబీజము నెలకొల్పబడినది.

—విటుడు, శకారుడు—

విటుడు మృచ్ఛకటిక పాత్రములలోనెల్ల సమంజస బుద్ధికిని, కావ్యధోరణికిని, నెంచదగినవాడు. 'రత్నముతో గలియక గాజు రాతితో గలియునా?' యని వసంతసేన కొప్పిదముగ నీతడు పలికిన మాట లీతనిపట్లనే వర్తించుచున్నవి. వసంతసేన చారుదత్తుని వరించినదని తెలిసినంతనే విటుడామెపై నత్యంత గౌరవమొంది యామెను గావదలచెను. శకారునితో జీకటిరాత్రులందు దుష్టవనితాన్వేషక సంచార మొనర్చువాడయ్యు నొరుల గుణముల దలచి సంతసించు వివేకి. దాని మెచ్చుకొన జాలు గుణజ్ఞుడు, గుణి.

గీ॥ మండువేసంగిలోన, సమస్తజంతువులకు నీడిచ్చి యెండిన కొలనుపగిది, రిక్తులను బ్రోవనతడు దరిద్రుడయ్యె, గాని

నైశ్వర్యమదమునఁగాదు చూవె” ఇతని ప్రపంచ జ్ఞాన మపారము. మర్యాదలు విటజనాసాధారణము.

శకార పాత్రస్వభావము సంపూర్ణముగ జూపబడినది. రాచఱికము లేని రాచపోకడలు, సంపద లేని డంబము, ధైర్య మొదవని దుడుకుదనము, శీలనిగ్రహము లెఱుంగని యధికారము, నిలుకడలేని యుత్సాహము, వలపు జాడలరయని మోహావర్తనము, నీతిలేని తంత్రము, పిఱికితనము, క్రౌర్యము, నైచ్యము మున్నగు కాపురుష గుణంబు లన్నియు, రాజ నామకుల కుంక నోపెడి, దుర్గుణంబు లన్నియు రాశీభూతమై శకారుని యందవతరించి, హాస్యఖేలనా వైదుష్య సామ్రాజ్యమున జిందులిడినవి.

మూడవరంగమున వసంతసేనా చారుదత్తుల సమావేశ మమర్చబడినది. కామదేవాలయములో మొదటి చూపున మొలకెత్తి గుణశ్రవణముచే బల్లవించిన వసంతసేనా ప్రణయ ప్రసవంబు లీరంగమున విస్ఫారి రాగపూరితములై రాజిల్ల దొడగెను. సెలవుగైకొని స్వగృహంబున కేగుతరి వసంతసేన దారిలో విట తస్కరాదులవలన మోసముదలంచి తన నగలను చారుదత్తున కొప్పగించి మైత్రేయపురస్కృతయై చనెను.

రెండవయంకపు మొదటిరంగమున వసంతసేన చెలికత్తెలతో వరగుణనికరంబు నగ్గడింపుచుండ సంవాహకుడు శరణు శరణిమ్మని భయార్తుడై ప్రవేశించి తాను తొల్లి చారుదత్తునకు సంవాహకుడై యుపచరించినదియు గాలక్రమంబున దుస్సంగతిచే దురోదరానురక్తుడై చెడుదారుల ద్రిమ్మరి సర్వ

స్వమును గోల్పడి జూదరిసైదోడులచే తన్నులు తిని తరుమ బడినయుదంతమును తెలుపుకొనెను. వసంతసేన యాతని బాకీదీర్చి విడిపించి కృతార్థుని జేసెను. అంత నీతడు దుస్సాంగత్యమును వదలి బౌద్ధాశ్రమము నవలంబించెను.

వసంతసేనవద్ద మదనిక యను దాసి యొకతె కలదు. ఆకాలమున దాసీలను వెలకు గొనుచుండిరి. క్రయధనమును వాపసుచేసినగాని దాసికి మరల స్వతంత్ర మేర్పడదు. శార్వలికుడను బ్రాహ్మణ యువకుడు మదనికను మోహించి ఆమె సేవాబంధమును విడిపించి యామెతో స్వేచ్ఛోపభోగముల ననుభవింపదలచి దాస్యవిమోచనమునకు వలయు ద్రవ్యమన్యథా తేజాలక ఎవ్వరింటనైన ముచ్చిలి దాని సంపాదింపబూనెను. ఆతడు రాత్రివేళ చారుదత్తుని యింట నజ్ఞానకృతంబుగ బ్రవేశించెను. ఆయిల్లు చారుదత్తునిదని ఎఱుగడు. ఆసమయమున చారుదత్తు డింటలేడు. వసంతసేన విడిచి వెళ్ళిన ఆభరణములు మైత్రేయుని చేతికి ఒప్పగించి తాను బయటకు వెళ్ళెను. అందుచేత శకారుడు వెంబడించిన ప్రథమాంక కథ సందర్భము మొదలు శార్వలికుడు కన్నము వేసిన కథవఱకు జరిగినవృత్తాంతమంతా ఒక రాత్రిలోనే కడచెనని తలచవచ్చును. లేనియెడల ఆనగలు మైత్రేయుని యొంటిమీద నుండవు. వసంతసేనను నిజావాసమునకు భద్రముగ జేర్చి తిరిగి వచ్చి వెంటనేగాని, యా మరునాటి యుదయమేగాని చారుదత్తుడు న్యాసద్రవ్యముల నే పెట్టెలోనో, గోతిలోనో, పీఠాది బుట్టలోనో భద్రపరచియుండును. శార్వలికుడు యిటునటు వెదకులాడుచుండ మైత్రేయుడు తనకొప్పగించిన నగలను జాగ్ర

త్తగా కాపాడవలెనను తలపు అదే ఆలోచనగ పురికొనగదలింప నిద్రలో కలవరించుచు దొంగయే చారుదత్తుననుకొని నగల నాతనికందించెను. వీటిని పుచ్చుకొని శార్వలికుడు మరునాటి యుదయమో, సాయంత్రమో మదనికను కలసి దాస్యవిమోచనమూల్యమును సంగ్రహించి తెచ్చితినని చూపించెను. ఆమె వెంటనే అవి తన యేలిక తొడవులుగ దెలిసికొని శార్వలికుడు వానిని చారుదత్తునింటనుండి దొంగిలించెనని చెప్పెను. ఇందు కాతడు మిక్కిలి చింతిల్లి యుత్తర కార్యోపాయముల నడిగెను. ఈనగలను వసంతసేనవద్దకు దీసికొనిపోయి చారుదత్తుడిమ్మన్నాడని చెప్పి యామె కర్పించుమని మదనిక తెరువు జూపెను. చాటుననుండి వసంతసేన వీరి సంభాషణము వినుచుండెను. శార్వలికుడు ప్రియాదిష్టముగ చేసెను. సరసురాలగు వసంతసేన మదనికా శార్వలికులసత్ప్రవర్తనకు సంతసిల్లి వీరినిర్ధన ప్రణయానుబంధములకు గరుణించి చమత్కారముగా "ఈ నగలు నెవరిచేపంపెదరో వానికే మదనికనిచ్చి గౌరవించెదనని చారుదత్తునితో చెప్పియున్నాను. గాన మదనికను నీవు గైకొను"మని నేహావిముక్తగావించి వారిరువురిని పంపివైచెను. వీరు పోవుచుండగా నార్యకుని బంధించి పాలకభూపాలుడు చెరనుంచెననువార్త శార్వలికునకు వినబడెను. వినినంతనే మదనికపొందు విడిచి మిత్రుడగు నార్యకుని రక్షింప బరుగెడెను.

దొంగతనము జరిగిననాటి రాత్రి, మర్నాడో చారుదత్తుడు మైత్రేయు డొనర్చిన తప్పు తెలిసికొని తనయింట వసంతసేననగలు పోగుటందుకు చింతించి యీ సంగతి

నామె కెరుకపరచకుండ జూదములో నగల నోడితిననియు, వానికి బదులీ రత్నాలహారమును గైకొనుమనియు, తన కంఠాభరణమును మైత్రేయుని కిచ్చి యా వేశ్యలలామ కందించెను.

కొండొకనాడు వసంతసేన చారుదత్తుని యింటివద్దకు వచ్చినపుడు రదనిక యొక మనోహరాకారుడగు బాలుని నాడించుచుండెను. ఆ బాలుడు దాసి యొసంగిన మట్టిబండికి (మృచ్ఛకటము) సంతసింపక బంగరుబండి తెమ్మని పట్టుపట్టి యేడ్చుచుండెను. ఈ బాలుని చారుదత్తతనూజునిగ నెరింగి వసంతసేన తన సువర్ణాభరణముల దీసి దాసి కిచ్చి యొక బంగరు బండి తెచ్చి పిల్లవాని కిచ్చి తనియింపుమని యాజ్ఞాపించెను ఈ వృత్తాంతము నాటక సంవిధానములో నొక ముఖ్యాంశము కాకున్నను దీనినిబట్టియే యీ ప్రకరణాభిధేయమేర్పడినది చారుదత్తుని కెప్పుడో కాళ్ళుపిసికిన సంవాహకుని గౌరవించి ఋణబాధావిముక్తు గావించిన వసంతసేనకు చారుదత్తునిపైగల ప్రేమాభిమానములను ఈ సందర్భమతిశయంబుగ వర్ణింపనేరదు. కాని సామాన్యముగ వేశ్యలు విటజనంబుల సర్వస్వమును పీల్చి పిప్పి చేయుచుందురు. విటులు మహాధనికులను ప్రతీతియున్నచో వారిని మెప్పించుకొరకు వేశ్యలు కొన్నిపట్ల వారి దాసదాసీజనంబులను మన్నించి పారితోషిక మొసంగుచు వారి పిల్లలకు పోవక ఫలాదుల బంపు వాడుక కలదు. తాము వెచ్చించిన దానికి పదిమడుంగులు హెచ్చుగ స్వీకరించెడియాశతో నీపని చేయుచుందురు. కాని యీయెడ చారుదత్తుడు నిరుపేదయనియు

గ్రిమ్మర భాగ్యశాలియగు నాశ లేదనియు వసంతసేన యెరుంగును. వేశ్యలితరకారణములచే నొక పేదయువకుని జేరదీసి వానితో జిత్తసంభవక్రీడల దేలుచు ద్రవ్యార్జనకై యే సుబ్బిశెట్టినో చేరబెట్టి కాలము గడుపు సందర్భములు తరుచుగ గోచరించును. కాని వసంతసేన యిట్టి మదనివారణోపాయముగ చారుదత్తుని వరించలేదు. కులకాంతలను ధిక్కరించు చిత్తనైర్మల్యముతో సర్వసమర్పితబుద్ధితో నాతని వరించెను. ఇట్టి నిర్మలప్రణయానుబంధమును యీ పట్టు చాటుచున్నది. అందుచేతనే మృచ్ఛకటమును తొలగించి బంగరుబండి నొసంగిన కథాంశమును బట్టి నాటక నామ మేర్పరచబడ్డది.

ఇంతలో ఒకనాడు సాయంకాలము చారుదత్తుడు తన పాతబండిలో నెక్కి యచటికో పోవుచుండెను. ఆర్యకుడు శార్విలకాదిసన్మిత్ర సహాయమున బంధవిముక్తుడై తప్పించుకొని పరారగుచువచ్చి రాజభటులు వెంటదరుమగా తల దాచుకొనుటకు చారుదత్తుని బండిలో ప్రవేశించి శరణు వేడెను. చారుదత్తుడు బండిరెక్కలు మూసి లోన నాడువారుండినట్లు చెప్పెను. చందనకుడు ఆబండి చారుదత్తునిదనియు, నందులో ఆడంగులున్నారనియు, దానిని వెదుకగూడదనియు, తక్కుడు రాజోద్యోగుల వారించి నిజమెరింగియు నార్యకుని యసువుల గాపాడెను. ఆర్యకుడీరీతిగ సురక్షితుడై పాలక భూజాని బారి తప్పించుకొని పోయెను. ఈ కష్టసమయములో చందన చారుదత్తు లొనర్చిన మేలు మరువలేదు.

శకారుడు తొల్లి కబురంపిన రీతిగ చారుదత్తు నెట్లయిన భంగపరచి వసంతసేన పొందు గెలువవలెనని యోజించుచుండెను. ఇట్లుండ దైవవశమున నొకనాటిరేయి వసంతసేన తనయిల్లు వెడలి భర్తృనివాసమున కేగవలసినదై వాన గురియుచున్నందున చారుదత్తుని బండిలో పోవలసివచ్చెను. ఆసమయమున బండివాడీ బండిని కొంచెము దూరముగ నిలుపుటయు, వసంతసేన వాకిట ప్రమాదవశమున శకారునిబండి వచ్చి నిలుచుటయు ఘటస్థించెను. చీకటిలోని మార్పు తెలిసికొనలేక వసంతసేన పొరపాటున దానిలో నెక్కినది. బండివాడు శకారుని జీర్ణోద్యానమునకు దోలుకొనిపోయెను. వీని పేరు సంస్థానకుడు. జీర్ణోద్యానములో శకారుడు విటసమేతుడై బండికొరకు గాచియుండెను. దానిలో వసంతసేనను చూచి యామెను దొల్లి దయ్యముగ నెంచి యావల రక్కసిగ దలంచి తుదకు చిరవాంఛితయగు వేశ్యాకామినిగ గుర్తించి వలపుచేష్టల నతిశయించి లాతివారలుండిన సిగ్గుపడునని విటసంస్థానకుల దొలగిపొమ్మని యాజ్ఞాపించి అప్పటికీ వసంతసేన యాతనిపొందు నేవగించి దవ్వున బరిభ్రమించుటచే విసిగి యామెగొంతు పిసికి పడవైచి యొంటిమీద యెండుటాకుల గప్పి నిజగృహంబున కేగెను. సంస్థానకుడు మరుగుపాటున నీయుదంతమెల్ల గాంచుచుండెను. వీనిచే మంత్రిబలగము వాటిల్లునని యెంచి శకారుడు తన రథసారథిని బాధించి తన మేడమీది గోపురాంగణమందుంచెను. ఉంచి వెంటనే నధికారకులయొద్ద చారుదత్తుడై నగలకొరకు వసంతసేనను జీర్ణోద్యానమునకు మోసగించి తెచ్చి

మడియించి నగలపహరించినట్లుగ నేరముమోపి చర్యజరిపెను చారుదత్తుని రాజసభకు పిలిపించిరి. శకారుఁడు సాక్షిబలమునుగూర్చి నేరారోపణ స్థిరపరచెను. ఇంతలో మైత్రేయుడు చారుదత్తుడు రాజసభకేగెనను వృత్తాంతమారసి యాతనినన్వేషించుచు నచ్చటకు జేరెను. అంతకుముందు చారుదత్తుడు బంగరుబండికై వసంతసేన బాలకున కొసంగిన యాభరణములను మైత్రేయున కిచ్చి వసంతసేన కీయవలసినదిగ యేర్పరచెను. ఈనగలను చంకబెట్టుకుని వచ్చుదారిలో రాజసభ జేరి యచ్చటి యన్యాయ విషాదసందర్భమున కులికిపడి తత్తరపాటున నగలమూటను జారవిడిచెను. చారుదత్తుని నేరమునుగూర్చి సంశయించుచుండిన యధికరణుల కిందుమూలమున నిక్కంపు రుజువేర్పడినది. చారుదత్తుడు డిఫెన్సు పెట్టుకోలేదు. అధికారులు మరణశిక్ష విధించి తలారుల కొప్పగించిరి. వారు చారుదత్తుని తప్పిదము చాటుచు వీథులవెంట నేగుతరి శకారమందిర గోపురాంతమునుండి సంస్థానకుడీ యన్యాయ సందర్భమును గాంచి నిక్కమెరుకపరచదలచి సంకెళ్ళుల సడలించుకొని క్రిందికి యురికి తలారుల వెంబడించెను.

ఇంతలో దొల్లి వసంతసేన శరణమొసంగ దురోదర దుర్వ్యసంగమును వీడి బౌద్ధాశ్రమ మవలంబించి దిరుగుచుండిన సంవాహకుడు విధివశంబున జీర్ణోద్యానములో సంచరించుచు యెండాకు ముసుగులో, గురగురలాడుచుండిన జీవుని బొడగాంచి కదలించిచూచి వసంతసేనగ గుర్తించి ప్రత్యుపకారమొనర్చునవకాశ మొదవెనని సంతసించి యోషధీపరియోగ

మున బ్రతికించి వెంటగొనివచ్చుచుండెను. వీరును, దారిలో చారుదత్తుని మరణశిక్ష సంగతి విని దండస్థానమున కేగిరి. ఇంతలో శార్వలిక చందనకాది మిత్రులతోడ్పాటున నార్యకుడొక పెద్ద తిరుగుబాటు జెలరేపి పాలక భూపాలుని స్థానభ్రష్టుగావించి రాచపీటనెక్కెను. రాజ్యాధికారము గైవశమైనంతనే యార్యకుడు చారుదత్తుని దుస్థితి నెరింగి క్షమాపణసందేశమంపెను. అందరూ కొరతకొయ్యచెంత మూగిరి. కళ్ళాత చారుదత్తునిచావు జూడదలచి వేడుకతో వచ్చి సంబరపడుచున్న శకారుడుకూడ నచ్చటనేయుండెను. నిజము బయటపడ్డది. ఆర్యకనరపాలుడు చారుదత్తుని విపులైశ్వర్యసంపన్నునిగజేసెను. వసంతసేన దాదాపు పోయిన యసువుల మరల దెచ్చుకొని నిరాటంకముగ విపులైశ్వర్యవిరాజితుండగు సద్గుణానీకభూషితుండగు మనోహరునితో యథేచ్ఛాసంభోగ సుఖాలాపముల దేలగలిగెను. శార్వలికుడు మదనికగూడి రాజోద్యోగ గౌరవమనుభవించుచు సుఖింపగల్గెను. చందనదాసాది భృత్యకటకంబెల్ల నెత్తువడియు 'నా బాలగోపాల ముఖసద్ధ్వజము నానందమున మున్గి యతిశయిల్లె' మృచ్ఛకటికా ప్రదర్శనపు తుదిరంగము ముగియుచున్నది.

—♦ మోతేవారి ప్రదర్శనములు ♦—

20-9-24 శనివారము రాత్రి ఏలూరులో శ్రీ సీతారామానుజేయ నాటకసమాజము వారీయాటను తొలుదొల్త ప్రదర్శించిరి. దీనిని ప్రదర్శింప జూడవలెనని యాంధ్రకోవిదులువిళ్ళూరుచుండ, నింతవరకు దీనిప్రాశస్త్యమెరింగి రంగస్థలంబున

జూపిన సామాజికులు కానరాకుండిరి. నాట్యకళ పాలిటి కృష్ణరాయ లనందగు శ్రీ మోతే నారాయణరావుగా రీయపూర్వ ప్రాచీనరూపకము నభిమానించి ప్రదర్శింపజేసినందున కెంతయు మెచ్చుచున్నాము. జిడ్డు లింగయ్యగారిని, శ్రీరాముల సచ్చిదానందశాస్త్రిగారిని సామాజికులకు నిర్దుష్టమగు శిక్ష నొసంగి సర్వాంగసుందరమగు ప్రదర్శన మేర్పరచినందులకును, రంగపరికరాదుల గడుంగడు నేర్పుతో సమకూర్చినందుకు శ్రీ సీతారామాంజనేయ నాటకసమాజశిల్పకులను బహుభంగుల మెచ్చవలసియున్నది. ప్రదర్శనమందు శ్రీ కొచ్చర్లకోట రంగారావుగారు శకారపాత్రమును, లక్ష్మీనారాయణగారు చారుదత్తభూమికను, ఆరణి సత్యనారాయణగారు వసంతసేనగను, పట్టాభి రామయ్యగారు మైత్రేయుడుగను; ఆంజనేయులుగారు విటుడుగను; నేర్పొప్ప నభినయించిరి. ముంజులూరి కృష్ణారావుగారు చందనకద్యూతకారుల భూమికల దాల్చిరి. ఆచార్యులుగారు శార్వలికవేషమును దొడగిరి. తెనాలి రామవిలాస సభవారు కన్యాశుల్క ప్రదర్శన మెట్టి నిర్దుష్ట సర్వాంగసామగ్ర్యమున రసికోల్లాస ముప్పొంగ నిర్వహించిరో, అట్టి శిక్షాసౌష్ఠవమును, స్వాభావిక రామణీయకమును, పాత్రవహాకార సౌకర్యమును కళానైపుణ్యమును, మృచ్ఛకటికా ప్రదర్శనమందీ వెలారేసటు లారబోసిరి. రంగపరికరములు, దుస్తులు, సింహాళ నాట్యమందిరములందువలె చిత్రసామంజస్యమే పొరంగూర్చబడినవి: మరల జనేవరి 25 వ తేదీన గుంటూరు వంటి నాటక మూడజూచితిని. ఇందే నటులు తమ నిర్దిష్టపాత్రముల నెగతి నిర్వహించిరో వ్యాసక్రమంబున దెలియగలదు.

ఈ కథాసరళినిబట్టి చారుదత్తుడు, శకారుడు, మైత్రేయుడు, విటుడు, శార్వలికుడు, చందనకుడు, సంవాహకుడు, సంస్థానకుడు, రదనిక, మదనిక, వసంతసేన మున్నగు నాటకపాత్రముల స్వభావములు స్పష్టపడును. కథాక్రమములోని రసవత్సందర్భములు విశదమగును. ఈ ఆటలో పాల్గొను రకరకాలప్రకృతులు, చూడబడెడి వివిధరంగములు తేటపడును. ఇంతే సందర్భమున నెవ్వరేరీతి నభినయించిరో వాగ్రూపమున జదువరియుల్లమలర జిత్రింపజాలము. మోతేవారి నటులు మిక్కిలి పాటుపడి యేవేషమునకు తగిన నటు నాభాగమునకు నియమించి సాధనకాలములోనే విద్వద్విమర్శక సహాయముబడసి జాగరూకతతో నభినయించిరని చెప్పగలను. వీరి నటన గుంటూరు ప్రదర్శనములో పరిణతనట సిద్ధినొందినది. శకారుని పాత్ర చాలాపెద్దది. వాని స్వభావము విపరీతమైన వెకిలితనముతో లోకమందెక్కడను గావరాని దుర్గుణసాంకర్యవిదూషితమై యసామాన్య హాస్యఖేలనా వైచిత్ర్యమున నుండును. కాని యిట్టిదగుటచేతనే దాని నభినయించు రీతులను, నియమములను, సంభావింప దరముగాదు. రంగారావుగారు మహోద్భుతముగ నిర్వహించిరి. కాని వీరు దాల్చెడి వేషము లన్నిటిలో పాత్రస్వభావపరిజ్ఞానము, భావాభినయ సామర్థ్యము విశదమగుచున్నను, కొంత నిగ్రహ మింకను అలవడవలసి యున్నది. నిగ్రహమంతే యౌచిత్య పరిగణనందే, సామాన్యజీవితావస్థల పేలవపు పట్టులకు కావ్యనాటకాది సత్కళాలక్షణంబగు సరససాధుత్వములు సిద్ధించుచున్నవి. కళల సౌందర్యమంతయూ నిగ్రహముతో

కూడిన స్వభావప్రకటనము నేర్పడుచున్నది. శకారసందర్భములో సరసన్నిగ్రహ మెట్లుండవలెనో నిర్ణయించజాలము. కాని ఆటంతా చూచిన వెనుక ఆంజనేయులుగారి నడక తెరవులందే కళాసంసిద్ధి యనుభవించినాము. ఆరణి సత్యనారాయణగారు కొన్నితావుల చిత్రిసౌందర్య మేర్పడినపట్టులు చూపియుండిరి. ముఖ్యంగా చారుదత్తునితోడి ప్రథమసమావేశమందును సంవాహకుని యుదంత మాకర్ణించునపుడును, శకారుడు తరుము మున్మొదలుపరుగెత్తి వచ్చునపుడును సందర్భానుకూలముగ ముచ్చటగ నాడిరి. కాని వీరి వేషము వసంతసేనయొక్క నవలావణ్యవయోవిలాసముల నందకుండెను. జూదరుల భాగము నాకు రుచించలేదు. ఇందు కనకయ్యగారొక్కరే కొంత గురజపోకడలు చూపినారు. కాని తక్కుడుద్యూతకారులు స్వభావచమత్కారముతో వర్తించలేదు. మొత్తముమీద మోతేవారు మృచ్ఛకటికా ప్రదర్శనమందు వన్నెగనిరనియే చెప్పవచ్చును. తెలుగురంగాన నీక్రొత్త రూపకమును ప్రవేశపెట్టి రసికజనముల కృతజ్ఞతకు పాత్రులైనారు. గీర్వాణ నాటకములలో మిగుల ప్రదర్శనీయమై బయల్పరచు విజ్ఞులులేక గుందుచుండిన మృచ్ఛకటికా ప్రకరణ మీనాడు సీతారామాంజనేయ పాదూజకుల రసికోత్సాహముచే వీధుల నెక్కినది. రత్నావళీ మాలతీమాధవము మున్నగు ప్రశస్తగీర్వాణ నాటకములు మరికొన్ని చక్కగ నాంధ్రీకరింపబడినవి కలవు. వాటినిగూడ సత్వరముగ గద్దెకెక్కించి యపూర్వ నాట్యసేవాప్రసిద్ధులై మోతేవారు చెన్నారనీశ్వరు డనుగ్రహించుగాక!

వ్యాసప్రసూనములు.

II

రాధాకృష్ణ.

నర్మదాపురుకుత్సీయమును రచించినందుకు పానగంటి లక్ష్మీనరసింహారావుగారు తెలుగుదేశపు కాళిదాసనిపించుకొనినారు. రాధాకృష్ణ విరచనంబున నీకవిపుంగవునకు భాససమానగౌరవ మేర్పడుచున్నది. ఈరూపకము భామాకలాపవిశేషముకాని నిక్కంపు నాటకమనజెల్లదు. నవీనాంధ్ర రూపకములన్నిటివలె నాంగ్లగీర్వాణరాంగిక కావ్యమర్యాదల ననుసరించి రచింపబడినదికాదు. బొంబయి టోపాల ముంగురు సొబగులతో, జిడ్డువన్నెల మోము తళుకులతో, పణ్యవనితల వలపుటక్కులతో గులుకులాడు నటనాయకులచే నభినయింపదగిన నిశావినోద విశేషముగాదు. తిరుపతికవుల పాండవకథలవలె కమ్మని పద్యములతో జదువ ముచ్చటించదు. మృచ్ఛకటికా ప్రతాపరుద్రీయములవలె నాటపట్టున డాబులీని రక్తికట్టించదు.

కాని నాట్యోచిత పాకవైఖరు లెరింగిన పలుకుటల్లికలందును — గాలిమూటలో చంద్రికాంతోపల శిల్పితరూప

సౌభాగ్యమును గూర్చుటందును—మాటమాటకు బట్టియున్న భావపరాగ సౌరభసంపన్నత యందును—అన్నిటికన్న సభ్యతానేక సంపర్కభారమున వెన్నువిరిగిన భారతీయ జీవిత సమస్యలకు సిక్కంపులత్యమేర్పరుచు టందును—రాధాకృష్ణ నాటక మాంధ్రనాటకకవుల యాశాంకురము లన్నిటికిని యాదర్శమై, పోషక సాధనమై, రూప నిరూపణ హేతువై వెలుగుచున్నది. ఇందలి పాత్రసంభాషణములు భారతీయుల ప్రస్తుతాధ్యాత్మిక పరితాపమును పుచ్ఛ్వసించు వేదవాక్యము లనజెల్లును.

పానుగంటివాని రాధాకృష్ణయుందాధునికాంధ్ర నాట్యాదర్శములన్నియు జీవస్ఫూర్తి నొందినవి. పారేపల్లి భరత భక్తుని దృగ్హస్తవిన్యాస భంగీవిలాసములందివి రూపవికాస ప్రకాశ మొందినవి. రాధాకృష్ణుల ప్రేమాలాపముల యంతరార్థ మాంధ్రనాటక రంగమున దృశ్యమానమై, సామాజిక హృదయాంతరాళములజొచ్చి చల్లగ నెగ్రబాక హిమాలయ తుషారములవలె నాస్తికపాషాణముల దుమ్ముజేసి సాధక వ్యవసాయ మొనగూర్చి స్వారాజ్యఫల మీక్షింప జేయుచున్నది.

ఆంగ్లవిద్యా సంపర్కమున భారతీయ సభ్యతకు వాటిల్లిన గొప్పయాపద శ్రీకృష్ణుని యథఃపతనము మరల గాలవశమున పరనాగరిక పద్ధతులందలి వ్యామోహమంతరించి, జాతీయభావము లావిర్భవించి, విప్పొందినకొలది రాధామనోహరుని దివ్యతేజము మనకు జ్ఞానహేతువై పరమలక్ష్యమై యుపచరింప మొదలిడినది. భారతీయుల జాతీయతావిర్భా-

వము, జాతీయతా వికాసము శ్రీకృష్ణుని లీల ననుభవించిన నైచ్యోన్నతుల ననుసరించి నడచినదని చెప్పవచ్చును. 19వ శతాబ్దారంభమున క్రైస్తవమతబోధకులు భరతఖండ మందలి దివ్యక్షేత్రములందు క్రైస్తవతత్వముల బోధించుచు పాశ్చాత్య హేతు వాదమును వెదజల్లుచు పౌరాణిక మహాపురుషుల జీవితోదంతములకు అసంభావ్యతను, అసత్యమును, నైతిక పాతిత్యమును ఆరోపించుచుండిరి. ఆంగ్లప్రభుసత్తములు మహమ్మదీయ సేనానుల దాడిదోపిడి దప్పించుకొని నిలచి యుండిన గీర్వాణవిద్యాలయములను, మత ప్రతిష్టాపనములను ద్రోసి పుచ్చి యాంగ్లవిద్యా ప్రచారమొనర్పసాగిరి. వైదిక మతాచారములు దుర్దశజెంది గుందుచుండెను. ఇట్టియెడ వంగదేశమున రాజారామమోహనరాయలు, వెల్లువిరిగిముల్లోకముల ముంచుచు ప్రవహించి వచ్చెడి కాలతరంగ స్వరూపమును గుర్తించి నవీన హేతు వాదములో నిలువదగిన యుపనిషదర్థములనే వైదికమత సర్వస్వముగ నెంచి జ్ఞానప్రధానమగు బ్రహ్మమతము నేర్పరచెను. జ్ఞానయోగము, ధ్యానయోగము, నైతికపారిశుధ్యము యిందలి ముఖ్యాంశములు. దీనికి తోడు కొంత సంఘ సంస్కరణ ప్రణాళిక నేర్పరచి ప్రవర్తింపజేసెను. ఈశ్వరచంద్ర విద్యాసాగరుడు, కేశవ చంద్రసేను, దేవేంద్రనాథ ఠాకూరు మున్నగు వారలీ బ్రహ్మ మత సిద్ధాంతమును విస్తరించి వంగదేశమున విపులముగ వ్యాపింప జేసిరి. కాని వీరి వైదికమత సంరక్షణోద్దేశ్యము అంతకుముందు గంగాతీరములందు వర్తిల్లుచుండిన భక్తి తాత్పర్యములతో నేకీభవించలేదు. వైష్ణవభక్తి, శాక్తేయా-

పాసనము వంగదేశీయుల చిరాభ్యస్థమత వ్యవహారముగ నుండెను. మఱియు, బ్రహ్మమతము చాతుర్వర్ణ్య వివక్షతను ద్రుంచి, పెద్దగొప్పలను భేదము నంతరింపజేసి, తత్పూర్వమున విశిష్టాద్వైత పూజా విధానముల పునాదులను భంగపరచెను. మఱియొకచెంత సింధునదీతీరమందు దయానంద సరస్వతులు ఆర్యమతమును నెలకొల్పదలచి వైదికకర్మకాండలను, ఆశ్రమ చతుష్టయ మర్యాదలను లక్ష్యములుగ గైకొని కులభేదములు పాటింపక హిందువుల నందరిని యజనపరులుగా వింప యత్నించెను. దక్షిణాదిన యింతటి మతోద్ధారకులు బయలికలేదు. కొంతకాలము క్రైస్తవమత బోధలను ఆంగ్లవిద్యాసంభావమును యందికొని చదువనేర్చినవారలెల్ల తమ తాతల పూర్వాచారములను మరచి కర్మవిహీనులై జ్ఞానదూరులై, ఉదయకాఫీలు, కచేరీ బడాయిలు తక్క వేరొండు యుపాసన నియమమెఱుగకుండిరి. ఇంతలో మహా బ్లావట్స్కీ, కర్నలు ఆల్కాటు, అనిబిసెంటుల దివ్యజ్ఞానప్రబోధములు వ్యాపింపదొడగెను. భారతీయుల వేదశాస్త్ర పురాణములందు గౌరవ మెల్లరకును చచ్చిపోయెను. తమ సాంప్రదాయమందవిశ్వాసమేర్పడెను. సమస్తవిషయములందు పాశ్చాత్యసాంఘిక మర్యాదలే, విజ్ఞానప్రదీపికలే మార్గదర్శకములుగ దోచుచుండెను. భారతీయ సభ్యతానిర్మూలనమునకు కావలసిన పరిస్థితులన్నియు నేర్పడినవి. ఆశ్రమ మర్యాదలంతరించినవి. కులక్షయమారంభించినది. సనాతనధర్మములు నశించినవి. హిందూమతము కుంకుడు వ్రేళ్ళతో పెల్లగిలి నేలగూలెడి నవీనవిద్యా ప్రభంజనవాతోత్పాత

మేర్పడినది. స్వధర్మముల మరచి నిరసించి యభీష్టదేవతల తిరస్కరించి భయావహంబగు పరధర్మముల బ్రజలందరు స్వీకరింప మొదలిడిరి. అప్పుడు "తదాత్మానం సృజామ్యహం" అను వాగ్దాన మనుసరించి వేదపురుషుల తపస్సిద్ధి రామకృష్ణ పరమహంస రూపమున నవతరించినది. ఈయోగిసత్తముని దివ్యోపదేశములను వెదజల్లు ప్రచారక సాధనంబుగ శ్రీవివేకానందు డుదయించి తోడ్పడెను. రామకృష్ణ పరమహంసచే నుపదేశింపబడి వివేకానందునిచే దిశాంతముల వ్యాపింప జేయబడిన సూత్రార్థములే నవీన భారతజాతీయోద్యమమునకు పాదములై, బీజములై యుపచరించినవి. రామకృష్ణునిమతము, కులాచారములను, వర్ణవివక్షతను ఖండించలేదు. కాని బ్రహ్మసామాజికులు, ఆర్యసామాజికులు, దివ్యజ్ఞానప్రబోధకులు, ప్రారంభించిన సంఘసంస్కరణ ప్రణాళికను తిరస్కరించలేదు. రామకృష్ణ పరమహంస మహాద్రష్టలలో నొకడు. మంత్రవేత్త, యుగకర్త, మహాత్ముడు, మహర్షి, కాలవశమున నరుదెంచు భావపరంపరలను, ఆచార విభేదములను నవ్యవిద్యా విలాసములను, మార్గాన యత్నించకుండ నదివరకు హిందూమత సంరక్షణార్థము జరుగుచుండిన వివిధ ప్రయత్నముల యంతరార్థమును గమనించి వానినన్నిటి నేక ముఖములను గూర్చి ముఖ్యాంశములను దేటపరచెను. "నీవేమో నీవు తెలుసుకో—నీస్వజాతీయ సంప్రదాయములందును ఆత్మీయపౌరుషమునందును గౌరవాదరములు గలిగి వర్తింపుము. నీస్వధర్మాచరణమువలన నీవు తరింపగలవుగాని ఐహికాముష్మిక సంపత్తి బడయగలవుగాని పరధర్మమాశ్రయించి

యెన్నటికిని యెంచునను మిన్నగాజాలవు.—భారతీయులకు లౌకికాధ్యాత్మిక విజయమొనగూర్చునది భారతీయ సాంప్రదాయమే. అందలి భక్తివిశేషమే. దాని నాచరించుటయే". ఇవియే రామకృష్ణ వివేకానందులు నాటిన జాతీయ భావబీజములు. వివేకానందుని దిగ్విజయము వీరి భావములకు మరింత ప్రాధాన్యత మేర్పరచినది. స్వసాంప్రదాయవిస్తరణముచే స్వదేవతారాధనముచే నైహికాముష్మిక ఫలసిద్ధిగలుగునను ధర్మమును, మహామంత్రమును వీరుపదేశించిరి. భారతీయుల ఆచారవ్యవహారములు కాలస్వభావమునంటి నడచుచున్నను, హిందూమతము ప్రాచీన యోజన పద్ధతులకును వర్ణవివక్షతకును కడుంగడు దూరమై పోవుచున్నను, రామకృష్ణ వివేకానందుల యుపదేశప్రభావముచే నాత్మగౌరవము, స్వీయసంప్రదాయములందు విశ్వాసము ఆత్మశక్తిచే విజయమొందెడి కార్యక్రమము యిరువదియవ శతాబ్దపు భారతీయాదర్శములుగ నేర్పడినవి. ఇందుకుతోడు ఆంగ్లప్రభువుల యుద్దేశ్యములందును, ఆంగ్లవిద్యల యుపయోగమందును నమ్మకము తప్పిపోయినది. మరల భారతరామాయణాదులందు ప్రశంసింపబడిన మహాపురుషులు, భీష్మార్జున కృష్ణకర్ణాదులు మనకు జీవితమర్యాదలను సూచించు లక్ష్యములైరి. స్వదేశవస్తువలనే యుపయోగింపవలెననెడి యభిమానమేర్పడినది. జాతీయమర్యాదల నాశ్రయించిన విద్యాప్రణాలికలే యాదరణీయములైనవి. అజంతాచిత్రవైఖరులే యనుసరణీయములైనవి. కలిజాడ్య భేషజంబుగ సూత్రాములచే నాదేశింపబడిన భక్తిప్రశంసలే తారక సాధనము

శ్రీ కృష్ణ [illegible]

విభాగ [illegible]

విల [illegible]

సశేషము.

శ్రీ కృష్ణదేవరాయ ఆంధ్ర భాషానిలయము
విభాగము [illegible]
విభాగ సంఖ్య [illegible]

రచయిత [illegible]
పుస్తకము [illegible]

ఈయవలసిన తేది.	ఈయవలసిన తేది.	ఈయవలసిన తేది.
2 JAN. 1960		

శ్రీకృష్ణదేవరాయాంధ్ర భాషానిలయము
సుల్తాన్ బజారు - హైద్రాబాదు

ఈ దిగువ పేర్కొనబడిన తేదినాడు కాని అంతకు పూర్వము కాని ఈ పుస్తకము వాపసు చేయవలెను. (తిరిగి ఈయవలెను)

2 JAN. 1960	

END OF
TITLE